

Гісторыя маёй мясцовасці

Васіль Сакоўскі

Гісторыя маёй мясцовасці

Беласток — Гайнаўка 1999

Рэдакцыя і карэктурка
Віталь Луба

Выдавец
Беларускае аб'яднанне студэнтаў

Copyright © 1999 by Васіль Сакоўскі

Падрыхтоўка і друк
SETPro (setpro@sitech.pl)

Край Беластоцкі, мая родна старонка!
Мой лёс непарыўны з лёсам тваім.
Куды б ён мяне не загнаў, не закінуў,
Заўсёды святыняй ты будзеш у сэрцы маім.

Тут я нарадзіўся ў цяжкія годы,
Калі мой народ у няволі стагнаў,
Калі адбіралі апошні кусочак у нас хлеба,
Калі таргавалі верай нашых бацькоў...

Прайшлі, прагудзелі нам злыя часіны
Не вернуцца „Kresy” і „Северо-Западный край”!
А ненавісныя тэрміны „bydio!”, „скотина!”
Заменены тэрмінам — „беларускі працоўны народ”.

Тут кожны куточак мне блізкі, знаёмы,
Бо ўсюды жыве дарагі мой народ,
А ў раскіданых густа магілах
Спяць вечным сном продкі мае.

У родну зямельку ўраслі мы глыбока,
Бо сотні гадоў урасталі ў яе.
Шануйма ж яе, дарагія рабяты,
Бо гэтая святая святых на гэтай грэшнай зямлі!

Што мне вядома пра мінуўшчыну маёй сям'і, майго роду, маёй вёскі і мясцовасці?

Не так ужо і многа. А і тое, што вядома, не заўсёды пацверджанае аўтарытэтнымі дакументамі. Хутчэй за ўсё, гэта фрагментарныя весткі, пачутыя мною на працягу некароткага ўжо майго жыцця.

Мая родная вёска называецца Піліпкі. Яе назва выводзіцца, думаю, ад нейкага далёкага продка Піліпа ці Піліпаў. Гэта невялікая і тыповая, традыцыйная, поўнаасцю праваслаўная беларуская вёска.

Раскінулася яна ўздоўж пакручастай рэчкі Локніцы, якая то прыбліжаецца да самых сялянскіх сядзіб, то зноў ад іх аддаляецца. Мела яна то плыткія месцы, то глыбокія тоні, якіх мы, дзеці, моцна баяліся і здалёк абміналі. (Тоняй у нас называюць глыбокае месца). Некаторыя тоні мелі нават свае назвы. Найбольш глыбокай і тым самым слаўнай тоняй была Маркова тоня. Назву сваю займела яна ад Марка, якога сядзіба была якраз насупраць яе. Марка, канешне, ужо даўным-даўно няма, але жывуць на гэтым месцы яго сын Кузьма з двума сынамі і ўнукамі. Пахвальна, што ў гэтай павольна ўміраючай вёсцы іх сям'я, бадай, найбольш паўнакроўная, дынамічная, з трох пакаленняў. Гаспадарка ў іх таксама дагледжаная.

Хаця наша рэчка і невялічкая, але наравістая. Часта набірала многа вады і магутна разлівалася. Тады лепей абмінаць яе здалёк, бо з вялікай вадой жартаў мала. Хто не разумее гэтага, мог нават жыццём сваім паплаціцца. І былі такія выпадкі, асабіста помню я некалькіх тапельцаў.

Калісьці вадзілася ў нашай рэчцы мноства рознай рыбы і ракаў. У цяжкія галодныя гады былі яны вялікай падтрымкай многім сем'ям. Яны іх самі спажывалі і прадавалі ў горадзе, дзе ахвотных на нашу рыбу было таксама многа. Рыба з нашай рэчкі была вельмі смачная, бо вада ў ёй была чыстая, халодная, крынічная. Крыніц уздоўж ракі было многа. З іх безупынна сцякала ў рэчку вада. Але гэта ўжо толькі гісторыя, бо з цягам часу крыніцы павысыхалі, вады ў рэчцы паменшала і стала яна бруднай.

Нейкі кіламетр ад нашай вёскі з паўднёвага боку праходзіў калісьці бойкі тракт Нарва — Бельск-Падляшскі, які называлі ў нас гасцінцам. Божа ж мой, колькі мусіла прайсці і праехаць па ім

народу, свайго тутэйшага і чужога?!

У часы санацыйнай Польшчы паміж Нарвай і Бельскам была пракладзена шаша, якая якраз на нашай тэрыторыі пачала не супадаць з гасцінцам, а пайшла крыху далей ад вёскі, каб зноў збегчыся з ім пры ўездзе ў вёску Белую. Наш адрэзак гасцінца надалей аставаўся на нейкі час дарогай, хаця амаль ніхто па ім не ездзіў. Толькі пасля правядзення камасацыі ў нашай вёсцы яго пачалі заворваць, ды так дакладна, што цяпер і следу па ім не асталося. Адзіным нямым сведкам бытнасці там гасцінца застаўся старэнькі, пахілы крыж на былым скрываванні яго з нашай „месыцкой” дарогай.

Зліквідаваны былі ў нас таксама іншыя старыя дарогі, напрыклад, „скуосьніца” і „зубуўская” дарогі з Падгукавіцкага палетка і некалькі дарог з іншых нашых палеткаў. І хоць даўно ўжо гэтых дарог няма, але жывуць яны яшчэ ў маёй памяці...

На пераломе саракавых-пяцідзесятых гадоў нейкі чыноўнік рашыў, невядома чаму, аднесці нашу рэчку Локніцу крышку далей ад вёскі і выпрастаць яе, халеру, бо і на чорта так пакруцілася. Улажылі значны капітал і некалькі гадоў рылі новае ложа. Выкапалі глыбокае і простае даўжынёй у некалькі кіламетраў рэчышча — няхай неразумная натура пабачыць, як трэба праводзіць рэкі. У новай рэчцы забяспечылі берагі, парабілі парогі і пусцілі вадзічку. На застаўкі для рэгуляцыі ўзроўню вады грошай і ахвоты ўжо не хапіла. Так і асталося.

У старым рэчышчы вада стала стаячай і бруднай. Яно памаленьку зарастае зеллем і брудам, а ў новым рэчышчы вада даволі чыстая, але плыткая. Не спадабалася чамусьці новая рэчка і рыбе, і яна ўзяла і прапала. Адзіным плюсам гэтага шалёнага мерапрыемства было тое, што на нейкі час нашы людзі атрымалі магчымасць нейкага заробку пры капанні рэчкі. Грошы ў той цяжкі паваянны час былі патрэбны моцна, а зарабіць іх тады не было дзе. Гэта там і тады нашы вясцоўцы пачыналі пазнаваць смак казённай працы і зарплаты...

А цяпер давайце заглянем у больш адлеглую мінуўшчыну маёй вёскі.

Пад канец прыгону або паншчыны наша вёска належала клеціцкаму двару і пану. Філіял гэтага двара быў і каля нашай вёскі. Месца, дзе стаяў ён, дасюль называецца дварыскам.

За часоў майго дзяцінства ад старэйшых людзей можна было яшчэ пачуць аповеды пра паншчыну. З усіх гэтых пераказаў відаць, што вельмі цяжка жылося тады нашаму народу.

Намнога больш вядома ўжо пра адмену прыгоннага права і правядзенне зямельнай рэформы. У нас праводзіў яе нейкі Тура. Нецікава ўпісаўся ён у гісторыю нашай вёскі.

Адмена паншчыны ці воля палягала на тым, што кожны прыгонны чалавек, а ў маёй вёсцы ўсе яе жыхары былі прыгоннымі, мелі атрымаць асабістую волю — незалежнасць ад свайго пана і іншых паноў. Хаця не адразу, гэта па-першае.

Зямельная ж рэформа палягала на тым, што кожная прыгонная сям'я атрымала зямельны надзел, які ў нас называўся ўчасткам. Усе ўчасткі ў вёсцы павінны былі быць роўныя, але розніліся яны сваёй велічынёй паміж пасобнымі вёскамі.

Надзеленая сялянам зямля была панскай, бо вольнай зямлі ў нас не было. Уся зямля і ўсё на зямлі было ўжо чыёйсьці ўласнасцю. Толькі наш тутэйшы селянін — як кажуць — соль зямлі гэтай, нічога на ўласнасць не меў. Наадварот, ён сам дасюль быў уласнасцю свайго пана.

Участак у маёй вёсцы налічваў чатырнаццаць гектараў, а меў быць большы. У іншых вёсках ён мог мець чатырнаццаць, пятнаццаць, шаснаццаць, а мо і яшчэ больш гектараў.

Ці многа гэта, ці мала?

І нямала, але не так ужо і многа. Тагачасныя сем'і былі вялікія, а зямля давала ўраджай слабейшы, чым цяпер. І ўсё ж такі гэтая рэформа набалелую сялянскую праблему на нейкі час развяза-ла.

Чаму ў нашай вёсцы зямельны ўчастак меншы, як меў быць?

Вось чаго на гэтую тэму даведаўся я калісьці ад нашых вясковых старажылаў.

Згодна з рэформенным законам, для нагляду за правядзеннем рэформы і для дапамогі землемеру Туры былі выбраны ўпаўнаважаныя і ад сялян. (Вось як глыбока сягаюць у нас карэнні дэмакратыі і плюралізму). Няведама чаму, гэтая наша маладая дэмакратыя і плюралізм разам з чыноўнікам Турам рашылі ціхачом частцы нашых сялян даць меншыя надзелы, частцы большыя — поўныя ўчасткі. Калі было ўжо ўсё падлічана, належны вёсцы зямельны арэал выдзелены і рабіліся персанальныя планы, пакрыўджаныя

даведаліся аб свінстве. А даведаўшыся, адразу і кінуліся з „челобитной“ да пана і ў іншыя інстанцыі. Гэтыя інстанцыі патрабавалі задаволіць просьбу „челобитчиков“ — і Тура змушаны быў выдзелены ўжо арэал падзяліць на роўныя часткі. І такім чынам нашы ўчасткі сталі меншымі, як мелі быць. Але гэта не канец яшчэ клопатам з рэформай у нашай вёсцы.

Па ўсім відаць, што ў тагачаснай вёсцы нашай жылі як моцна разумныя людзі, так, на жаль, і неразумныя, несумленыя, розныя авантурысты і п'яніцы. Разумныя людзі ведалі ўжо тады, што для добрага афармлення кожнай справы неабходная падмазка. Ім удалося нагаварыць вяскоўцаў зрабіць складчыну і ўручыць такі падарунак землемеру Туру. І мелі рацыю, Туру вельмі спадабалася такая ўвага да яго асобы. Ён падарунак прыняў, але і вельмі сумленна пачаў старацца адплаціць піліпкаўцам за гэты хабар. Магчымасці ж у такога землемера былі вялікія, тым больш, што за ўласныя карысці плаціў ён не сваім добром. Такая форма адплаты была заўсёды і ёсць найбольш цікавай і пажаданай.

Перад маімі былымі аднавяскоўцамі пачалі адкрывацца добрыя перспектывы. Яны пачалі, як цяпер кажуць, браць свой лёс у свае рукі. Гэты лёс проста пхаў у іх мужыцкія рукі Туру. Апрача ўсіх іншых выгад, Тура рашыў надзяліць іх і ўласным лесам, хаця блізка нашай вёскі яго і не было. І думаю, так яно і сталася б. Але...

Але, як было ўжо сказана, у тагачаснай нашай вёсцы жылі таксама і неразумныя людзі. Калі ў час адной чарговай папойкі не стала сродкаў далей прадаўжаць яе, камусьці з выпівох прыйшла ў галаву геніяльная думка: адабраць ад Туры падарак і прапіць яго. Як надумалі, так і зрабілі — падарак адабралі і аптымiстычна прапілі яго. Відаць, было такіх нямала, і не ведалі няшчасныя алкашы, што гэтым разам прапівалі не толькі сваю, але і нашчадкаў сваіх долю...

Ці і мой шаноўны продак быў у гэтай вясёлай кампаніі, не ведаю. Мне хацелася б, каб яго там не было.

Гэтая выхадка нашых продкаў не спадабалася Туру, вельмі не спадабалася. У злосці ён сказаў: „Zapamiętasie Turk wy i wasze dziatki“. І трэба сказаць, што абяцанне сваё стрымаў. Пачаў псаваць даслоўна ўсё, што яшчэ можна было сапсаваць. Лес наш хуценька накрываўся. Сенажаць была перанесена на абодва

берагі ракі Нарвы за дванаццаць кіламетраў бездарожжа ад вёскі. Блізкімі ад вёскі сенажацямі былі надзелены сяляне суседніх вёсак. Адным словам, нарабіў нам Тура шкоды нямала.

Што значыць селяніну жыць без уласнага лесу і з так адлеглым ад дому сенакосам, можа зразумець толькі той, хто сам так жыў.

Вось якую высокую цану плаціць ужо каторае пакаленне маіх родзічаў і аднасяльчан за дурноту некаторых сваіх продкаў і несумленнасць аднаго чыноўніка, бо як правільна кажуць: „што запісана пяром, таго не вырубаш і тапаром”.

І не дзіва, што Туру і звязаны з ім інцыдэнт запомнілі не толькі нашы продкі-арыгіналы з часоў рэформы і іх дзеткі, але і далейшыя пакаленні. Рэформа праводзілася ў часы майго прадзеда, а я, праўнук яго, і маё пакаленне дасканала ведаем аб гэтым...

Хтосьці можа падумаць тут: як жа ж так, мясцовасць наша толькі ўжо часу знаходзіцца ў складзе Расіі, а чыноўнікі яе, Тура напрыклад, паслугоўваецца не рускай, а польскай мовай?

Дзеля гэтага давайце зробім кароценькі экскурс у гісторыю Беларусі і нашай Беласточчыны канца XVIII, XIX і пачатку XX стагоддзяў.

Да падзелаў Польшчы, гэта значыць амаль да канца XVIII ст., Беларусь і наша Беласточчына належалі да Рэчы Паспалітай. Усе тры раздзелы Польшчы адбываліся пры панаванні расійскай імператрыцы Кацярыны II.

І так, у сілу першага падзелу да Расіі была далучана толькі ўсходняя частка Беларусі, у сілу другога — цэнтральная частка, і трэцяга — уся рэшта далей на захад, за выключэннем нашай Беласточчыны, якая ў час трэцяга падзелу дасталася Прусіі. І была ў складзе Прусіі да Тэльзіцкага міру ў 1807 годзе, у выніку якога і яна была далучана да Расіі. Ад гэтага часу Беласточчына была ў складзе Расіі аж да бежанства ў 1915 годзе.

Тэльзіцкі мірны дагавор быў заключаны паміж Напалеонам Банапартам і Аляксандрам I. За гэты кароткі час (ад трэцяга падзелу Польшчы да Тэльзіцкага міру) у Расіі ўспела памерці Кацярына II, паспелі замардаваць яе сына цара Паўла I і крыху пацарстваваў на славу Расіі старэйшы сын Паўла I, а ўнук і любімы чык Кацярыны II — Аляксандр I.

Трэба сказаць, што пры панаванні гэтых трох манархаў стано-

вішча далучаных да Расіі беларусаў у нічым асабліва не змянілася. Былі яны надалей моцна падзеленыя, перасвараныя і варагуючыя між сабой. Да гэтых падзелаў і ўзаемнай варажнечы даводзілі беларусаў канфесійныя падзелы ўнутры адной па сутнасці рэлігіі. Толькі частка беларусаў была яшчэ традыцыйна праваслаўнай. Значна большая частка была ўжо уніятамі, але нямала было таксама сярод беларусаў і католікаў. Колькасныя прапорцыі паміж гэтымі трыма канфесіямі, так як і ў Рэчы Паспалітай, часта змяняліся. І гэта яны, гэтыя падзелы, паганілі і нішчылі жывое цела сваёй маткі-нацыі.

Наша беларуская нацыянальная эліта і паны за доўгі час прыналежнасці Беларусі да Першай Рэчы Паспалітай сталі ўжо ў асноўным католікамі. Значыць, па сутнасці і чуліся яны больш паллякамі, як русінамі.

Пачалі таксама паяўляцца ў Беларусі, а пасля далучэння да Расіі нашай мясцовасці і ў нас, рускія памешчыкі. Іх шчодрою рукою цары надзялялі землямі і беларускімі „душамі”, паходзячымі з ранейшых каралеўшчын і маёнткаў „упорствующих” польскіх паноў.

У далучаемых, пасля чарговых падзелаў Польшчы, частках Беларусі да Расіі польская шляхта, прыняўшы прысягу на вернасць расійскаму цару, адразу атрымоўвала такія ж самыя правы, як і рускае дваранства — былі поўнымі гаспадарамі на сваіх маёнтках і над сваімі падданымі.

Беларускі ж селянін надалей аставаўся ў поўнай, як эканамічнай, так і юрыдычнай залежнасці ад таго ж самага польскага пана ці ад новага, рускага памешчыка. І тое, што быў ён беларусам і праваслаўным яму не толькі ў нічым не дапамагала, а наадварот, часта перашкаджала. Польскі пан адчуваў сябе пакрыўджаным цяпер, быў часцей за ўсё ў ціхай апазіцыі да рускага ўрада і ўсяго рускага і праваслаўнага, і адплачваў за сваё зло таму, каму мог — найлепей свайму падданаму беларусу, праваслаўнаму, а „покровители” праваслаўя — рускія цары, калі і не памагалі яму ў гэтым, то і не перашкаджалі.

Не лягчэй жылося таксама беларусам-уніятам і беларусам-католікам. Усе яны былі ў поўнай залежнасці ад сваіх паноў і адміністрацыі. Адным словам, беларус у Беларусі быў заўсёды перад кімсьці вінаваты. Польскія паны хацелі бачыць беларуса ка-

толікам і палякам, а рускія — праваслаўным і рускім. Але нават у рознага тыпу канфліктных справах паміж польскім панам і беларускім праваслаўным мужыком, рускі памешчык ці чыноўнік ахвотней трымаў бок польскага пана, як беларускага і праваслаўнага мужыка.

Чаму ж так паблыталася хрысціянская вера ў Беларусі і сярод беларусаў, дзелячыся аж на тры варожыя адна другой канфесіі?

Трэба тут адкрыта сказаць, што не яна сама паблыталася, а паблыталі яе. Змены рэлігіі нашых продкаў адбываліся не з іх волі, патрэбы ці хісткасці іх рэлігійных перакананняў, а па волі нашых бліжэйшых суседзяў з захаду і ўсходу. А нашы хрысціянскія суседзі ў сваю чаргу гэтыя змены праводзілі ў нас не дзеля выяўлення нашых продкаў на дарогу хрысціянскай ісціны, а пасля іх смерці гарантавання ім Царства Нябеснага, а толькі і выключна дзеля сваёй уласнай палітычнай карысці. І менавіта рэлігія была выкарыстана імі ў дасягненні гэтых мэт, прычым адбывалася гэта груба, нахальна, не па-хрысціянску.

Пачатак рэлігійным камбінацыям далі ў нас заходнія нашы суседзі — яшчэ ў часы Першай Рэчы Паспалітай. Афіцыйная тадышняя польская палітыка была такая, каб пашырыць каталіцызм, а калі не каталіцызм, то хаця б уніяцтва, коштам праваслаўя. І рабілі гэта доўга, сістэматычна і бескампрамісна. Таму да канца існавання Першай Рэчы Паспалітай, гэта значыць да раздзелаў Польшчы, так мала асталося ў Беларусі праваслаўных. У нашай бліжэйшай мясцовасці, напрыклад, праваслаўнымі асталіся толькі ўбогенькі манастырчык і прыходзікі ў Бельску і Зablудаве.

Навязваючы тады нашым продкам рэлігійную унію каталіцкаму кліру і правячым Польшчай рупіла тое, каб праваслаўную Беларусь і Украіну падпарадкаваць Ватыкану і тым самым мацней звязаць іх з суперкаталіцкай Польшчай, спаланізаваць іх.

А царызму, наадварот, хацелася вярнуць уніятаў, і па магчымасці католікаў, у лона Праваслаўнай царквы, і гэтым самым мацней звязаць Беларусь і Украіну з Расіяй. Пасля раздзелаў Польшчы і далучэння Беларусі і Украіны да Расіі настала яе чарга, усходняга нашага суседа.

Якая была і як рэалізавалася нацыянальная і рэлігійная палітыка ў Расіі, залежала ад асобы пануючага, бо кожны цар пра-

водзіў сваю, адметную палітыку.

Пры панаванні Кацярыны II, напрыклад, хаця яна пасля першага раздзелу Польшчы і выдала свой указ аб верацярпімасці, па якому ўсе павінны былі спакойна аставацца ў сваёй веры, адразу былі спынены пераходы з праваслаўя ў каталіцызм і унію і панавала выразная тэндэнцыя пашырэння праваслаўя цяпер ужо коштам уніяцтва і каталіцызму.

Пасля смерці царыцы Кацярыны II, на расійскі трон уступіў нарэшце яе сын Павел I. Ён так ненавідзеў сваю маці, што пачаў рабіць дакладна наадварот, як яна рабіла. Усе, напрыклад, фаварыты яе аказаліся ў вялікай няласцы Паўла, а апальныя яе — сталі яму моцна мілымі.

Красамоўным прыкладам можа паслужыць тут Тадэуш Касцюшка — вораг нумар адзін расійскага трона і Кацярыны II, бо падняў паўстанне супраць „законнай власти”. Стаўшы расійскім імператарам — як сцвярджае прафесар У. Ігнатоўскі — Павел I на дзевяты дзень свайго панавання (16 лістапада 1796 г.) асабіста вызваляе з няволі Т. Касцюшку, а праз два тыдні выдае яму з дзяржаўнага скарбу 60 тысяч рублёў. Указам ад 29 лістапада 1796 г. былі выпушчаны на волю ўсе „попавшие в заточение и ссылку по случаю бывших в Польше замешательства”. Яны атрымоўваюць свае ранейшыя маёнткі, поўную ўладу над „душами” і дзяржаўныя пасады, у тым ліку і ў Беларусі. Згаджаецца таксама Павел I з просьбай польскай шляхты вярнуцца ў Беларусь да „Статута Вялікага княства Літоўскага”, забароненага Кацярынай II і замененага рускім правам.

Падобна сталася і з рэлігіяй. Адразу пасля ўступлення Паўла I на трон спыняюцца прылучэнні уніятаў і католікаў да праваслаўя. Каталіцкае духавенства атрымала ранейшыя правы і падтрымку, аднаўляюцца уніяцкія епіскапіі і мітраполіі, хаця Павел I і прыхільнікам уніяцтва не быў. Пра уніятаў ён сказаў, што гэта ні рыба, ні мяса і што трэба быць або праваслаўным, або католікам, а не уніятам.

Словы цара польскія паны, каталіцкае духавенства і адміністрацыя, якія пры Паўле I і Аляксандры I у Беларусі былі ў асноўным польскімі, зразумелі па-свойму і зноў пачалі моцна пашыраць як унію, так і каталіцызм. А магчымасці к таму атрымалі выдатныя. Для духоўнай апекі і кіравання католікамі Расійскай імперыі паў-

стала ў Пецярбургу рыма-каталіцкая калегія. Пры панаванні Паўла I гэтай калегіі падпарадкавана была і Уніяцкая царква. Такого згубнага кроку, каб Уніяцкая царква кіравалася каталіцкай іерархіяй, не так проста было дабіцца ў часы Рэчы Паспалітай. А цяпер зрабіў гэта сам рускі цар. Ну і пачаліся масавыя як дабравольныя, так і прымусовыя пераходы з уніі ў каталіцызм. Уніяты сталі бараціцца. Рэлігійнае пытанне і рэлігійная барацьба ў Беларусі зноў абвастраліся. І прадаўжаўся такі стан да канца панавання наступнага цара — Аляксандра I, пры якім была далучана да Расіі і наша Беласточчына.

На чале барацьбітоў супраць такога стану рэчаў стаў сам уніяцкі мітрапаліт Іраклій Лісоўскі. Ён падае ў Пецярбург скаргу за скаргай на католікаў за іх націск на уніятаў. Інфармаваў ён, што сілаю загнана было ў каталіцтва дваццаць тысяч уніяцкага народу. Ён умаляе пазбавіць уніятаў лацінскай апекі. Незадоўга перад сваёй смерцю, а было гэта ў 1811 годзе, Лісоўскі зрабіў завяшчанне, у якім умаляў рускі ўрад ратаваць унію ад лацінскай загібы, у крайнім выпадку просіць даверыць кіраванне уніятамі пасля яго смерці такому чалавеку, які любіў бы ва уніі ўсходнія абрады. Ён нават прапанаваў назначыць на гэты пост полацкага епіскапа Красоўскага. (На колькі меў рацыю мітрапаліт Лісоўскі, калі так баяўся лацінскай апекі, мы выразна цяпер бачым на прыкладзе нашага Супрасльскага манастыра і некаторых іншых нашых цэркваў).

Царскі ўрад быў аднак глухі і сляпы на такія просьбы. Ён глядзеў на Беларусь вачыма царскага прыяцеля і саноўніка Адама Чартарыскага і слепа праводзіў у Беларусі і на нашай тэрыторыі хітрую ягоную палітыку. Што з таго, што яшчэ не так даўно род Чартарыскіх быў русінскім праваслаўным родам. Адам Чартарыскі ўжо католік і адчувае сябе польскім патрыётам. Ён спрыяе ўжо не русінам (беларусам і ўкраінцам), а палякам.

Пры царстваванні Аляксандра I адміністрацыя і школьніцтва ў нас былі ў асноўным польскія. Адміністрацыя працавала паводле „Статуту Вялікага княства Літоўскага”, а школьніцтва — паводле навуковага плана і статута Адукацыйнай камісіі, якія асталіся яшчэ з часоў Рэчы Паспалітай. І бадай найбольшага росквіту польскае нацыянальнае школьніцтва дасягнула менавіта тады. Яно масава выпускала польскіх патрыётаў.

Дзеці шляхты і мяшчанства, якія чуліся яшчэ русінамі, у такіх умовах таксама хутка паланізаваліся. Так мы трацілі рэшткі сваёй эліты і інтэлігенцыі. А што значыць нацыя без сваёй эліты і інтэлігенцыі, самі бачым. Гэта найпраўдзівейшая праўда, што такая нацыя, якая ў яе інтэлігенцыя. І так ужо больш-менш астаецца да канца панавання Аляксандра I, якое закончылася ў 1825 годзе...

Нават тады, калі беларускі народ трапіў пад панаванне царскай Расіі, паланізацыя яго не скончылася, а надалей працягвалася. Толькі паявіўся ў яе магутны канкурэнт — русіфікацыя. Далей яны са зменным шчасцем будуць сапернічаць з сабой. І так, напрыклад, пры панаванні Кацярыны II, бадай, перавагу мела русіфікацыя. Пры царстваванні яе наследнікаў — Паўла I і Аляксандра I, наадварот — паланізацыя.

Змены, і то вялікія, наступаюць пры панаванні Мікалаяў і наступных Аляксандраў. У часы панавання гэтых апошніх чатырох Раманавых маем дачыненне ў Беларусі і на нашай Беласточчыне з вострай русіфікацыяй, якая для паланізацыі замнога месца ўжо не астаўляе. Апошнія цары вельмі хочуць беларусаў зрусіфікаваць і ведаюць ужо як гэта зрабіць. Гэтае іх хацэнне яшчэ мацней узрастае пасля паўстанняў 1831 і 1863 гадоў.

А вось мерапрыемствы царскіх урадаў, пры дапамозе якіх русіфікацыя ў Беларусі здабывае перавагу над паланізацыяй. Ліквідуецца Віленскі ўніверсітэт. Школы перабудоўваюцца на ўзор рускіх школ. Адбіраюцца прывілеі ў каталіцкага духавенства, напрыклад, адсоўваецца яно ад асветы. Каталіцкія ордэны, манастыры і школы закрываюцца. Тое месца, якое раней займала каталіцкае духавенства ў жыцці Беларусі, пачынае займаць праваслаўнае, пераважна рускае духавенства. Літоўскі Статут замяняецца рускім правам. Уніяцкі дэпартамент выводзіцца з-пад падлегласці рыма-каталіцкай калегіі і перабудоўваецца ў самастойную грэка-уніяцкую калегію. Адкрываюцца самастойныя грэка-уніяцкія духоўныя семінарыі з праваслаўным ухілам. (Дагэтуль Уніяцкая царква атрымлівала духоўныя асобы з рыма-каталіцкай семінарыі пры Віленскім ўніверсітэце). А з часам унія і ўвогуле ліквідуецца на карысць праваслаўя.

Немалую ролю адыграла тут і згаданая ўжо мною адмена прыгоннага права, праведзеная Аляксандрам II у 1861 годзе, калі гэта

нашае сялянства юрыдычна стала незалежным ад польскіх панноў. Але яшчэ доўга многія мясцовыя чыноўнікі адчувалі сябе, думалі і гаварылі між сабой і з нашымі тутэйшымі мужыкамі папольску, як, напрыклад, землямер Тура. Чыноўнікамі ж, вядома, маглі быць толькі людзі адукаваныя, а адукацыю маглі атрымаць дасюль толькі людзі вольныя і якія мелі на гэта сродкі, значыць, у асноўным шляхта.

Мужыку напэўна ані навукі, ані чыноўніцкіх пасадаў у часы паншчыны і адразу пасля яе не было...

Яшчэ хачу вярнуцца да, па-мойму, вельмі важнага для нас пытання і адказаць, што я, патомак былых уніятаў і сын ужо праваслаўных бацькоў, думаю (і ці ўвогуле думаю) пра змены рэлігіі нашых продкаў.

Думаю, часта і грунтоўна думаю. І перажываю, што і надалей існуе такая путаніца і неразбярэха ў адказах на пытанне дзеля чаго была ўведзена, а потым ліквідавана рэлігійная унія ў нас і якое значэнне мела і мае ўвядзенне і ліквідацыя яе для нашай нацыі.

Хто ўводзіў унію і хто яе ліквідаваў і дзеля чаго яны гэта рабілі, я ўжо адказаў. Чым жа абярнулася гэтая рэлігійная камбінацыя нашай нацыі гэта больш складанае пытанне. Але адказаць на яго трэба, і адказаць павінны тыя, якіх яна непасрэдна датычыла.

А часцей за ўсё вяртаюцца да уніі і ацэньваюць яе зноў жа прадстаўнікі тых нацый, якія або навязвалі нам у прошлым гэтую унію, або яе ліквідавалі. І таму ацэньваецца імі Брэсцкая царкоўная унія, як правіла, па прынце: надта хваліцца яе ўвядзенне і злосна крытыкуецца ліквідацыя або наадварот, хваліцца ліквідацыя і крытыкуецца ўвядзенне.

Такі падыход да уніі, па-мойму, памылковы і крыўдны, бо бароніць рацыю толькі той нацыі, якая навязвала нам унію або той, якая яе ліквідавала. Зусім не бярэцца пад увагу рацыя народаў, якіх непасрэдна яна датычыла — гэта значыць беларусаў і украінцаў. А гэта ж яны і толькі яны на ўласнай скуры адчулі, адчуваюць і, здаецца, яшчэ доўга будуць адчуваць „дабрадзействы” перахрышчэнняў.

Лічу таксама, што царкоўную унію нельга разглядаць асобнымі, адарванымі адзін ад аднаго, фрагментамі — як гэта робяць

некаторыя, а толькі як адну непадзельную цэласць: ад увядзення да яе ліквідацыі.

Ёсць і яшчэ адзін, па-мойму, няправільны погляд на унію. Некаторыя нашы сучасныя тэарэтыкі даказваюць як гэта нашы няшчасныя продкі, сілай загнаны ва унію, нецярпліва і сумна чакалі дапамогі, каб вырвацца з абдымкаў яе... і нарэшце з вялікім аптымізмам і слязамі радасці на вачах дачакаліся яе ліквідацыі ў 1839 годзе. Згадзіцца тут можна толькі з тым, што чакаць то яны чакалі, чакалі доўга і ўпарта, але не дачакаўшыся падтрымкі ні ў каралёў, ні ў цароў, мусілі бедненькія звыкацца-зжывацца з новай і чужой рэлігіяй. І так з цягам часу звыкліся-зжыліся з ёю, што перасталі ўжо чакаць змен — унія стала іх рэлігіяй. І не мелі рацыі, бо калі ім пачала ўжо падабацца новая рэлігія, якраз перастала падабацца яна новаму цару і ўсходняму суседу. І ён рашыў у 1839 годзе нашых продкаў зрабіць зноў праваслаўнымі. „Как задумано, так было и сделано”. А што на гэта наш народ? „А хто спрашывал народ? Начальству ведь виднее что лучше народу”.

Аб тым, як, напрыклад, уніяты Беласточчыны не хацелі пераходзіць у праваслаўе, красамоўна гаворыцца ў „Гісторыі Беларусі” спамянутага ўжо мною прафесара У. Ігнатоўскага: „Праз нейкі час падняўся пратэст у Беластоцкай вобласці. 15 парафій адмовіліся ўводзіць праваслаўныя абрады ў сваіх цэрквах. Было напісана паданне на імя цара, дзе уніяцкія папы гэтых парафій прасілі рускі ўрад абараніць іх веру ад уціску і гвалту. На чале падаўшых прашэнне стаялі: Кляшчэлеўскі пратапоп А. Сасноўскі, Чыжоўскі поп Ф. Гаворскі і Беразоўскі поп А. Панькоўскі. У адказ на паданне пачаліся рэпрэсіі над папамі і парафіямі. Пад іх цяжжасцямі парафіі адна за адной пачалі здавацца і выяўляць сваю пакорнасць начальству...”

Так, уніяцкую веру нашы продкі лічылі ўжо сваёй верай, таму так яны даражылі ёю і баранілі яе. І няма, зрэшты, нічога тут дзіўнага, што баранілі і не хацелі замяніць унію на праваслаўе, бо ўжо шмат пакаленняў былі уніятамі. Яны нават ужо не ведалі, што іх продкі былі праваслаўнымі...

Як жа ж інакш, калі не горкім парадоксам можна назваць той факт, што тыя самыя беларусы (толькі розныя іх пакаленні) так ахвярна бароняць унію ад праваслаўя, як раней баранілі права-

слаўе ад уніі?!

Мы часта чуем цяпер, якой гэта талерантнай дзяржавай была Першая Рэч Паспалітая. Так, спачатку была яна даволі талерантнай, бо, зрэшты, іншай і быць не магла. Гэта тагачаснай Польшчы вельмі залежала на тым, каб далучыць да сябе Вялікае княства Літоўскае, бо быў гэта вялікі і сыты кусок і ніхто б ад яго не адмовіўся. Хто далучаў да сябе Вялікае княства Літоўскае, той не браў яго, я кажуць, на свой „гарнушак”, а хутчэй сам далучаўся да гэтага сытага „гаршчка”. Адкрытай жа вайной заваяваць Вялікае княства Літоўскае не было пад сілу, таму Польшча шукала іншай, хітрэйшай і разумнейшай, дарогі — уніі. Унія ж — гэта двухбаковае пагадненне, значыць, павінна было задавальняць як палякаў, так і насельніцтва Вялікага княства Літоўскага, а яшчэ канкрэтней — іх эліты. Асноўную ж частку насельніцтва Вялікага княства Літоўскага і яго эліт складалі русіны (беларусы і ўкраінцы) са сваімі багацейшымі землямі, лясамі і водамі, значыць, і з імі, і іх культурай, традыцыяй, рэлігіяй хочаш не хочаш у Рэчы Паспалітай лічыцца мусілі. А пакуль у гэтай шматнацыянальнай дзяржаве лічыліся з усімі сваімі грамадзянамі і іх нацыянальнымі правамі і традыцыямі, датуль і вынікі былі цудоўныя — Рэч Паспалітая была вялікай і магутнай дзяржавай, дзяржавай ад Балтыйскага да Чорнага мораў. Ёй не былі страшны тады ні крыжаносцы, ні шведы, ні туркі, ні татары, ні Масква. Кожнага гэтая талерантная дзяржава магла паставіць на калені. І ставіла, каго трэба было...

Але гэтай ідыліі і камфорту правячым Рэччу Паспалітай было яшчэ замала і яны захацелі гэтую шматнацыянальную і многаканфесійную дзяржаву зрабіць толькі каталіцкай і спаланізаванай. Ролю паланізатара ўзяў на сябе каталіцызм, і, трэба сказаць, справіўся з гэтым заданнем старанна.

Працэс дэнацыяналізацыі русінаў распачаўся ад іх эліт. Пачалі памаленьку абмяжоўвацца правы праваслаўных, а надзяляцца штораз іншымі прывілеямі католікі. Праваслаўнаму русіну штораз цяжэй было атрымаць добрую працу, пасаду і, тым больш, зрабіць кар’еру. І, канешне ж, такая палітыка паспрыяла таму, што русінскія эліты пачалі памаленьку акаталічвацца, і тым самым паланізавацца. Калі нашы эліты пачалі ўжо больш адчуваць сябе палякамі, як русінамі, працэс абмежавання правоў права-

слаўных русінаў пачаў набываць штораз вастрэйшыя формы. Дайшло да таго, што і зусім перасталі лічыцца ў Рэчы Паспалітай з праваслаўнымі русінамі. Найбольш красамоўным прыкладам гэтаму можа і паслужыць тут Брэсцкая царкоўная унія ў 1596 годзе, у сілу якой прымусам была навязана праваслаўным русінам новая рэлігія, а праваслаўе становілася проста нелегальным веравызнаннем. Гэтую унію ўжо ніяк талерантным актам не назавеш...

Вынікаў такой палітыкі не прыйшлося чакаць доўга, бо калі працэс дэнацыяналізацыі нашых эліт праходзіў даволі беспраблемна, то простанароддзе пачало ствараць вялікія клопаты. Хутка нарасталі і пашыралася сярод іх незадавальненне, гнеў, бунты, казацкія паўстанні, што, супольна з іншымі недахопамі тагачаснай польскай дзяржаўнай палітыкі аслабляла, руйнавала дзяржаву. Раней магутная дзяржава ператваралася такім чынам, як кажуць, у волата на гліняных нагах. Бачачы гэта суседнія дзяржавы без вайны і бою прыходзяць і дзеляць яе між сабою, а яе ўжо і бараніць няма каму. Так яшчэ раз спраўдзілася народная мудрасць, што згода будзе, а нязгода руйнуе...

Як бачым, у Рэчы Паспалітай не давалі спакою праваслаўным, пакуль яны не сталіся католікамі ці хаця б уніятамі, а ў Расіі, пачынаючы ад Мікалая I, а канчаючы талерантным указам Мікалая II ад 1905 года, не давалі спакою беларусам уніятам і католікам, пакуль яны не сталіся праваслаўнымі. І адны, і другія рабілі гэта і падобнымі спосабамі, і падобнымі метадамі, і дзеля падобных мэт. Не лічыліся, адным словам, каралі і цары з беларусамі і іх святасцямі. Інакш кажучы, тое, што рабілі нашы хрысціянскія суседзі ў Беларусі і з беларусамі — гэта горкая насмешка над хрысціянствам.

Зважае яшчэ і на тое, што Хрыстовае і Апостальскае хрысціянства даволі талерантнае. Яно ўмее выбачаць і памылкі, і зло, але не кожнае, канешне. Да невыбачальнага граху і найцяжэйшага злачынства — паводле хрысціянскіх законаў — залічаецца менавіта выкарыстоўванне рэлігіі для сваіх асабістых і палітычных мэт. Ісус Хрыстос выбачае апосталу Пятру, які ў цяжкіх хвілінах ад Яго адрокся, выбачае распусніцы, ратуючы яе ад пабояў камянямі, і нават ліхадзею, але ніколі не выбачае фарысеям, якія выкарыстоўвалі рэлігію ў асабістых і палітычных мэтах, бо сап-

раўднае хрысціянства нічога супольнага з палітыкай не мела. І не мае.

Вось таму навязанне беларусам рэлігійнай уніі ў **1596 годзе і спосаб яе ліквідацыі ў 1839** — гэта чорныя даты і акты насілля і гвалту, грубага патаптання асноўнага і элементарнага іх нацыянальнага і агульначалавечага права — волі сумлення і веравызнання. Дзе не гарантуецца гэтае права — там нельга гаварыць аб талерантнасці...

Калі б, аднак, параўнаць гэтыя два гвалты, дык, бясспрэчна, навязанне уніі было намнога большым гвалтам, чым яе ліквідацыя. Хаця б таму, што той гвалт быў першым. Не было б першага, не магло б быць і другога. Так ужо ёсць на гэтым свеце, што пачатае зло, як і дабро, далей толькі множацца.

Найбольшае, аднак, і невыбачальнае зло уніі заключаецца ў тым, што праз яе свядома быў дадзены пачатак падзелу нашага, па натуре сваёй добрага і спакойнага, народа на тры ўзаемаварожыя свядомасці: праваслаўную, уніяцкую і каталіцкую, з ліквідацыяй якога беларусы справіцца не могуць і па сёння. Змяніліся і змяняюцца толькі колькасныя прапорцыі паміж гэтымі канфесіямі, не гаворачы ўжо пра мора пралітых слёз, крыві і цэлай арміі рэлігійных мучнікаў. З усіх бакоў, канешне.

А колькі ж Беларусь і наша мясцовасць праз гэтыя ж камбінацыі страцілі свайго нацыянальнага патэнцыялу на карысць сваіх суседзяў?!

З рэлігійнага пункту гледжання унія гэта таксама зло, бо з дзвюх рэлігій паўсталася не адна, а тры, як было ўжо сказана, узаемаварожыя і ваюючыя адна з другой. Як быццам было яшчэ мала ўсялякіх падзелаў і варажнечы паміж хрысціянамі і як быццам забылі, што дзяленне Дому Божага заўсёды з'яўляецца вялікім грахом, а замена сілай адной хрысціянскай канфесіі другой — амаральным дзеяннем, нязгодным з духам хрысціянства.

Царкоўная унія была шкоднай, як ужо згадвалася, не толькі беларусам і ўкраінцам. Моцна зашкодзіла яна і самой Польшчы, прычыняючыся ў немалой ступені да яе гібелі. Ой, меў рацыю выдатны польскі пісьменнік і гісторык Павел Ясяніца, называючы ўвядзенне царкоўнай уніі вар'яцтвам...

Астаецца нам толькі памарыць як выглядалі б мы, беларусы, калі б у сваёй гісторыі не прайшлі праз такую суровую качалку

(magiel), якая на ўсе бакі выкачала нашых продкаў і пазбавіла нашу нацыю сваёй эліты — слаўнейшых і багацейшых на ўсю Еўропу магнацкіх і баярскіх родаў, прозвішчамі якіх так густа перасыпана цяпер і гісторыя Польшчы, і Расіі, і іншых дзяржаў і народаў. А эліта — гэта ж пазваночнік, касцяк нацыі.

Думаю, не прайграла б таксама і Польшча, калі б любіла і шанавала сваіх грамадзян-русінаў такімі, якімі яны былі — гэта значыць праваслаўнымі беларусамі і ўкраінцамі. І вельмі магчыма, што такая палітыка Польшчы ўсцерагла б яе ад трагедыі — страты сваёй дзяржаўнасці. На гэтым мы выйгралі б усё: і палякі, і беларусы, і ўкраінцы. На гэтым трагічным прыкладзе нашай супольнай мінуўшчыны нам трэба вучыцца цяпер усім...

Як бачым, злучае нас, грамадзян Польшчы (палякаў, беларусаў і ўкраінцаў) многа і важнае: ва ўсіх нас адзін Бог, адна Айчына і ў асноўным (лепшая ці горшая) супольная мінуўшчына. А таксама будзем супольную будучыню, з годным месцам нашай краіны ў злучанай Еўропе і свеце, што зноў жа залежнае ад нашага ўмення супольнага сужыцця. Дык няхай пуцяводнай зоркай у лепшую будучыню паслужаць нам усім тыя лепшыя перыяды нашай супольнай гісторыі, бо найпрыгажэйшыя карты сваёй гісторыі Польшча запісала менавіта тады, калі нашы народы жылі разам і ў згодзе. Сведкамі нашай супольнай слаўнай мінуўшчыны з'яўляюцца як пісаныя дакументы, так і могільнікі з каталіцкімі і праваслаўнымі надгробнымі крыжамі побач, лес крыжоў. То дзякуючы гэтай згодзе быў магчымы і Грунвальд, і Вена, і Монтэ-Касіна, і многае, многае іншае...

Пасля гэтай гістарычнай падкладкі давайце зноў вернемся ў маю вёску і прыглянемся як пачалі жыць нашы продкі, атрымаўшы доўгачаканую волю. Трэба аднак тут зазначыць, што воля, якую яны тады атрымалі, не была адразу поўнай воляй.

Лічылася, што асабістую волю кожны прыгонны селянін або „крепостная душа“ атрымаў па „высочайшаму повеленію“ бясplatна, бо цар быў вельмі добры і моцна любіў крэпасныя душы, як кожную паасобку, так і ўсіх оптам.

А вось атрыманую зямлю кожны каханы мужычок павінен быў выкупіць сам. Вольных земляў, як было сказана, не было. Уся зямля і ўсё на ёй ужо належала панам памешчыкам, якіх цар яшчэ больш любіў, чым мужыкоў. І як жа ж, скажыце, іх не лю-

біць, калі найбольшым памешчыкам быў сам цар-бацюшка?!

Вось вам і парадоксік. Цар-бацюшка ў сваёй бязмежнай дабрыні ўсіх сваіх падданных любіць моцна-моцна, а некаторых яшчэ мацней. Усім сваім падданым жадае толькі добра і справядлівасці, і робіць усё магчымае, каб гэтае дабро і справядлівасць у яго дзяржаве панавалі.

Сяляне атрымалі надзелы панскай зямлі, значыць, павінны былі за яе панам заплаціць. Закавыка аднак была ў тым, што атрыманая сялянамі зямля была вельмі дарагая, а сяляне страшэнна бедныя. Адкуль, зрэшты, ім і быць багатымі, калі дасюль не яны, а імі таваравалі.

Выхад знайшоўся геніяльна прасты: сплата даўгу пану за атрыманы зямельны ўчастак была разложана на многія раты. Маглі рэгуляваць яго сяляне па-рознаму: плаціць грашовы чынш ці адрабляць паншчынай. Маглі таксама часткова плаціць чынш і часткова адрабляць паншчынай, зямлі ж у паноў асталося яшчэ няма і працаваць на ёй яны самі не збіраліся. Толькі пасля поўнай сплаты сялянамі даўгу, яны мелі быць поўнаасцю вольнымі, а зямля стаць іх уласнасцю. Адным словам, адкрывалася цудоўная перспектыва перад душамаі.

Пакуль аднак не быў сплачаны ўвесь доўг, сяляне не мелі поўнай волі, а лічыліся часова абавязанымі — „временнозависащими”. Такі стан трываў у нас аднак нядоўга.

Змены наступілі пасля Студзеньскага паўстання 1863 года і ў сувязі з гэтым паўстаннем, якое карысталася ў нас афіцыйнымі дзяржаўнымі тэрмінамаі — мяцеж, мяцежнікі.

Студзеньскае паўстанне надта грозным царызму не было, але дакучлівым напэўна — партызаншчына ж, вядома. Грозным магло быць толькі масавае паўстанне, а масавасць у той час магло яму запэўніць толькі сялянства. Польскія сяляне аднак не вельмі гарнуліся ў яго рады, бо не бачылі ў ім карысці для сябе. Бадай адзіным аргументам, здольным прыцягнуць і сялян да паўстання тады, быў моцна экспанаваны патрыятычна-рэлігійна-каталіцкі аспект.

Тым больш не гарнуліся да паўстання беларускія праваслаўныя сяляне, бо той адзіны аргумент, які яшчэ прыцягваў да паўстання польскага селяніна, проста адпуджваў іх. Немалую ролю адыгралі тут і паводзіны паўстанцкіх атрадаў у адносінах

да беларускага праваслаўнага насельніцтва: забіралі правіянты, фураж, адзенне. Людзей нібыта і не чапалі, але праваднікі, якіх часта з сабой бралі паказаць дарогу, часцей за ўсё ўжо не вярталіся дадому. Часта чапляліся таксама да вясковых старастваў і праваслаўнага духавенства.

Паўстанцкімі атрадамаі часта кіравалі свае мясцовыя паны, добра вядомыя сваёй жорсткасцю ў адносінах да сялян. Гэтыя „рэвалюцыянеры”, нават за малыя правіннасці, і самі ахвотна карбавалі сялянскія скуру, і не менш ахвотна карысталіся рэжымнымі паліцэйскімаі і казацкімаі сіламаі ненавіснага ім цара ў пакаранні сялян. І нават найбольш радыкальны дзеяч Студзеньскага паўстання з прабеларускай арыентацыяй, Кастусь Каліноўскі, востра выступаў супраць праваслаўя, называючы яго сабачай верай. Вось асноўныя прычыны непапулярнасці Студзеньскага паўстання сярод беларускага праваслаўнага насельніцтва.

У Студзеньскім паўстанні прымалі ўдзел у асноўным беларусы-католікі і беларусы, якія не маглі выбачыць цару ліквідацыю царкоўнай уніі.

Большых бітваў паўстанцкіх атрадаў з царскімаі войскамаі ў нашай найбліжэйшай ваколіцы не было. Толькі адзін казак-разведчык нарваўся на паўстанцкі атрад у нашай вёсцы. Пачаў уцякаць і з разгону трапіў у багну каля рэчкі. Толькі яго і бачылі, патануў з канём і ўсёй казацкай амуніцыяй.

Вось такія былі пачаткі волі. І хоць былі яны, як бачым, нялёгімаі і не зусім такімаі, якіх многія чакалі, трэба аб’ектыўна прызнаць, што гэта была вельмі важная падзея. Гэта быў круты паварот у жыцці нашага народа.

Ці разумелі нашы продкі важнасць і патрэбу гэтых змен?

Далёка не ўсе. Чалавек ужо па сваёй натуры істота надзвычай кансерватыўная. Яшчэ больш кансерватыўным з’яўляецца грамадства. А яшчэ больш кансерватыўным было і ёсць беларускае грамадства. Беларусы — гэта тыповыя класікі кансерватызму. Яны заўсёды баяліся змен, усяго новага ў сваім жыцці.

Так і з воляй: адны яе вельмі хацелі, другія менш, а трэція проста баяліся яе. Можна і не дзіва што баяліся, бо былі гэта вялікія змены, змены цэлага ўкладу іх жыцця і яго філасофіі.

Ад тых жа старажылаў даведаўся я таксама, што жыхары вёскі Локніцы пайшлі да свайго пана і заявілі, што яны не хочуць волі,

а хочуць надалей жыць так, як дасюль жылі. Бо як жа ж жыць без пана?!

І так на нейкі час асталося. Хутка вольныя людзі і самастойныя гаспадары пачалі разжывацца, багацець. Не ўсе, канешне, аднолькава. Гэта быў ужо капіталізм і наступала хуткае расслаенне вёскі. А лакнічане надалей былі ўсё роўна бедныя і поўнасьцю залежныя ад пана. У ваколіцы іх пачалі называць „гороўнікамі”. Гэтая назва з часам пераўтварылася ў „рогоўнікі”. Калі лакнічане атрымалі волю, не ведаю...

Следчая камісія над удзельнікамі Студзеньскага паўстання, якая дзейнічала ў час і пасля яго, устанавіла, што былі такія мужыкі-паўстанцы (у тым ліку і беларусы), якія сталіся паўстанцамі не па свайму перакананню і волі, а па волі сваіх паноў, якія ў большасці сваёй былі гарачымі прыхільнікамі паўстання. За ўдзел у паўстанні некаторыя з іх абяцалі сялянам дараваць незаплачаныя раты за зямлю. Удзел у паўстанні станавіўся часта формай выплаты даўгу пану.

Каб зрабіць сялян незалежнымі ад польскіх паноў, царскі ўрад сплаціў панам усе сялянскія даўгі. Потым гэтыя даўгі растэрмінаваў на сорак гадоў і казаў сялянам сплываць іх у царскую казну ў форме падаткаў. Толькі пасля гэтага тэрміну атрыманая сялянамі зямля мела быць поўнасьцю выкупленай, і падаткаў за яе мелі больш не плаціць.

Ад гэтага часу прайшло ўжо тры разы па сорак гадоў, а сялянін наш як плаціў падаткі, так і далей плаціць і, здаецца, плаціць будзе.

Пра адно забавнае здарэнне, звязанае з платай падатку, чуў я ад нашых старэйшых сялян не раз. Менавіта з цэлай вёскі быў сабраны падатак і трэба было даставіць яго ў адпаведную ўстанову ў Беласток. Адказным за яго даставу быў тыповы тагачасны наш мужык: неадукаваны, наіўны. Ужо ў горадзе ён кожнага сустрэчнага і папярэчнага — як у нас кажуць — дапытваўся, дзе прымаюць падаткі. І яму, хто як умеў ці хацеў, адказвалі, а яму гэтых інфармацый было ўсё мала і мала. Нарэшце трапіўся яму добры і спагадлівы чалавек, які ахвотна ўзяўся давесці яго аж на месца. І давёў. Там, як і павінна быць у саліднай установе, прынялі яго культурна і згодна правілу „кліент наш пан”: пасадзілі, прынялі грошы, выдалі пасведчанне. І ён ад душы падзяка-

ваўшы свайму памагатаму і „панам-чыноўнікам”, з радасным пачуццём салідна выкананага абавязку вярнуўся дадому і аддаў каму трэба доказ платы — квітанцыю. А ў гэтым фінансавым пасведчанні чорным па беламу было напісана: „Znalazi mNodry giuriego i pobrai podatek od niego, a wy ludzie o nic wiksej nie dbajcie, tylko na nowo podatek zbierajcie”. І гэта была праўда. Трэба было зноў сабіраць падатак і разлічвацца з казною...

Як зарэагавалі нашы продкі-землякі, даведаўшыся праўды пра лёс сваіх падаткаў, я магу толькі здагадацца, а вось сучасныя, расказваючы пра гэтае здарэнне і слухаючы, заўсёды дружна рагаталі і іранічна ківалі галовамі над наіўнасьцю свайго продка-разявакі, які так лёгка даўся абдурыць беластоцкім жулікам. Да жулікаў жа наадварот, не толькі ніхто з іх не меў жалю, а проста былі яны іх героямі. Толькі і можна было ад іх пачуць ласкавае „от жулікі, ебу іх мать...” (Гаворачы пра маты, з рэпертуару маіх аднавяскоўцаў, не варта адразу дашукоўвацца ў іх грубасці, вульгарнасці, злосці і бескультурнасці. Яны маглі ўжывацца, і часцей за ўсё ўжываліся, імі для замацоўкі сказанага, падтрымкі гутаркі і нават, як у гэтым выпадку, выражэння апрабацыі і ласкі. Не гаворачы ўжо пра тое, што ў мастацкім, артыстычным сэнсе гутарка, густа перасыпаная сакавітымі матамі, гучала нейк больш стройна, свойска і пераканаўча).

І хіба маюць рацыю, бо хаця ашуканства само па сабе і заганнае, але спосаб, у які гэта зрабілі беластоцкія жулікі таго часу, не можа не падабацца. Абдурачылі нашага продка, адным словам, культурна і прафесіянальна. Не тое, што ў наш час — час бесцырымоннага і татальнага зладзейства. Калі ў тыя далёкія царскія часы мы ўжо мелі такіх высокапрафесійных, культурных і з бяспрэчным літаратурным талентам жулікаў, то мы былі ўжо тады ў Еўропе, да якой так прэм цяпер і якую ніяк дагнаць не можам.

Атрыманая ў час зямельнай рэформы сялянамі зямля складалася з ворнага грунту, пасаваго і сенакосы.

Ворныя грунты нашай вёскі былі падзелены на тры палеткі. Кожны палетак меў сваю назву: Просты, Пад Пасынкі і Пад Гукавічы. У іх кожная сям’я атрымала па чатыры палоскі, якія ў нас называліся часткамі. Яны былі распаложаны ў такой чарзе, у якой жылі сяляне ў вёсцы ў час рэформы. Вясковыя суседзі былі аўтаматычна суседзямі і па палетках. Часткі былі доўгія і таксама

кожная з іх мела сваю назву. Значыць, у час рэформы кожная сям'я атрымала дванаццаць частак ворнай зямлі. Цікава, што адна частка ў Падгукавіцкім палетку так і называлася — Дванастка. (Відаць, была яна апошняй надзеленай часткай. І нешчаслівай. Дванасткі межавалі з пасавым і таму няшчадна травіла іх жывёліна. Выпас быў агульны і дабытак пасвіўся на ім гуртом. Так што карысці з Дванастак было мала).

Іншай моцна няўдзячнай часткай, хоць з іншага поваду, была адна частка з Простага палетка. Бывалі такія неўраджайныя гады, што на ёй даслоўна ўсё прападала. Па расказах майго пакойнага бацькі, быў калісьці такі неўраджайны год, што яго бабка, а мая прабабка, з гэтай доўгай участковай часткі ўсё жніво сабрала ў адзін фартух. З гэтым ураджаем вярнулася яна прыбітая горам дадому і памерла ад жалю.

Хаця зямлёй у той час вельмі даражылі і баяліся праклёнаў, але мой дзед Амяльян не раз выказваў такое жаданне, каб гэтая частка лепей возерам стала.

Не любіў гэтых дзвюх частак і мой бацька Віктар. І не шкадаваў у іх адрас адпусаць яшчэ мацнейшыя, ад дзедавых, пажаданні.

Я сваіх гаспадарскіх поглядаў наконт вартасці палеткаў, частак, урочышчаў не ўспеў набыць, бо ў часы цераспалосіцы яшчэ „мелка плаваў”. А на час майго дарастання звалілася на нас, як гром з яснага неба, народная ўлада з хуткімі зменамі ва ўсіх галінах нашага жыцця, і з яшчэ большымі зменамі на палетках нашых. Праводзілася „меліярацыя”, „дрынацыя”, „камасацыя”, „кантракцыя”, „калектывізацыя” і ўсякая „прочая” -ацыя...

І хоць даўно быў ліквідаваны ў нас гэты, бадай, найбольшы рэлікт старыны — дзедаўская і прадзедаўская цераспалосіца, але сантымент да яе астаўся вялікі. Колькі з таго часу захавалася ў маёй памяці назваў розных частак і ўрочышчаў. Адны з іх простыя, зразумелыя, як, напрыклад, Крайніця, Осіна, Доліна, Рышток, Дворыско, Ніз, Поплаў, Вэліке Болото, другія — незразумелыя, напрыклад, Шолутька, Гета (Gieta)...

Найбольш дакучлівымі маім і нашым продкам былі неўраджайныя гады, а здараліся яны, падобна, даволі часта. Найбольш неўраджайны тады год — гэта, як правіла, сыры год. Была нават такая пагаворка, што „суш у нас не аставіць без хлеба, а моч —

аставіць”. У час моцна неўраджайных гадоў у даўнія часы многія нашы сем'і галадалі. „А голад — гэта чортаў брат”, — часта людзі паўтаралі. У час голаду — па расказах — нашы людзі ездзілі за прадуктамі аж у Пінск, куды гэтыя прадукты дастаўляліся водным шляхам.

Старэйшыя людзі аўтарытэтна сцвярджалі, што калісьці клімат у нас быў цяплейшы і сырэйшы. Пачаў ён змяняцца — паводле тых жа інфарматараў — пасля пракопкі Суэцкага канала...

Як упісаліся ў гісторыю нашай вёскі мае продкі-родзічы?

Па-мойму някепска, я з іх задаволены. Мае продкі Антанюкі-Сакоўскія былі пастаяннымі жыхарамі нашай вёскі. І Антанюк, і Сакоўскі — раўнапраўныя і незалежныя адно ад другога родавыя прозвішчы. Такіх у нашай вёсцы больш не было і няма.

Першым з іх было Антанюк. З гонарам насілі яго ўсе мае продкі да часоў маёй прабабкі. Гэтая прабабка мела некалькіх сясцёр і брата. Брат, як і было прынята ў той час наследніку, астаўся на бацькоўскай гаспадарцы, а сёстры павыходзілі замуж. Прабабка была найстарэйшай. Яна выйшла замуж за Амяльяна Сакоўскага з вёскі Агароднікі. Там і жыла.

Дома аднак здарылася бяда. З раней люднай сям'і Антанюкоў сталася „одумэршчына”, як у нас казалі. Такое здаралася ў той час не так ужо і рэдка.

Што рабіць з гаспадаркай і маёмасцю Антанюкоў вырашыў вясковы сход („собрание”). Ён аўтарытэтна рашыў: перадаць гаспадарку найстарэйшай дачцэ, маёй прабабцы, ужо Сакоўскай.

І яна з родным мужам, і, думаю, з ахвотай вярнулася ў родную вёску і абняла асірацеўшую бацькоўскую гаспадарку. Такім чынам гэтыя два прыгожыя прозвішчы сышліся з сабой і сталі жыць далей у маім родзе раўнапраўна, аўтаномна і дэмакратычна: хто хацеў быць Антанюком — быў Антанюком, а хто хацеў быць Сакоўскім — быў Сакоўскім. А бывала, што ўжывалі іх напераменку: раз Антанюк, другі раз Сакоўскі. Гэта быў час, калі ніхто табе ў пашпарт не заглядаў, зрэшты, ніхто з мужыкоў і пашпартоў гэтых не меў.

Якімі ж людзьмі былі мае прадзеды? Паводле маіх інфарматараў, прабабка была вельмі добрай, рухавай, непаседлівай і працавітай жанчынай. Прадзед, халернік, любіў выпіць, і не адмаўляў гэтай прыемнасці сабе. Нават ідучы ў поле з валамі і сахой,

мог заглянуць у родную карчомку, а калі там аказалася адпаведная кампанія, то і астацца ў ёй, бо работа не заяц і ў лес не ўцячэ, а добрая кампанія можа. Паінфармаваная прабабка забірала валоў і саху сама дадому. Прадзеды паўміралі яшчэ да бежанства.

Гаворачы пра спіртныя напіткі, трэба сказаць, што і ў той далёкі час любілі выпіць нашы мужычкі. Бо як тут і не выпіць, скажыце, калі вакол цябе шынкі ды карчмы: у горадзе, у вёсцы, пры праездных дарогах. А ў іх можна выпіць за грошы, за збожжа і, калі ты надзейны плацельшчык, то і ў крэдыт.

Вось і гулялі мужчыны, нярэдка нясучы апошнюю капейку ў карчму. Калі ж не хапала капейкі і не давалі ўжо ў крэдыт, то нашы продкі-п'яніцы шукалі іншых спосабаў пахмяліцца. І трэба сказаць, часта знаходзілі, бо якраз у гэтай справе былі надзвычай вынаходлівыя. Нейкі Сіmun, з вясковай мянушкай Вэндзей, напрыклад, вырашаў гэту справу пры дапамозе анталкі (невялікай драўлянай бочачкі з двума днамі і невялікай каркаванай дзіркай збоку; яна звычайна была адпаведна аплечена вярочкай і ў дарозе завешвалася каля воза коркам уверх). Браў ён анталку і ехаў за дванаццаць кіламетраў у Бельск. Там, узяўшы бочачку ў рукі, хадзіў па крамах са спіртнымі напіткамі. Крамнікі-жыды такога кліента прымалі сардэчна, бо анталка ў яго руках сведчыла аб тым, што патрабуе ён большай колькасці разліўной гарэлкі: яны расхвальвалі свой тавар, чарку адну-другую падносячы на спробу для рэкламы. Сіmun прыстойна і дакладна выпіваў „спробу”, цмокаў губамі, незадаволена круціў носам, што мела сведчыць аб тым, што водка недастаткова добрая для яго паднябення, і выходзіў. Ішоў у другую гарэлачную краму, каб зноў паўтарыць тыя ж самыя прыёмы. Так абышоўшы некалькі крамаў і, не купіўшы ні грама гарэлкі, п'яны як Бобік Сіmun культурненька вяртаўся з песняй дадому.

Выражэнне „п'яны як Бобік” паявілася ў нас значна пазней. У той час, калі пачалі масава гнаць самагонку са збожжа. Адыходы ад перагонкі рошчыны, якую ў нас называлі брагай, выкідалі на двор. Тэхналогія перагонкі была яшчэ недасканалая і частка алкаголю аставалася ў адыходах.

Сабак: Бобікаў, Шарыкаў, Тузікаў, Мурзікаў, Карлікаў, Лялікаў было ў вёсцы многа. Масава пладзіла іх славутая сука Аза, але

лёс вясковых сабак быў нялёгкі тады. Іх трымалі не таму, што сабака — сябра чалавека, а хутчэй як парабкаў. Таму і не надта пераймаліся сабачым лёсам, а вымагалі ад іх многа — днём і ноччу верна сцерагчы свой двор. Многія таксама кармілі іх абы-як, у апраўданне паўтараючы, што „сабаку ногі кормяць”. І не дзіва, што сабакі нашы былі заўсёды галодныя, худыя і толькі пільнавалі каб падцібрыць штосьці прыдатнае для яды. А ўжо перагнаная цёплая бражка была ім проста дарам Божым. Вёў прым у гэтым Бобік. Ён так выспецыялізаваўся, што беспамылкова паяўляўся заўсёды там і тады, дзе паяўлялася бражка. І так, бывала, наліжацца, што на нагах стаяць не можа. Адтуль і ўзялася пагаворка „п'яны як Бобік”.

Каб закончыць апавед аб цяжкім лёсе нашых вясковых сабак, скажу яшчэ, што ўвесь час падлягалі яны працэсу ўдасканалення. Некаторыя нашы сяляне, напрыклад, адрубвалі сваім сабачкам хвасты. А гэта таму, каб сабака не меў чым бараніцца ад мух і ўсялякай іншай заедзі і тым самым большай злосці набіраўся. Бо павагай у нас карысталіся толькі злыя сабакі.

А дзесьці ў пяцідзесятых гадах дадумаліся да яшчэ горшага. Каб выбіць з сабачых галоў кавалерскія прывычкі за чужымі сучкамі валачыцца, самцоў (а іх была абсалютная большасць у вёсцы; сучак ужо пры нараджэнні тапілі або закопвалі) пачалі кастрыраваць. Ініцыятарам, агітатарам і выканаўцам гэтага пачыну быў спец з суседняй вёскі.

Ён аўтарытэтна даказваў сялянам, што яны проста не пазнаюць сваіх сабачак пасля кастрацыі: будуць яны і больш пільнавацца дому, і старанней несці сваю старажавую службу, і ўвогуле, увогуле... Атрымаўшы згоду, адразу і прыступаў да кастрацыі. Зашчамляў галаву сабакі ў дзвярах і спрытна вырэзваў яму яйчаняты. Трэба прызнаць, быў ён выдатным спецыялістам у гэтай галіне. Так і пакастрыраваў бедных сабачак.

І сапраўды, характар бяз'яйцых сабак змяніўся моцна, але на горшае. Яны былі нейкія сумныя, сонныя, безініцыятыўныя, і ўвогуле рабілі ўражанне як бы ім ужо жыццё надаела. Амбітнай суцы Азе не аставалася пасля гэтага нічога больш, як толькі здохнуць. Што яна і зрабіла.

Пасля ўсяго гэтага моднае ў нас параўнанне вельмі цяжкага лёсу некаторых людзей да „сабачай долі” стала яшчэ больш адэк-

ватным.

У не менш арыгінальны спосаб Вэндзей арганізаваў сабе і закуску. Ішоў, напрыклад, з вялікім кускам хлеба ў магазін, нібы незнарок упускаў яго ў бочку з сіропам і крычаў: „Дзе ж ты паставіла гэтую смалу! Праз цябе такі кусок хлеба змарнаваў!”

Прадаўшчыца-яўрэйка вымала аблеплены сіропам хлеб і ў апраўданне пацяшала: „Сімунку, гэта добгэ, гэта сігуп”. Такі сіроп лічыўся проста далікатэсам тагачаснаму мужыку...

З гэтага відаць, што не ўсё ў царскай Расіі было такім дрэнным (маю на ўвазе гандаль з бясплатнымі спробамі), а нашы продкі не такія ўжо былі зацуканыя, прымітыўныя, безініцыятныя, калі ўдавалася ім у такім стылі перахітрыць, абдурыць нават жыдоў...

Абняўшы цесцеву гаспадарку і будучы ўжо вольнымі людзьмі і самастойнымі гаспадарамі, мой прадзед Амяльян з шаноўнаю прабабкай сталі жыць-пажываць ды дабро і дзяцей нажываць. Пра дабро іх мне менш вядома, а дзяцей мелі трое: дзве дачкі і аднаго сына.

Нараджэнне сына было значнай і важнай сямейнай падзеяй — ён быў адзіным сынам і, значыць, меў быць адзіным наследнікам і прадаўжальнікам роду. Каб застрахаваць яго ад заўчаснай смерці, назвалі імем бацькі — Амяльянам. (Ёсць у нас такое народнае павер’е, што калі сына назавеш імем бацькі, то ўжо ніякая халера яго не возьме. Вось таму так часта паўтараліся мужчынскія імёны ў многіх нашых сем’ях. І збылося — мой дзед Амяльян пражыў да глыбокай старасці).

Час хутка ляцеў, а прадзедавы дзеткі падрасці. І дараслі нарэшце. Адна прадзедава дачка, Гапка, выйшла замуж за суседа, Рыгора Паўлючука, а другая — у вёску Кленікі. Пачаў і Амяльян жаніцца. На жонку аблюбаваў ён дзяўчыну ў сваёй вёсцы. У архівах пасынкаўскай царквы я знайшоў кнігу шлюбных актаў з 1888 года. Адным лістком яе з’яўляецца арыгінальны шлюбны акт майго шаноўнага дзеда і шаноўнай бабкі. Гэта даволі вялікі ліст добрай паперы па абедзвюх старонках запісаны друкаванымі і рукапіснымі словамі. Вось ён перада мною: я з вялікай пашанай і святасцю разглядаю яго, датыкаю, гладжу, чытаю. Гэта салідны і сур’ёзны дакумент, як і сам тадышні акт шлюбу. У ім, між іншым, сцвярджаецца:

„1888 года месяца Октябры 30 дня. Гродненская губерния Бельский уезд и благочиние село Пасынки Предтеченская церковь.

Вступили в брак жених: крестьянин деревни Филиппков Емельян Емельянович Антонюк, православного исповедования, прихожанин Пасынковской церкви и невеста: крестьянка деревни Филиппков Евдокия Васильевна Емельянюк, православного исповедования, прихожанка Пасынковской церкви.

Возраст к супружеству имеют совершенный, а именно: жених двадцать лет, а невеста семнадцать лет, и оба находятся в здравом уме. К бракосочетанию приступают они по своему взаимному согласию и желанию, а не по принуждению, и на то имеют согласие своих родителей.

Поручители по жениху: Яким Герасимюк, Онфим Дерпа, по невесте: Игнатий Флорчук, Яким Флорчук

Священник Василий Костыцевич

Псаломщик Яков Котович”

Там яшчэ гаварылася і пра ўказ яго імператарскага вялічства і многае іншае...

Нічога не скажаш, дакумент і дакладны, і салідны, і грозны, але сам па сабе пакуль што ён яшчэ нічога не значыў. Ён толькі быў уступам да найважнейшага шлюбнага акта — рэлігійнага, духоўнага „бракосочетания”, якое адбывалася ўжо ў царкве, пры поўнай царкоўнай абстаноўцы і на вачах не толькі выбраных сведкаў, але ўсіх вясельнікаў і парафіян. І калі ў час першага акта маладыя давалі адно аднаму клятву вернасці „жыць у згодзе і дружбе аж да смерці” перад бацюшкай і сведкамі, дык у час другога акта яны давалі такую клятву перад Богам, што, канешне, забавязвала іх — моцна веруючых тады. І толькі пасля гэтага дакумент набываў магутную юрыдычную моц і важнасць. Можа таму і разводаў тады не было, паколькі так салідна і адказна адбывалася шлюбная працэдура. (Са страхам думаю прытым, а што было б далей з намі — Антанюкамі-Сакоўскімі, калі б лёс не звёў Амяльяна з Еўдакіяй? Або калі б Еўдакія ў сваім „здравом уме” сказала Амяльяну — „не!”?.. Ой не, не, катэгарычна не! Тады б не паявіўся я на гэтым свеце і не філасофстваваў бы тут. Такі варыянт не падыходзіць мне і майму роду).

Вяртаймаса зноў на дзедка-бабчынае вяселле і прыгляньмаса чарговым яго этапам.

З царквы вярталіся яны ўжо як маладое сужонства. Спачатку вяселле грымела ў хаце нявесты, а потым жаніха. Было яно люднае і гучнае, бо абое маладыя паходзілі з так званых добрых і нябедных сем'яў. Да таго ж Амяльян быў адзіным сынам і наследнікам участкавай гаспадаркі, што ў той час было, бадай, найбольшым козырам. А Еўдакія, апрача добрай гаспадаркі, мела ў сям'і добрых цесляроў, і інтэлігенцыю. Абое былі маладыя, здаровыя, прыгожыя і закаханыя. Чаго яшчэ да поўнага шчасця трэба?!

Мая буйная фантазія рысуе радасныя карціны іх вяселля. Я бачу шчаслівыя твары маладых, іх радні, вясельнікаў і на нейкі час трачу пачуццё часу. Мне хочацца крыкнуць ім: „горка!”, падняць поўную чару і выпіць за іх шчаслівую будучыню, якой, напэўна здавалася тады, проста не будзе канца...

Але хутка зноў вяртаюся ў сумную рэчаіснасць, усведамляючы сабе, што столькі ўжо гадоў трэба піць „за упокой” іх і меўшыхся нарадзіцца ў іх дзяцей... Ужо мы, унукі наймалодшага іх сына, уступілі ў апошні свой жыццёвы перыяд. Божа ж мой, што за парадокс, уся ж разглянутая мною радасная і аптымістычная кніга шлюбных актаў з'яўляецца па сутнасці кнігай аб пакойніках. Сумна гэта.

Але вяртаймся да паслявясельнага часу і прыгляньмся новай сям'і.

Сям'я гэта аказалася надзвычай моцнай, згоднай, гаспадарнай. Амяльян выкарыстоўваў даслоўна ўсе магчымасці, і гаспадарка яго хутка расла ў сілу. Ад Амяльяна не ўцякла ні рыбка, і ягадка, ні грыбочак, ні, тым больш, гаспадарскія справы. І ўжо ніяк нельга ўявіць сабе Амяльяна ў карчме і валоў каля яе.

Мужчыны сям'і Амяльянавых цесцяў, Амелянюкоў, пра якую дакладней я пазней раскажу, былі выдатнымі цеслярамі і да сваёй добрай гаспадаркі дадаткова дараблялі яшчэ пабудовай будынкаў і іншымі цясларскімі справамі. Таму ў час шлюбных дагавораў, апрача багатага традыцыйнага пасагу, належнага дзяўчыне пры замужжы, далі яшчэ 100 рублёў грашыма і паабяцалі, што дапамогуць зяцю перабудаваць яго будынкі. (Відаць гэтыя будынкі былі ўжо не першай маладосці, і трэба было перанесці іх крыху ўправа).

Справа ў тым, што недалёка Амяльянавай сядзібы быў раней вясковы прагулак. На гэтым прагулку, відаць, выкупіўшы ад вёскі

яго, пасялілася сям'я Дэрпаў. Прагулак быў вузкаваты і трэба было крыху насунуць Дэрпаў на суседа Герасімяка, а Герасімяка на Сакоўскага і так далей аж да наступнага прагулка. З тым, што калі на гэтай частцы сядзібы стаялі будынкі, трэба было чакаць, пакуль іх сам гаспадар будзе ліквідаваць ці перабудоўваць. І толькі тады гэтая частка сядзібы становілася поўнай уласнасцю суседа. Разумна, па-мойму.

Трэба сказаць, што і ў гэтым сэнсе мой дзед выкарыстаў свайго цесця максімальна. Перабудаваў усе старыя будынкі і набудоваў новых. Усе будынкі былі, падобна, дабротныя, прыгожыя. Новая дзедава хата была на дзве палавіны, печы былі абложаны кафляй.

У Амяльяна і Еўдакіі пачалі нараджацца дзеці. Было іх шасцёра: чатыры дачкі і двух сыноў. Наймалодшым дзіцём быў будучы мой тата, які нарадзіўся ў 1905 годзе. Была ў іх яшчэ адна дзяўчынка, але ёй не пашанцавала. Бацькі, едучы на кірмаш у горад, аддалі яе пад нагляд бабчынай маці. Там яна была нехаця і моцна ўдарана хатнімі дзвярыма і памерла ад гэтай траўмы. Вярнуліся з горада бацькі, а дома мёртвае дзіця.

Недарэчна загінула і дзяўчынка Амяльянавай сястры Гапкі, што жыла па-суседску. Яе для жартаў так напалохалі жабай, што яна памерла ад страху. Памерлі таксама сын Гапкі Рыгор і муж Рыгор, асіраціўшы другую дачушку і жонку.

У 1896 годзе Гапка, маючы ўжо 33 гады, выйшла другі раз замуж у Чыжы за Іосіфа Башуна, таксама удаўца. Гэта была добрая партыя, бо Башун быў заможным гаспадаром і вядомым у ваколіцы чалавекам. Вянчаў іх бацюшка Васіль Кастыцэвіч у пасынкаўскай царкве і нават крыху сапсаваў ім гэтую радасную вясельную ўрачыстасць. „Вы лішаеце мяня моіх доходов”, — гнеўна дакараў святар Амяльяна ў час расплаты за вянчанне. Прычынай бацюшкавага гневу было тое, што не атрымаў ён ад маладых каравае з прыдаткамі, апрача, канешне, грашовай платы. Такі быў заведзены парадак у пасынкаўскім прыходзе і, як бачым, гэтых прыбытковых парадакаў святар умеў пільнаваць. Башун аб гэтых парадаках не ведаў, бо ў Чыжоўскім прыходзе маладыя каравае святарам не дорылі. Захаваўся аднак ганарова: бацюшку перапрасіў, а салідны каравай уручыў пазней. Бацюшка быў так задаволены караваем і Башуном, што яны нават па-

сябравалі. Калі на парафіяльнае свята Яна, 7 ліпеня, Башун прыязджаў у Пасынкі, вазіў сваёй карэтай бацюшку на могількі, дзе на Яна адбываліся таксама маленні за памерлых. Толькі потым ехаў у госці да Амяльяна.

Трэба сказаць, што бацюшка Кастыцэвіч трымаў дысцыпліну ў сваім прыходзе, і не пераносіў непаслушэнства ці непавагі да сваёй асобы. Ён мог нават падаць у суд цэлую бельскую ўправу за тое, што адзін з праезджых мосцікаў на іх тэрыторыі заламаўся пад яго карэтай.

Так і жылі-пажывалі памаленьку нашы продкі. Адны нараджаліся, раслі, выходзілі замуж ці жаніліся, а другія ўміралі. Завязваліся новыя сем'і і новыя сваяцтвы. Хто жыў без выразных змен, хто бяднеў, а хто хутка разжываўся.

Хутка і дынамічна расла і ўзмацнялася Амяльянава сям'я і гаспадарка. Старэйшыя дзеці станавіліся дарослымі, а малодшыя хадзілі яшчэ ў школу або рыхтаваліся да яе.

Школа ў нашай вёсцы была, а настаўнік кватараваўся ў дзедавай хаце. Яму падабалася старэйшая дзедава дачка Ганна. Відаць ён строіў нейкія матрыманіяльныя планы наконт яе, але пакуль ён вярнуўся з канікул, Ганнушка ўспела выскачыць замуж за Багінскага з суседняй вёскі Трашчоткі. Яе сястра Палашка стала жонкай аднавяскоўца Анопрыя Сахарчука. Дома з бацькамі асталіся дзве малодшыя дачкі і два сыны. І так ужо асталося да трагічнага 1915 года — да бежанства...

Цяпер давайце прыглянемся сям'і маёй бабкі Еўдакіі — Амельянюкам. Пачнем ад бабчынага дзеда Кліма Амельянюка. Відаць, ён быў моцна каларытнай асобай, калі ўжо чацвёртае пакаленне яго нашчадкаў, якія жывуць на яго месцы, надалей называюць Клімоўскімі — ад Кліма, зразумела.

Клім Амельянюк жыў на самым пачатку нашай вёскі, а жыў яшчэ ў часы паншчыны. Быў ён падобна моцна разумным чалавекам, і толькі ён адзін на ўсю нашу тагачасную яшчэ прыгонную вёску меў нейкую адукацыю. Быў ён клапаўшчыком у свайго пана і яго ўпаўнаважаным.

Па першай жонцы было ў Кліма двух сыноў. Адзін сын стаў святаром і служыў свяшчэннікам у Кіева-Пячэрскай лаўры. Сергіем яго называлі. Другім сынам Кліма быў Васіль. Васіль пасля жаніцьбы аддзяліўся ад бацькі і пабудаваўся ў самым цэнтры

вёскі на ранейшым вясковым прагулку, бо бацька Клім пасля смерці жонкі зноў ажаніўся і абзавёўся новай сям'ёй. Другая жонка нарадзіла Кліму таксама двух сыноў — Кліма і Трахіма.

У Васіля было трох сыноў: Парфенцій, Аляксандр, Васіль і дзве дачкі: Еўдакія і Вера. Дочкі павыходзілі замуж. Старэйшая, як было ўжо сказана, стала жонкай майго дзеда Амяльяна, маткай майго таты і тым самым маёй бабкай. Маладзейшая Вера стала жонкай дзеда Аляксея Карпюка (былога заслужанага дырэктара Бельскага беларускага ліцэя). Значыць, Васіль Амельянюк быў маім прадзедам.

Сярэдні сын Аляксандр, закончыўшы вясковую школу, стаў гаспадарыць разам з бацькамі і дадаткова, так як і бацька Васіль, займаўца цясельскай справай.

Наймалодшы сын Васіль, атрымаўшы адукацыю, пачаў працаваць чыноўнікам у Варшаве — пісарам у генерал-губенатара Георгія Скалона.

Найстарэйшы сын Парфенцій, пасля школы, працаваў вясковым настаўнікам, адкуль быў прызваны ў армію. Служыў у Вільні. Адслужыўшы свой тэрмін, астаўся ў войску „сверхсрочником“ з унтэр-афіцэрскім званнем. Гэтага нашаму Парфенцію было замала і ён пачаў прыватна рыхтавацца да экзаменаў на афіцэрскае званне. Такія экзамены адбываліся штогод. Працаваў, падобна, многа і ўпарта, але калі надышоў тэрмін экзаменаў, мой продак так перапужаўся, што ўвогуле не прыступіў да іх. Думкі аб далейшай вайскавай кар'еры аднак не адрокся ад страху. І меў рацыю.

Зноў цэлы год кленчыў над кнігамі і рознымі сухімі „статьямі“, „уставамі“ ды муштрамі, але на наступны год ужо прыступіў да экзаменаў і вельмі паспяхова здаў іх! Малайчына!

Ад гэтага часу і распачалася ўжо сапраўдная афіцэрская кар'ера Парфенція. Афіцэрам, відаць, быў ён добрым, старанным, дысцыплінаваным, бо атрымаў мноства розных „поощрений“ і прадметных узнагарод. Хутка таксама ўздымаўся па афіцэрскай і чыноўніцкай лесвіцы.

Да рэвалюцыі ўспеў даслужыцца да звання палкоўніка і пасады „делопроизводителя Виленского воинского управления“. На жыў таксама салідны капітальчык, бо і аклад належны палкоўніку і „делопроизводителю“ быў немалы, а і з боку немала перапа-

дала. Было прысвоена яму таксама дваранства (шляхецтва). Так што з мужыцкага сына даслужыўся мой дзядзька да „Его Высокоблагородия Парфентия Васильевича Омельянюка”. Так звярталіся да яго на службе, так адрасавалі яму пісьмы. Во дзе было павышэнне, пашана, кар’ера! Гэта быў паніска, не раўня нашай сучаснай інтэлігенцкай дробязі.

Вёскі, сялянскага дому, мыжыцкіх бацькоў і радні Парфенцій не адрокся. Рэгулярна прыязджаў у вёску, пераважна ў час летняга адпачынку. Тады сходзілася і з’язджалася ўся радня. Старэйшыя сямейнікі (браты, сёстры), родзічы і нават родныя бацькі звярталіся да Парфенція на „вы” — „вы, Парфенцій Васільевіч”. Дзецям казалі бацькі цалаваць дзядзьку ў руку, што яны ахвотна і рабілі, бо аплачвалася. Падобна без падарка нікога з радні не астаўляў, хоць ёсць і такія, якія лічаць, што быў скупаваты крыху. Вартасць падарка залежала ад ступені сваяцтва і ўзросту сваяка. Так стройна распачатая кар’ера закончылася, аднак, вельмі сумна. Першай большай няўдачай Парфенція было тое, што ў свой час не ажаніўся, хоць кавалерам быў вартасным і галантным. Ён падабаўся жанчынам, а многія жанчыны — яму. У адну нават быў страшэнна закаханы. Выбранніцай яго сэрца была, падобна, вельмі прыгожая і адукаваная дзяўчына. Яна закончыла школу з залатым медалём, што ў той час таксама сваю вагу мела. Яны пазнаёміліся, падружыліся, пакахаліся, заручыліся, але...

Вось менавіта гэтае „але” ўжо не аднаму насмудзіла ў жыцці. Так і тут. У дзядзькаву дзяўчыну меў яшчэ нашчасце захацца гусарскі афіцэр і шчасце студэнт-юрыст. Так і хадзілі яны да яе ўтраіх. Найлепей матэрыяльна абяспечаным кавалерам быў напэўна Парфенцій, але хто з іх найбольш падабаўся дзяўчыне, сказаць цяпер цяжка.

Аднойчы, наведваюшы сваю дзяўчыну, Парфенцій заўважыў у пакоі на стале фатаграфію саперніка-гусара з любоўным надпісам на ёй. Як і дзеля чаго яна апынулася там, таксама сказаць цяжка, але гэта страшэнна ўразіла майго дзядзьку. Ён успрыняў гэта як тонкі намёк. Адрозна вярнуўся разгневаны дадому, напісаў дзяўчыне запіску, у якой звальняў яе з дадзенага яму слова і патрабаваў вярнуць яму заручальны пярсцёнак, ды паслаў гэтую запіску сваім дзеншчыком.

Ашарашаная дзяўчына хацела напісаць яму пісьмо, але дзен-

шчыку быў дадзены прыказ не браць ад яе ніякіх пісьмаў.

Так і закончылася вялікае дзядзькава каханне, забыць аднак дзяўчыну ён ужо ніяк не змог і доўга-доўга не мог другі раз закахацца...

Няхай прабачыць мне дзядзька, але я лічу, што ён пагарачыўся тут няўмеру і зрабіў вялікае глупства.

Прабаваў яшчэ ажаніць Парфенція наш бацькошка. У гэтай справе святары былі вялікімі спецыялістамі. І так ужо ў іх вялося тады, што калі толькі хтосьці з мужыкоў выб’ецца ў людзі, адразу і ўсуцаць яму ў жонкі пападзянку. Нічога, зрэшты, і дзіўнага ў тым, бо хто ж вораг сам сабе? Пападзянак жа на вёсках было многа, а вартасных жаніхоў, ну хаця б звычайных благародзій, не надта. Не за мужыкоў жа выходзіць замуж ім!

А ўвогуле ў той час святары рэгулявалі такія справы. Калі і прасталюдзінка засядзіцца ў дзеўках, часта ейныя бацькі прасілі дапамогі бацькошка, і той хутка знаходзіў адпаведнага жаніха. Святар у той час — гэта мясцовы аўтарытэт і дзялок. Такому не адмовіш. Не з маім, аднак, дзядзькам такія нумары. Так і астаўся пакуль што наш Парфенцій халасцяком.

Не ажаніўся з Парфенціевай дзяўчынай і гусар, бо хутка выяснілася, што апрача гусарскіх вусаў і шаблі больш нічога не мае. Не выходзілі ў той час дзяўчаты з так званых добрых сем’яў за бедных жаніхоў, бо выбіралі ім тых жаніхоў не яны самі, а іх бацькі. Стала яна жонкай юрыста...

Ці думаеце, што толькі майму дзядзьку з нашай вёскі ўдалося тады зрабіць такую выдатную кар’еру? Не.

Больш-менш дзядзькавым равеснікам быў другі наш слаўны аднавясковец — Ігнат Нікалаюк. Ён таксама даслужыўся да звання палкоўніка і двараніна, але яго кар’ера была яшчэ больш бліскавай і рамантычнай, чым кар’ера Парфенція Амельянюка.

Сям’я Нікалаюкаў была вялікай і беднай. Зямлі ў іх было два трацікі, а дзяцей — многа. Адным з іх і быў Ігнат. Празывалі гэтую сям’ю ў вёсцы Губарамі, бо бацька Ігната, таксама Ігнат, меў нейкія нетыповыя, надта вялікія губы. Прайшло з таго часу ўжо некалькі пакаленняў, але і цяпер нашчадкаў гэтай сям’і так у вёсцы празываюць. Губары былі ўпартыя, настойлівыя, баявыя. Нават паявілася ў вёсцы пагаворка: „упарты, як Губар”.

Шлях Ігната ў даросласць нічым асаблівым не розніўся ад да-

рогі іншых вясковых хлапчукоў. З найменшых гадоў традыцыйная кар’ера пачыналася з пастушка і цяжкай працы, працы і яшчэ раз працы. Спачатку пасвіў ён гусей, потым свіней, авечак і ўсё іншае рагата-капытастае стварэнне. Да слёз нудны і нялёгка, бо было голадна і цесна. Таму і пхалася яна ў шкоду, дзе толькі магла, а за гэта пастушку пагражалі ўжо лаянкі і нават пабоі. Жывёліна, як і людзі, была розная: як сімпатычная, культурная, інтэлігентная, так і хітрая, бескультурная, нават хамская.

Я, канешне, многа пазней, хаця і рэдка пасвіў, бо толькі сваю чаргу адпасаў, але і так бывала — як казалі б грубіяны — укурвяць, што гатоў на кусочкі такую быдлярціну разарваць. Але паспрабуй дагані яе, калі ў цябе дзве нагі, а ў яе чатыры, і яна да сканала ведае аб гэтым! Дык і не дзіва, што пастушок Ігнат аставіў родную хату, сям’ю, вёску і пайшоў у белы свет шукаць лепшай долі. І прапаў без весткі...

Бацькі нядоўга сумавалі аб страце. „Бог даў і Бог узяў”, — падобна такое было заключэнне бацькі. Тым болей, што яшчэ нямала заставалася нахлебнікаў у хаце.

Манатонна міналі дзень за днём, месяц за месяцам, год за годам. Усе ўжо забыліся пра Нікалаюкову страту. І раптам пасля святочнай царкоўнай службы і пропаведзі наш бацюшка Васілій Кастыцэвіч папрасіў Нікалаюка Ігната з вёскі Піліпкі зайсці да яго на плябанію.

(Некалькі пакаленняў Кастыцэвічаў былі святарамі Пасынкаўскага прыхода і можа смела ганарыцца імі наш прыход, бо Кастыцэвічы — гэта вядомы і заслужаны для нашай нацыі і праваслаўя род. Гэта яны прычыніліся да ліквідацыі непапулярнай у нас царкоўнай уніі ў першай палове XIX ст. і адраджэння беларускага школьніцтва пасля Вялікай Айчыннай вайны. Але не менш známым быў і наш прыход: вялікі і багаты. Апрача дзевяці немалых вёсак: Пасынкі, Піліпкі, Сакі, Кнаразы, Зубава, Агароднікі, Локніца, Мякішы, Трашчоткі, царква мела багаты надзел добрай зямлі. Быў гэта проста зямельны фальварак, які бясплатна апрацоўвалі сваім інвентаром прыхаджане. Мая, напрыклад, вёска за пасвячэнне велікоднай пасхі мела абавязак заараць бацюшкаву чарнуху).

— Чога ж то батюшка хочут од мэнэ? — здзівіўся стары Ігнат.

На плябаніі адбыўся такі дыялог:

— Хочеш увидеть своего сына, Николаюк?

Нікалаюк рассмяяўся на такую недарэчную прапанову бацюшкі.

— Я ж іх, батюшка, штодзень бачу!

— Нет, не их, а Игната.

— Игнат мой нэ живэ, батюшка.

Бацюшка адкрыў каляндар ці нейкі журнал, дзе былі прадстаўлены героі руска-японскай вайны 1904-1905 гадоў. Сярод іх і быў партрэт з біяграфіяй нашага земляка Ігната Нікалаюка.

Аказваецца, пакінуўшы родны дом, ён нейкім спосабам дабраўся аж у Рыгу. Там уступіў у сіроцкі батальён, дзе і атрымаў першую вайсковую шліфоўку. Калі распачалася руска-японская вайна, ахвотнікам пайшоў на фронт. Там зарэкамендаваў сябе як надзвычай смелага і ўмелага воіна, за што і пасыпаліся ўзнагароды і павышэнні. З фронту пасылалі яго ў адпаведныя вайсковыя школы, адкуль ён зноў ахвотнікам пёр на фронт.

Руска-японская вайна была для Расіі ганебна прайгранай, а для майго земляка Ігната Нікалаюка — моцна перамаганоснай.

Ваяваў Ігнат з самураямі, а потым з кайзераўскай Германіяй і ўсюды вайсковая фартуна спрыяла яму. Даслужыўся да палкоўніка, высокаблагароддзя і атрымаў усе магчымыя салдацкія і афіцэрскія ўзнагароды, пачынаючы ад усіх ступеней Георгіеўскага крыжа, а канчаючы на асабістай залатой зброі. Вось вам і Нікалаюк.

Калі першы раз прыехаў дадому, народ валам валіў зірнуць на яго. Папёр паглядзець на колішняга сябрука, а цяперашняе геройскае афіцэрскае высокаблагароддзе, і мой дзед Амяльян. Высокаблагароддзе, а як жа, заўважыла дзеда пад акном і адразу за стол, дзе амаль уся мужчынская вёска ўжо сядзела і дзе шампанскае ды каньякі ракой цяклі, а смачныя закускі плылі проста касякамі...

Думаю, аднак, што не смакавітымі якасцямі нябачаных дасюль спітных напіткаў быў пакораны наш народ, а тым, што былі яны дармовыя і ўволю. Такія вартасці заўсёды цаніліся і цэняцца ў нас.

І спілася ўся вёска напавал. Мой дзед таксама. На другі дзень на працу не пайшоў, толькі лячыўся ад перапою.

Не вытрымаў і бюджэт героя. Калі трэба было вяртацца ў сваю

часць, не меў ужо за што і пазычыў трыццаць рублёў у свайго брата на дарогу.

Нямала ўжо сплыло вады ў нашай рэчцы Локніцы з таго часу, але як нейкую цікавую легенду расказваюць дасюль пра незвычайную кар’еру Парфенція Амельянюка і Ігната Нікалаюка і гасціну гэтага апошняга.

Пазнейшыя вясковыя кар’ерысты падобнага ўжо не паўтарылі, а мела наша вёска іх нямала. Былі і ёсць у нас маёры і палкоўнікі Войска Польскага. Былі і прафесіянальныя змагары за народныя ідэалы — гмінныя і нават павятовыя сакратары партыі. А ці накармілі і напайлі яны свой народ?! Ні кілішка не паставілі, нават марожанага нікому не купілі...

Як на нейкае дзіва глядзелі на Ігната і прыхаджане, калі ў святочны дзень пайшоў ён з хлопцамі ў царкву. З усіх бакоў яго акружалі, цэлымі натоўпамі за ім хадзілі.

Заўважыў і бацька яго і, канешне, рашыў, што надаецца ён на мужа для нейкай пападзянкі. Лёс выпай на старэйшую дачку чыжоўскага бацькушкі, якога называлі ці прызывалі Кутасом. Так і не выпусцілі ўжо са сваіх рук героя.

Вяселле адбывалася ў Чыжах. Вясельныя сталы стаялі на двары ў садзе. Гасцей было многа, а назіральнікаў яшчэ больш. У дружыне маладога быў і мой дзядзька Парфенцій і іншыя аднавяскоўцы.

Свайго бацьку на вяселле Ігнат не запрасіў, відаць, саромеўся за старога. Даў яму тры рублі і сказаў: „Сделай себе свадьбу, отец, дома”. Бацька грошы ўзяў, але ў Чыжах паявіўся. „Як жа ж не быць бацьку на вяселлі сына?” — сказаў. Ніхто аднак не запрасіў яго за стол, відаць, хто не пазнаў, а хто не хацеў пазнаць, і пакрыўджаны стары Ігнат пяхком прыйшоў дадому.

У той час прыступай у Чыжах быў нейкі Дзямід з нашай вёскі. Калі ён паказаў чыжавянам Ігната і сказаў, што гэта сват іх бацькушкі, доўга і весела смяяліся яны. Значыць, мезальянсам лічылі такое сватаўство. Так не ўмелі і, на жаль, далей не ўмеем мы цаніць сябе...

Дзядзька Парфенцій асуджаў пазней паступак Ігната з бацькам. Гаварыў, што ён сваіх бацькоў у кожным выпадку пасадзіў бы на самым ганаровым месцы. Ці і паступіў бы так, сказаць цяжка, бо, на жаль, да такой нагоды ў Парфенція не дайшло. Спачат-

ку, і даволі рана, памёр яго бацька Васіль, потым маці, а ён сам, як было сказана, пад вянец ніколі не стаў...

Чытаючы польскую і савецкую гісторыю, літаратуру, прэсу, складваецца ўражанне, што ў царскай Расіі для рабочага і мужыка адзінымі наяўнымі жыццёвымі атрыбутамі былі бруд, смурод і ўбоства адно. А ўжо пра нейкія там кар’еры і гутаркі быць не магло.

Змянялася аднак дзяржаўная палітыка і характар дзяржаў, змяняліся таксама густы-погляды іх жыхароў. Цяпер як бы ўжо не да канца верыцца таму, што найбольшым клопатам былой народнай і сучаснай ужо капіталістычнай польскіх, і тым больш савецкай, улад было і ёсць народнае працвітанне, а былых царскіх улад — дакладнае і сістэматычнае атручванне жыцця простаму народу, кіданне яму калод пад босыя ногі, каб ён што і руш зарываў у зямлю сваім брудным носам.

Праўда была крышку іншай; яна, як і заўсёды, любіць трымацца сярэдзіны. Значыць, і ў народнай, і ў цяперашняй ужо капіталістычнай Польшчы, і тым больш у былым Савецкім Саюзе і ў цяперашняй Расіі, і нібыта ў незалежнай Беларусі працоўны народ так ужо магутна не працвітаў і не працвітае, а ў царскай Расіі не толькі гібеў і не кожны гібеў. За апошніх Раманавых, напрыклад, і ў царскай Расіі многім рабацягам удавалася зрабіць кар’еры. Нашым тутэйшым мужыкам, як бачыце, таксама.

Прыведзеныя мною прыклады — гэта жывыя факты з адной толькі невялікай, маёй роднай, вёскі. У гэтыя факты мне, выхаванцу народнай і жыхару цяперашняй ужо капіталістычнай Польшчы, аж паверыць цяжка, але факты, як кажуць, гэта ўпартая рэч.

Не канец, аднак, гэтым прыкладам. Апрача прыведзеных мною дзвюх, бясспрэчна, бліскучых інтэлігенцкіх кар’ер, з маёй вёскі Піліпкі Пасынкаўскага прыхода і воласці ў той даўні царскі час выйшла значна больш інтэлігенцыі. Былі сярод іх і святары, былі настаўнікі, былі афіцэры, былі пісары, былі валасныя і іншыя чыноўнікі. І ўсё гэта паявілася на працягу больш-менш аднаго пакалення. Таго пакалення, якое жыло на пераломе XIX і XX стагоддзяў. Гэта быў параўнальна добры час і кіравалі тады імперыяй Аляксандр III і Мікалай II.

У час панавання гэтых двух апошніх Раманавых, хаця яны і не

былі найразумнейшымі царамі і Расія пад іх кіраўніцтвам не была ў найлепшай кандыцыі, але гэта менавіта тады наша глыбокая правінцыя пачала і ў гаспадарчым, і ў культурным сэнсе ажыўляцца, папраўляцца. Былі, напрыклад, пракладзены ў нас добрыя бітвыя дарогі і чыгунка. У вельмі добрым стане ўтрымана была Белавежская пушча. Стан яе фауны і флоры не тое, што быў захаваны на ранейшым узроўні, але быў яшчэ моцна папраўлены, удасканалены. І хоць рабілася ўсё гэта можа не з думкай аб паправе быту нашага тутэйшага народа, але ўсё ж такі пакарысталіся гэтым і нашы продкі, і мы дасюль карыстаемся. Апрача карысці ад добрых дарог і чыгункі, паявіліся таксама і сталыя заработкі многім нашым людзям: а то пры пабудове і абслугоўванні гэтых жа дарог, а то пры пабудове і абслугоўванні царскага палаца і цэлага комплексу будынкаў і парку пры ім, а то пры іншых работах у пушчы.

Праклядаліся бітвыя дарогі і чыгунка і ў іншых месцах сучаснай Беласточчыны. Пры чыгунцы будаваліся, як вядома, чыгуначныя станцыі, пераважна мураваныя. Узводзіліся таксама іншыя дзяржаўныя і прыватныя будынкi. Расла патрэба на цэглу — засноўваліся і новыя цагельні на месцы. Так паўставалі новыя месцы працы.

Добрыя заработкі былі — па расказах былых старэйшых людзей — пры Асавецкай крэпасці, дзе многія нашы людзі працавалі.

Аднаўляліся старыя і будаваліся новыя храмы, бо старыя, яшчэ з часоў уніі, былі надта ўбогія і запушчаныя. Вясковыя царкоўкі былі маленькія і часта пакрытыя саломай, у лепшым выпадку гонтай.

У гарадах і вёсках адкрываліся школы, народныя бібліятэкі і гэта яны, гэтыя ўстановы, спаўнялі ролю мясцовых цэнтраў культуры.

Паволі, але даволі пераканаўча пачала развівацца навука, асвета ў нас. І была гэта асвета не для выбраных, а ўжо для мас. Пасля першапачатковых складанасцей, звязаных у асноўным з адсутнасцю школьных будынкаў і падрыхтаваных педагагічных кадраў, ужо на пачатку XX ст. і на гэтай дзялянцы было зроблена ня мала. Да бежанства ў 1915 годзе амаль у кожнай нашай вёсцы былі ўзведзены школьныя будынкi і працавалі ў іх някепска пад-

рыхтаваныя настаўнікі. Некаторыя з гэтых будынкаў і дасюль яшчэ стаяць асірацела. Не толькі ў нашых гарадах, але і вёсках адкрываліся, апрача пачатковых школ, таксама і сярэднія школы, напрыклад, у Трасцянеццы.

Былі ўжо гатовыя планы ў Гродзенскага губернскага школьнага інспектара будаваць і адкрываць сярэднія школы і ў іншых вёсках...

Вось дзе асноўная прычына таго, што паявілася ў нас столькі інтэлігенцыі, што так высока пачала цаніцца навука, пашана да кнігі. У гэтым сэнсе, бадай, найкарысней на ўсю Расію выглядала Гродзеншчына, а на ёй наша тэрыторыя...

Моцна крытыкуем цяпер гэтае школьніцтва, але ці маем рацыю? Ці так ужо моцна змянілася наша сучаснае школьніцтва ад тых даўніх царскіх часоў? Я б не сказаў гэтага. Пасля звышстаговых эксперыментаў яно зноў апынулася або хутка апыніцца ў зыходным пункце. І перабудавалі мы яго якраз на тагачасны царскі лад.

Чым жа наша сучаснае польскае школьніцтва не з'яўляецца касцельна-парафіяльным цяпер? Ці ж не вядучымі ў праграмавых ваўчай дзейнасці нашых школ з'яўляецца, а калі яшчэ не, то напэўна хутка з'явіцца, рэлігія і хрысціянскія вартасці?

Тое ж самае і ў матэрыяльнай сферы. Ужо цяпер нашы школы без бацькоўскай фінансавай складчыны нармальна функцыянаваць не могуць. Нашы гераічныя педагогі яшчэ нейк трымаюцца, але, відаць, хутка і яны без бацькоўскай ссыпкі ўтрымацца не змогуць.

Канешне ж, ніхто не прызнаецца, што за ўзор нашым эксперыментатарам паслужыла царскае школьніцтва, бо мы ж так любім быць арыгінальнымі і заходнімі...

Што было прычынай такога бурнага развіцця ў канцы XIX і на пачатку XX стагоддзяў асветы ў нас?

Прычын, па-мойму, было некалькі, але найважнейшыя з іх дзве.

Першая: спрыяльная дзяржаўная палітыка апошніх Раманавых. Яны нарэшце зразумелі, што каб затармазіць паланізацыю нашага народа, якая за доўгія гады панавання тут Першай Рэчы Паспалітай і з-за неразумнай палітыкі пачатковага перыяду панавання Расіі аставіла глыбокі паланізацыйны след, неабходна раз-

віць тут моцнае рускае школьніцтва. І мелі, канешне, рацыю. Толькі развітае рускае школьніцтва пачало прыпыняць, а потым выціскаць адсюль паланізацыю. Яе месца пачала займаць русіфікацыя. Так, наш народ пачаў памаленьку русіфікавацца. Пры такой аднак нагодзе многія нашы людзі пачалі атрымоўваць адукацыю, а меўшы яе, пачалі займаць розныя пасады ў разбудаваным дзяржаўным апарате. Інакш кажучы, пачалі рабіць кар’еры, бо расіяне, пераканаўшыся, што беларусы гэта такі народ, які ўмее служыць і добра, і верна, калі іх шануюць, пачалі давяраць ім розныя адказныя пасады, павышаць па службе.

Многіх нашых хлопцаў-веліканаў пачалі браць у лейб-гвардыю — элітарнае царскае войска. Некаторых нашых лейб-гвардзейцаў я яшчэ помню. Яны да самай глыбокай старасці трымаліся стройна і пры кожнай нагодзе любілі пахваліцца, што служылі ў лейб-гвардыі.

Другая прычына: садзейнічанне развіццю школьніцтва ў нашай мясцовасці мясцовага духавенства і нашых землякоў-суродзічаў, якія, раней атрымаўшы адукацыю, занялі высокія дзяржаўныя пасады, у асветных уладах напрыклад. Спрацаваў тут іх арганізаваны талент і лакальны патрыятызм.

Найбольш заслужылася ў гэтай галіне — па расказах — сям’я Тымінскіх. Тымінскія паходзілі з нашай Бельшчыны. Бацька, Аляксандр Тымінскі, быў дыяканам у Райску. Адзін яго сын быў блագачынным у Бельску, а сын блագачыннага — пісарам у майго дзядзькі Парфенція, пра незвычайную кар’еру якога я ўжо расказваў.

Другі сын дыякана Тымінскага быў Гродзенскім губернскай школьным інспектарам. Гэта ён быў галоўнай спружынай такога хуткага развіцця асветы ў нас. А магчымасці ў такога інспектара былі немалыя, толькі трэба было хацець і ўмець. Тымінскі хацеў і ўмеў, таму так было многа зроблена ў нас.

Мая вёска і невялікая, і ў ненайлепшым пункце ляжыць, але дзякуючы высокай пратэкцыі майго дзядзькі і блізкага знаёмства яго з сям’ёй Тымінскіх, таксама мела адыграць немалую асветную ролю. На вялікі жаль гэты плённы перыяд груба перарвала першая сусветная вайна, якую называлі Нікалаеўскай у нас...

Як пры Першай і Другой Рэчы Паспалітай, так і пры царызме пра беларускасць для беларусаў і гутаркі не было.

Падсумоўваючы трэба сказаць, што як паланізацыя, так і русі-

фікацыя былі для беларускага народа вельмі шкоднай з’явай і зрабілі праз стагоддзі злога не мала. Істота і метады паланізатараў і русіфікатараў былі таксама падобныя. Паланізатары, напрыклад, аўтарытэтна даказвалі, што беларусы гэта палякі, а беларуская мова — дыялект польскай мовы. Русіфікатары наадварот, даказвалі, што беларусы „искони русский народ, а белорусский говор это испорченная русская речь”.

Вось дзе адна з прычын таго, што сучасная Беларусь і беларуская меншасць у Польшчы такія смешныя, такія ніякія, такія беларуска-руско-польскія ў нацыянальным сэнсе...

А як выглядала ў нашай прыпушчанскай мясцовасці сельская гаспадарка ў той час? Бо гэта ж яна была асноўнай крыніцай утрымання нашага тутэйшага насельніцтва.

Таксама параўнальна някэпска. Як у адносінах да іншых тэрыторый Гродзеншчыны, так і да іншых рэгіёнаў Беларусі.

Пад канец XIX і на пачатку XX стагоддзяў і на сельска-гаспадарчай ніве відочны быў у нас пэўны прагрэс.

Вось што піша на гэту тэму царскі прафесар Георгій Карцоў у кнізе „Беловежская пуца”, выдадзенай у 1903 годзе: „Беловежский крестьянин не может называться бедным. Уже с давних пор он пользуется более, чем другие гродненские крестьяне, выгодами от родного леса и привык смотреть на некоторые незаконные статьи дохода, как на своё право. С тех пор, как его ограничили в хищническом пользовании лесными богатствами Пуци, у него появились другие статьи дохода, которые улучшили его материальное положение. С постройкой дворца, с возведением вокруг него целого городка, с проведением новых дорог, а в особенности с сооружением железной дороги внутри Пуци, — беловежский крестьянин получил такой большой заработок, что лишение его незаконно присвоенных им статей дохода, вследствие ограничения пастыбы в Уделеных лесах, запрещение шатания по Пуце для собирания грибов и ягод и более энергичного преследования браконьерства, — не должно казаться ему тягостным. При этом надо иметь в виду, что некоторые отрасли хозяйства: ремонт дорог, заготовка кормов зверю и доставка к складочным сараям дают местным крестьянам постоянный заработок. Несмотря на незначительные наделы и на малый процент чернозёма, доход крестьян от полевого хозяйства можно назвать достаточным... Наиболее за-

житочные имеют пару лошадей мелкой породы или волов, две-три коровы и несколько голов свиней...

Пути сообщения в Пуще можно назвать образцовыми. С запада в Пущу врезывается беловежская железнодорожная ветка, соединяющая центр Пущи, село Беловеж и Царскую усадьбу со станцией Бельск. Ветка ширококолейная и, проходя мимо деревни Гайновки, лежащей у границы Пущи, углубляется в лес и подходит к красивой платформе императорского дворца. Дорогу начали строить в 1894 г.; в августе того же года её довели до Гайновки; затем, после перерыва до мая 1897 года, приступили к работам по продолжению ветки к Беловежу и уже в августе открыли движение.

Если не считать военно-грузинской дороги, то вряд ли в России найдётся второе шоссе, могущее соперничать в техническом отношении с беловежским...".

Вось так бачылі нашу мясцовасць, нашага мужыка і яго жыццё-быццё правячыя царскай Расіі. І хоць было гэтае жыццё напэўна нялёгкім, параўнаць з сённяшнім проста немагчыма, але ў іншых мясцінах Беларусі, і не толькі яе — як правільна сцвярджае Г. Карцоў — жылося яшчэ горш.

Нашы бежанцы, едучы ў Расію і вяртаючыся з яе, праехалі ўсю Беларусь і дакладна бачылі як там жыве народ. Яны таксама сцвярджаюць, што жылі там бядней ад нашых. У многіх мясцінах Беларусі, напрыклад, адзіным абуткам на ўсе сезоны і святы, як для мужчын, так і для жанчын, былі толькі лапці і пасталы. Ня мала было і такіх мясцін, дзе сяляне жылі яшчэ ў курных хатах, чаго ў нас ужо не здаралася.

Вельмі бедна жылі, напрыклад, на Міншчыне, на Слонімшчыне. Разам з нашымі бежанцамі трапілі на Дон і слонімцы. І моцна здзіўляліся мясцовыя жыхары, што нібыта ўсе яны бежанцы, а якая розніца між імі: і ў звычаях, і ў паводзінах, і ў заможнасці. Некалькі сланімчукоў вучылася з маім татам у адным класе. Што якісьці час настаўніца-казачка дорыла ім то рубашкі, то штонікі, а майму тату — ніколі. У таты была вялікая сям'я і не было мамы. Відаць, не выглядаў ён на вельмі беднага...

Што я магу сказаць на словы ацэнкі жыцця нашых людзей і стану нашай мясцовасці паважанага прафесара Г. Карцова?

Вельмі радуся за свой народ, сваю мясцовасць і згаджаюся

з шанюўным прафесарам, але не да канца. Па маёй віне, зрэшты.

Згаджаюся, што ў гаспадарчых адносінах наша мясцовасць карысней выглядала ад многіх іншых мясцовасцей Гродзеншчыны і Беларусі. Згаджаюся, што паляпшэнне жыцця нашых продкаў было ў многім звязана з будовай і ўтрыманнем Белавежскага царскага палаца, з правядзеннем у нас новых бітых дарог і ў асноўным чыгункі.

Як жа ж ідыятычна-смешна мусім мы цяпер выглядаць, зліквідаваўшы гэтую гатовую і абжытую ўжо дарогу, калі яны ў той далёкі царскі час бачылі такую вялікую патрэбу гэтай дарогі, што нягледзячы ні на велізарныя кошты, ні на тэхнічныя цяжкасці балотніста-лясной мясцовасці, пры дапамозе толькі ручной пілы, сякеры, лапаты і тачкі будавалі і збудавалі яе. (Чыгунка Бельск — Гайнаўка — Белавежа была закрыта ў 1994 годзе).

Згаджаюся і радуся, што наша шасэйная дарога Бельск — Гайнаўка — Белавежа ў тэхнічных адносінах была адной з найлепшых такога тыпу дарог на ўсю царскую імперыю.

Згаджаюся і радуся, што нашы дарогі і ўся Белавежская пушча (як фауна, так і флора яе) утрыманы былі ў „образцовым” парадку. Аб гэтым „образцовым” на дарогах і ў пушчы парадку я не раз чуў ад нашых старэйшых людзей...

У чым жа я не згаджаюся з прафесарам Карцовым?

Нязгода мая датычыць па сутнасці толькі дзвюх спраў: святага царскага права прыватнай уласнасці на Белавежскую пушчу і „статей пользавання” ёю. Прафесару ўсё тут вельмі проста, ясна, справядліва, а мне — не вельмі.

Прафесар, слушна называючы Белавежскую пушчу „родным лесом” мясцовых жыхароў, чамусьці лічыць справядлівымі „статей пользавання”, якія катэгарычна забараняюць мясцовым жыхарам не толькі карыстацца гэтым лесам, але і прабываць у ім. Законнай уласнасцю — паводле „статей” і прафесара — з'яўляецца пушча і ўсё ў пушчы нейкіх там Алексашкаў і Мікалашкаў, пражываючых у Пецярбургу, за тысячу вёрст ад пушчы. Толькі і выключна яны — паводле іх — мелі маральнае і юрыдычнае права цвёрдым гаспадарскім крокам хадзіць па пушчы і карыстацца ёю. Тутэйшых жа сялян нават адно толькі прабыванне „в родном лесу” лічыцца незаконным „шатаніем”. А ўжо не дай Божа падняць ім

родную ягадку, грыбочак, арэшак ці запалываць на родную звярынку, бо такое „вопиющее беззаконие” па праву лічылася акраданнем цара-бацюшкі і, згодна прафесарскаму пачуццю справядлівасці, павінна было энергічна праследавацца законам.

Так, згаджаюся, канешне, і я, што была гэта крыўда, нават „вопиющая”, бо зладзейства адбывалася ў белы дзень, але штосьці назойліва падшэптывае мне, што не цара-бацюшку абкрадалі нашы продкі, а цар-бацюшка бессаромна абкрадаў іх.

Прашу, канешне, прабачэння за маю нетактоўную наіўнасць, брак павагі каранаваным галовам і напэўна ж за беспадстаўную прыдзірку да іх.

Прычына маіх такіх адсталых поглядаў ляжыць, думаю, у тым, што так коратка жыў я ў капіталізме і далёка не ўсё яшчэ ўспеў прысвоіць у ім. І напэўна вінаватае ж маё камуністычнае выхаванне са сваімі дурацкімі ідэямі грамадскай роўнасці, справядлівасці, якімі так шчодро фаршыравалі нас. І так скалечылі сваім выхаваннем, што часта (аж сорамна прызнацца) мне надалей больш даспадобы многія ідэі і законы Дому Ульянавых ад напэўна ж справядлівейшых, бо капіталістычных, ідэі і законаў Дому Раманавых, як бачыце...

Відаць, тое ж самае перашкаджае мне прызнаць справядлівым і тое, што гэтая законная ўласнасць на пушчу і „законные статьи пользования” ёю перайшлі з Пецярбурга ў Варшаву ў часы Другой Рэчы Паспалітай, хаця Варшава і бліжэй ляжыць ад пушчы, чымсьці Пецярбург...

Ну ж і ерэтыка зрабіла камуністычнае выхаванне з мяне. Гавораць пра эканамічна-гаспадарчыя адносіны, трэба сказаць, што на пачатку XX ст. добрыя вынікі пачалі прыносіць у нас і Сталыпінскія аграрныя рэформы. Яны пачалі разгружаць моцна перапоўненыя нашы вёскі. У адным месцы перасяляліся на хутары толькі паасобныя сем’і, а ў другім — з адной вёскі рабілі яшчэ адну або і больш новых пасяленняў.

Так, напрыклад, сталася з суседнімі ад нас Гукавічамі, вельмі беднай у той час вёскай. Бо і зямлю мелі не найлепшую, і была яна раскінута на далёкіх ад вёскі палетках. Абрабляць іх было і вельмі цяжка, і незканамічна. Каб паспець з палявымі работамі ў час, людзі змушаны былі працаваць начамі. І, канешне, эфекты мелі горшыя. Каб нейк пратрымацца на сваіх нэндзных гаспа-

дарках, гукавічы дараблялі рознымі рамёствамі, а ў асноўным вытворчсцю і продажам драўляных лыжак. Таму і цяпер іх у аколiцы называюць яшчэ „скрабачамі”, бо каб зрабіць такую лыжку, ня мала трэба было папаскрэбці кусочак адпаведнага дрэва.

Цяжкае эканамічнае становішча гукавічаў сістэматычна пагаршалася яшчэ і з-за хуткага прыросту вясковых хыхароў. Так ужо ёсць на гэтым свеце, што там, дзе цяжэй жывецца, больш плодзіцца. І наадварот. Адным словам, продкі сучасных гукавічаў так пастараліся, што хутка на кожным іх панадворку жыло па некалькі сем’яў. Вось таму ад іх, як адных з першых, і распачалася ў нас рэалізацыя Сталыпінскай хутарызацыі. А выглядала яна так:

Частка гукавічаў асталася на месцы — і яны атрымалі зямельныя надзелы недалёка сваёй вёскі. Другая частка была вынесена на адзін з далёкіх палеткаў, закладаючы там новую вёсачку Сапава. Трэцяя частка была вынесена на іншы далёкі палетак і стварыла там вёску Істок. Праўда, у аколiцы іх вёску называюць не Істкам, а, прабачце — Срачамі, бо, падобна, такі выгляд мелі іх першыя маленькія хаткі.

Хутка пасля Сталыпінскай хутарызацыі гукавічы, сапаўцы і срачавяне сталі жыць замажней. Цяпер ужо і з маёй, раней багацейшай вёскі, ехалі да іх напрудвесні купіць, напрыклад, бульбы...

Паводле маіх інфарматараў, у матэрыяльным сэнсе жылося тады намнога цяжэй, як цяпер, але нейк больш стабільна, аптымістычна, весялей. Многія жылі вельмі сціпла, але штораз больш паяўлялася і добрых, заможных гаспадароў. Ня мала нашых сялян мела ўжо свае грошы ў банках. Ім было проста дзіўна, што палажыўшы грошы ў банк, яны там прырастаюць, і менавіта гэты фактар быў ім найбольш пераканаўчым для такой формы ашчаднасці. Царская валюта была моцная, стабільная: хочаш — бяры папяровую, хочаш — са шчырага золата. Больш падабаліся людзям нашым, бо былі больш практычныя, папяровыя грошы, на чым пазней многія з іх моцна прагарэлі.

(Помню як у час майго дзяцінства, і пазней, мы часта бавіліся царскімі папяровымі грашыма. Было іх у некаторых нашых людзей многа. І надаваліся гэтыя вельмі прыгожыя, эстэтычна выкананыя „кацярынкi” ды „керанкі” толькі для забавы, аклейвання сцен ці на макулатуру, бо ўжо вартасці ніякай не мелі. Залатыя ж

царскія манеты не толькі вартасці сваёй не страцілі, а наадварот, яна ўсё расце і расце аж да сёння).

Кожная наша вёска жыла сваім жыццём, сваім пульсам, паводле сваіх традыцый і няпісаных, але цвёрдых законаў. Многа было ў іх жыцці добрага, цікавага, самабытнага, але нямала было таксама адмоўнага. Як, напрыклад, спамянутае ўжо мною п'янства і п'яніцы. А там дзе п'юць, як вядома, там авантуры і бойкі. На вяселлі ў дзедавай дачкі Ганны хлопцы таксама напіліся, пабіліся і нават аднаму швайкай сраку пракалолі. Іх аднак сракі не былі такія далікатныя, як нашы, і без медыцынскай дапамогі хуценька самі гоіліся.

Было таксама і зладзейства, хаця лічылася яно і вялікай заганай, і грэхам. Я сказаў бы нават, што зладзеі і зладзейства ў той час больш сурова асуджаліся і законам, і ў народзе, як цяпер. У дзеда Амяльяна, напрыклад, аднойчы ўкралі адразу пару добрых коней. Дзед здагадваўся хто гэта зрабіў, проста інтуітыўна вычуваў зладзюгу-канаграда, і ніколі не мог выбачыць яму такой крыўды. Цікава, што не падазраваў дзед у крадзяжы сваіх коней вясковага прафесіянальнага і, можна сказаць, штатнага злодзея, бо меўся ў вёсцы і такі, а падазраваў нібыта і не злодзея. Наш штатны злодзей меў, так бы мовіць, свой прафесіянальны гонар — краў, але не так ужо, каб згубіць чалавека. І аднавяскоўцы беспамылкова адчувалі гэта. Конь жа селяніну быў заўсёды велізарнай стратай, бо што значыць гаспадар без каня? А купіць адразу другога каня не кожнаму было па кішэні. Карысці ж злодзею ад каня было тады нямнога, бо трэба было дзяліцца з многімі пасрэднікамі. Значыць, займацца гэтым мог толькі бязлітасны і бязбожны хамула. Штатны ж злодзей быў яшчэ вельмі набожным да таго: высока цаніў хрысціянскія вартасці, часта і многа маліўся, абавязкова абдорваў жабракоў або фундаваў ім бясплатныя абеды. Так і пражыў сваё жыццё — памёр ён ад глыбокай старасці...

Весела жылося ў тагачаснай вёсцы. Было мноства розных жартаўнікоў, фокусам якіх проста не было канца. І так, напрыклад, жыў у нашай вёсцы вельмі скупы чалавек, Назар яго называлі. Школьная моладзь, дзеля жартаў, напісала яму даплатное пісьмо. Звычайныя лісты прыходзілі ў воласць, а за даплатным трэба было даставацца ў Бельск. Лісты ў той час не часта і не ўсе

пісалі і атрымоўвалі, таму вестка аб пісьме на бельскай пошце моцна заінтрыгавала Назара. Ён хуценька паехаў туды, выкупіў ліст і прывёз яго дадому. Урачыста адкрылі яго дома і прачыталі: „Здравствуй, Назар! Прощай Назар”. І ўсё. Ну ж і папляваў, і папакляў Назар жартаўнікоў, а вёска рагатала...

Адна жанчына вельмі верыла ў розных чарцей і ведзьмаў. Глыбокай ноччу, калі ўсе сямейнікі паснулі, хлопцы-жартаўнікі адкрылі акенца хаты і ўпусцілі туды барана. Перапужаны баран пачаў пабэкваць і тупаць ад страху капытамі — такая ўжо мода ў бараноў. Пачула гэта кабеціна, устала, запаліла святло... і ў крык страшэнны: „Чорт! Чорт! Чорт!” Устаў і муж на крык і да жонкі: „Гэта ж баран, а не чорт!” А жонка далей сваё: „Ён стаў бараном толькі тады, калі я яго перахрысціла, дурніску!”. І зноў смех на ўсю вёску.

Да хаты дзеда Амяльяна прыходзіць яго добры знаёмы з суседняй вёскі, выймае з кішэні паўлітра гарэлкі, ставіць яе на стол і гаворыць: „Ты добры чалавек, Амяльян, і варты ў мяне, таму хачу з табой выпіць”. Амяльян задаволены, што так шануе чалавек яго і што трапляецца яму такая выдатная дурніца, хуценька падрыхтаваў закуску, расставіў яе на стале, паставіў кілішак, культурненька запрасіў „фундатара” за стол і сам прысеў да стала. Той адкаркаваў бутэльку, наліў у кілішак і, сказаўшы „то будзь здароў, Омэлян”, выпіў, абцёрся рукавом, дакладна закусіў. Зноў наліў, зноў сам выпіў і закусіў. І яшчэ раз тое ж самае. Потым рэшту дакланенька зноў закаркаваў, схваў бутэльку ў кішэню і са словамі „то будэм тэпэр у рошчоті, Омэлян”, пайшоў. Амяльяну прыкра, хоць ты плач ад жалю, а вёсцы новая пацеха. І так навокал...

Наш народ быў моцна веруючым тады, набожным. Рэгулярна хадзіў у царкву, святкаваў святы, пасціў, паслушна выконваў царкоўныя абрады і абавязкі перад царквой і сваім святаром. Але рэлігійнага фанатызму ў нашага народа ніколі не наглядася. І гэта пахвальна.

Кіруючыся вялікай набожнасцю, мае продкі рэгулярна наведвалі не толькі сваю царкву, але і вядомыя святыя месцы. Найбольш знаёмымі і слаўнымі мясцовымі святынямі заўсёды былі ў нас Супрасльскі манастыр і Грабарка. З яшчэ бліжэйшых ад нашай вёскі і слаўных сваёй святасцю месц, якія ў адпаведныя

святы рэгулярна наведвалі мае вясковыя і акалічныя нашы людзі, былі бельская, корнінская і пухлаўская царквы.

Вельмі набожнай жанчынай была мая другая бабка (мама маёй мамы) — Ульяна Сянкевіч, якая паходзіла з вёскі Трашчоткі, але пасля замужжа жыла ў вёсцы Кленікі. Яна пасціла ўсе пасты, рэгулярна хадзіла ў сваю царкву і наведвала святыя месцы.

Аднойчы, калі была яна ў пухлаўскай царкве, было там мноства народу. Так многа, што нельга было ані стаць на калені, ані тым больш праціснуцца наперад і паставіць свечку. Бабка, як гэта ў звычаі ў нас, па-над галовамі людскімі перадала сваю свечку наперад.

І раптам яе, спощчаную і змучаную, агарнуў вялікі жаль, што прайшоўшы такую дарогу яна нягодная, што будучы ўжо тут не змагла асабіста паставіць запаленую свечку перад адпаведным угоднікам і памаліцца пры ёй. Калі так мучылася, бязлітасна дакараючы сябе ў думках, раптам ёй здалося, што штосьці знаходзіцца каля яе ног. З вялікімі намаганнямі нагнулася і падняла знаходку. Гэта была такая ж ці тая самая свечачка, і надзіва цэленькая, просценькая і аж усміхалася да бабкі. З вялікай радасцю і набожнасцю мая бабка цяпер ужо асабіста данесла, запаліла і паставіла сваю свячу там, дзе і належыць ёй стаяць.

Гэтага здарэння яна ўжо ніколі не забыла і любіла нам, дзецям, прыпамінаць аб ім і вялікай ласцы Божай... Вялікімі мясцовымі аўтарытэтамі былі святары: іх паважалі, шанавалі і пабойваліся. Калі, напрыклад, баццюшка хадзіў з малітвай па хатах, усе хаты і жыхары іх павінны былі быць па-святочнаму прыбраны. Гаспадар сустракаў баццюшку на панадворку, каб шырока адкрыць перад ім сваю брамку і хатнія дзверы. У хаце ж сям'я чакала, набожна стоячы пры стале.

Аднойчы дзеду Амяльяну ў час такога візіту прыдарылася прыкраса справа. У час мітусні, якая спадарожнічае прыборцы не заўважылі, што пад прыкрыты ўжо святочным вялікім абрусам стол улез паціхоньку дамашні сабака. Відаць, быў ён міралюбна настроены да людзей, калі не трымалі яго на ланцугу. Але як толькі ў хаце паявілася так нетыповая візуальна постаць, гэты ж сукін сын адразу і кінуўся з брэхам на баццюшку. І хаця ўкусіць не дапусцілі, але ўсё ж такі крыху напалохаўся ён. І так абразіў-

ся святар на дзеду, што чуць удалося перапрасінамі ўміратворыць яго і ўпрасіць не аставіць сям'ю і хату без малітвы і блаблаўлення.

Потым гэты сабака трагічна загінуў — гонячы ката, ускочыў у калодзеж і ўтапіўся. А ў іншага нашага вяскоўца то і свіння нейкім цудам улезла ў калодзеж і ўтапілася. І калі пасля сабакі хапіла толькі раз вычарпаць вебрамі ваду з калодзежа, то пасля свінні трэба было яе некалькі разоў вычэрпваць, бо вада ўсё смярдзела свінняй і смярдзела. Так зрэшты як і хлявы свіннячыя заўсёды найбольш смярдзелі. Значыць, кад давесці свінчо да румяных, пахучых і смачных каўбасак і катлецікаў, трэба не толькі салідна напрацавацца, але і нанюхацца смуроду. Селяніну нічога і ніколі лёгка не давалася, і не даецца...

Варта ўспомніць тут і пра дзедавага коціка. Сядзеў ён сабе аднойчы на печы, а на прызьбе за акном паявіліся ў той час верабейчыкі і пачалі весела чырыкаць ды забаўляцца між сабою. Коцік маланкава кінуўся на іх, у дробныя кусочки разбіваючы аконную шыбіну, але аднаго верабейчыка ўсё ж такі злапаў.

На маё пытанне тату, як жа ж захаваўся дзед у адносінах да сабакі — так груба нанёсшага яму маральны ўшчэрб, і коціка — за матэрыяльныя страты, адказаў:

— Сабаку, за бескультур'е і непашанаванне аўтарытэтаў і святвасцяў, дзед абругаў слоўна і прыказаў больш не пускаць яго ў хату. А коціку ўпяклося. Што ж, ён не вінаваты, што ў яго такая натура. Але каб разбіў шыбу і верабейчыка не злапаў, то напэўна дастаў бы ў скуру.

Такім вялікім пачуццём справядлівасці быў надзелены мой дзед. Быць бы яму суддзёю, а не мужыком...

Добрая мне справядлівасць і добры суддзя, — можа хтосьці найўна падумаць тут, — што смерцю нявіннага верабейчыка кот адкупіў сваю віну. Справа ў тым, што мой дзед і нашы продкі не лічылі верабейчыкаў такімі ўжо нявіннымі. Стрэхі, гнедзячыся ў іх, нішчаць? Нішчаць. Сланечнікавыя семечкі, мак, збожжа і курную ежу падкрадаюць? Падкрадаюць! Ці ж гэта малая віна? А спяваюць брыдка. Аб іх добрай, карыснай чалавеку рабоце яны не надта ведалі тады.

Любоў да фауны і флары была спецыфічнай у нашых продкаў. Яны лічылі патрэбным толькі тое, што давала ім карысць.

А ўжо тое, што не толькі не давала карысці, а яшчэ прыносила шкоды, то і зусім лічылі непатрэбным. Канешне, яны ўмелі захапляцца прыгажосцю і раслінкі, і звярынкі, і птушачкі, але хацелі, каб гэтая прыгажосць іх нічога не каштавала. Бо зрэшты і дзяліцца з імі не надта мелі чым.

Падобна, калі не горш, было і ў іншых народаў. У ашчадных кітайцаў, напрыклад, дайшло нават да таго, што рашылі яны знішчыць фізічна ўвесь свой вераб'іны род. Да гэтай вераб'інаедскай кампаніі падключыліся нават кітайскія вучоныя. Яны выкрылі, што верабей не можа доўга лятаць без адпачынку. І канешне ж, не былі б яны кітайцамі, каб не знайшлі свайго арыгінальнага, тыпова кітайскага спосабу заставіць верабейчыкаў лятаць аж да поўнага знемажэння і смерці. А менавіта кожнаму кітайцу была вызначана пэўная тэрыторыя, якую ён у вызначаны час павінен быў займаць і рабіць усё магчымае, каб не даць прысесці на ёй верабейчыкам. Яны там і крычалі, і світалі, і трубілі, і званілі, і білі ў барабаны і розныя пасудзіны. Адным словам, стваралі верабейчыкам проста пекла на зямлі. Далікатныя верабейчыкі, канешне, нядоўга маглі вытрымаць такі стрэс — ляталі, ляталі і падалі мёртвымі на зямлю. Так пасля некалькіх сеансаў і пакончылі кітайцы са сваімі верабейчыкамі...

І што ж аказалася, без верабейчыкаў развялася такая процьма розных чарвякоў і заедзі, што страты ў плёнах аказаліся значна большыя як пры верабейчыках і ад верабейчыкаў. І трэба было зноў разводзіць верабейчыкаў...

Як бачым, акружаючая нас прырода — гэта дакладны і разумны механізм. У ім лішняга і непатрэбнага няма. Таму трэба вельмі асцярожна паступаць з ёю. І нашы продкі інтуітыўна ўсё-такі вычувалі гэта і нават, на іх думку, непатрэбных і шкодных звяроў і птушак так масава, як напрыклад кітайцы, не знішчалі...

У часы царскай Расіі мая вёска і ўся наша прыпушчанская тэрыторыя належала Гродзенскай губерні. Не раз я чуў ад старэйшых людзей, як яны калісьці па справах пехатой у Гродна хадзілі.

Бывала, канешне, што і далей пехатой тады хадзілі, напрыклад, у Кіеў. Туды хадзілі памаліцца ў слаўных кіеўскіх святынях.

У меру росту рэлігійнай свядомасці нашага народа і ўмаца-

вання праваслаўя пасля ліквідацыі уніі пачаў таксама пракладацца ад нас паломніцкі шлях і ў найбольшую праваслаўную святыню імперыі — Кіеўска-Пячэрскую лаўру.

А з часам проста стала модай або ўнутранай патрэбай для нашых продкаў хаця б адзін раз у жыцці зрабіць паломніцтва ў Кіеў і пакланицца яго святыням. А ўжо абавязкова пабываць там павінен хаця б адзін прадстаўнік ад кожнай сям'і. Мабыць, адсюль і пагаворка ў нас: „Язык да Кіева давядзе”.

Былі, канешне, такія, што і па некалькі разоў туды хадзілі, часта хворыя ўжо, каб ратавацца ад цяжкай хваробы, напрыклад, ад сухотаў. Сухоты або туберкулёз лёгкіх былі ў той час найстрашнейшай хваробай, бо найбольш ад яе людзей умірала, нярэдка цэлыя сем'і. Вылечвацца ад сухотаў пачалі толькі пасля апошняй вайны.

Па словах майго таты, іх сусед, Канстанцін Герасімяк, захварэўшы сухотамі, два разы яшчэ хадзіў памаліцца ў Кіеў. І працягнуў з гэтай страшнай хваробай яшчэ сем гадоў.

Адлегласць ад нас да Кіева старэйшыя людзі лічылі на 700 вёрст. Гэтую адлегласць — па расказках — паломнікі праходзілі за два тыдні ў адзін бок.

Кіева-Пячэрская лаўра была багацейшым манастырором. Купалы многіх яе цэркваў былі пакрыты золатам. У пагодны сонечны дзень купалы было відаць за многія-многія кіламетры ад Кіева. Яны проста гарэлі яркім полымем і рабіла гэта, падобна, незвычайнае ўражанне на падыходзячых з усіх бакоў паломнікаў. Яны, спосчаныя і стомленыя дарогай, падалі на калені і са слязамі на вачах набожна маліліся, просячы Бога дапамогі ў іх клопатах. Была нават такая карціна: „Паломники пред Киевом”. Магчыма мастак спісаў яе з нашых паломніцтваў.

З колішняй сям'і майго таты паломнічаў у Кіеў яго бацька, а мой дзед Амяльян. (Я тут увесь час „мой дзед”, „мая баба”, а на самай жа справе яны яшчэ не былі дзедам і бабай, бо дасюль былі або вельмі маладымі людзьмі, або даволі маладымі. І тым больш, не былі маімі, бо мяне яшчэ не было на гэтым свеце і не хутка меў паявіцца на ім. І, думаю, добра сталася, што не паспяшаўся са сваім прыходам на гэты свет тады, бо ці ўдалося б мне зрабіць кар'еру ў царскай Расіі, не вядома, а што памёр бы да гэтага часу, то напэўна. А жыццё ўсё ж такі цікавае і дарагое і ця-

пер).

Дабіраўся Амяльян са сваім шваграм Аляксандрам Амелянюком у Кіеў не пашочкам, а пездам ужо. Потым часта ўспамінаў гэтае паломніцтва, і ў асноўным не так пра духоўную, як пра цялесную страву, якую ў Кіеве атрымаў. Проста мой дзед не мог нахваліцца манастырской ежай, бо так смачна і сыта яго ў манастырской кухні кармілі.

Дзед мой, як было ўжо сказана, быў добрым, заможным гаспадаром — на ўсю нашу вёску. Любіў таксама смачна паесці і не шкадаваў ежы сваім сямейнікам. А і выпіць пры нагодзе не адказваўся, хаця з гэтай нагодай усялякае бывала. Калі ж на так доўга запомнілася яму манастрыская кухня, трэба верыць, што і сапраўды была яна вартая такой пахвалы. Гэта, аднак, прэрэчыць нашаму ўяўленню аб манастыры і яго жыхарах, іх цялеснай сціпласці, устрыманасці. Дагаджаць жа свайму трыбуху смачным аб'яданнем таксама немалым грэхам лічыцца. І з гэтым грэхам, думаю, напэўна мусілі і ўмелі там змагацца. Значыць, трэба думаць, што ў Кіеве мой дзед быў не толькі паломнікам, але і госцем у — таксама ўжо спамянутага мною — манастырскага святара Сергія, роднага дзядзькі Амяльянавай жонкі. А з гэтага ў сваю чаргу вынікае, што трапезнічаў там не як магнах ці звычайны паломнік, а як дастойны госць. Няйначай гэта бацюшка Сергій пастараўся так упрыемніць паломніцтва сваім землякам і сваякам. Я ўдзячны бацюшку Сергію за гэта...

І хоць набожнасць нашага народу з бегам часу пачала крыху паніжацца і не ўсе царкоўныя абрады выконвацца ўжо так дакладна і набожна як раней, але ўсё ж такі рэлігійнае пытанне надалей трактавалася нашым народам вельмі сур'ёзна і ніякіх жартаў тут не дапускалася. Да іншых спраў наш народ так сур'ёзна не падыходзіў і пры афармленні іх многія нашы людзі любілі паўтараць „то ж не цэркоўное дело”, што мела значыць, што толькі свецкія справы можна выконваць не зусім дакладна, адступаючы ад нормы, ідучы на кампраміс, ці нават ашуканства.

Вялікім грэхам і проста непрыстойнасцю перад сям'ёй, раднёй і знаёмымі лічылася калісьці змена рэлігіі, якая ў пасляваеннай нашай рэчаіснасці ўсё часцей і часцей стала паўтарацца і цяпер ужо так моцна не шакіруе нікога.

Я помню як не магла выбачыць нашаму бацюшку парафіяне

таго, што яго дачка выйшла замуж за католіка і перайшла на каталіцкую веру. І тое, што на шлюб гэты бацюшка не даў дазволу і што дачку да такога кроку змусіла сітуацыя, не надта прамаўляла да людзей. Нават мая мама, з натуры вельмі добрая, ціхая і спакойная кабеціна, аднойчы выгаварыла бацюшку. Канешне, не без прычыны. Прычынай стаў я.

У першым класе пасынскай пачатковай школы мелі мы таксама і ўрокі рэлігіі. Вёў іх бацюшка. На ўроках была суровая дысцыпліна, бо ўсе мы вельмі баяліся бацюшкі. І было каго баяцца — бацюшка мог і аблаяць, і за валасы і вушы выцягаць, і на калені паставіць, і пасля ўрокаў аставіць. І на ўсе гэтыя кары, нягледзячы ні на што, мы, канешне, сумленна запрацоўвалі.

Моцна баяўся бацюшкі і я, тым больш, што мае рэлігійныя веды і набожнасць былі ў мізэрным стане. Нават добра не ведаў тых малітваў, якія патрабаваліся на споведзі. Бацюшка іх дакладна вымагаў, і мог нават у царкве паставіць на калені за кару, на што, у сваю чаргу, наш гонар не дазваляў.

Маім вельмі слабым месцам было тады тое, што вельмі лёгка было мяне расмяшыць. І чым больш сур'ёзная ці экстрэмальная сітуацыя была, тым латвей і грамчэй рагатаў я. Мае сябрукі зналі мае слабыя бакі і бязлітасна іх выкарыстоўвалі.

Так здарылася і на ўроку рэлігіі. У час мёртвай цішыні хтосьці падкінуў мне на парту смешны малюнак. Я і раз'ехаўся на ўвесь клас і проста супыну майму рогату не было. Бацюшка без слова падышоў да мяне, ухапіў за вуха, завёў у вугал і паставіў на калені. Я крышку ахалонуў, разглянуўся і мне пачало падабацца такое пакаранне. Вугал месца ціхае, уютнае, закрытае ад бацюшкі і класа стаячай дошкай. А ты стаіш сабе прыстойна на каленках і свае дзіцячыя думы думаеш. Ніхто не кажа чытаць, пісаць ці адказваць — проста благадаць адна. І я, няхай прабачыць мне грэшнаму бацюшка, са злой радасцю падумаў тады: „О то ж то ты мэнэ покараў!” Цяпер ужо я ведаю, што так кепска пра бацюшку нават думаць не можна, грэх, а тады не ведаў і радаваўся з памылкі бацюшкі.

І так бесканфліктна і аптымістычна прастаяў бы напэўна да перапынка, каб чорт мяне не падкусіў, бо гэта ж напэўна яго, рагастага, работа. Захацелася мне прасадзіць у шчыліну паміж дошкай і сцяной сваю абстрыжаную на лыса галаву і пажартаваць,

робячы страшэнныя грывасы і паказваючы класу язык ды фігу. Клас грывнуў громкім дружным смехам, а бацюшка, як кіпятком ашпараны, кінуўся да іх. А яны хорам: „Бо вуон, батюшка, нам язык і дулю покажуе”. Не на жарты разгневаны бацюшка вывалак мяне з вугла, даў падзатыльнік ды выгнаў з класа, а потым аставіў пасля ўрокаў. Была позняя восень, дні кароткія і я вярнуўся дадому, калі ўжо сцямнела, моцна галодны. Мама са страхам кінулася да мяне з запытаннем што сталася. І я распавёў ёй сваю сумную гісторыю. Канешне, сваю версію, якую складна абдумаў у час пяцікіламетравай дарогі дадому. Паводле яе, усё зло і несправядлівасць былі толькі на баку бацюшкі, а я — проста нявінная ахвяра незаконных рэпрэсій. А ўжо стукнуў мяне бацюшка так моцна, што аж у галаве на нейкі час памуцілася...

Мая мама паверыла мне і калі бацюшка хадзіў па малітве, выгаварыла яму: „Вы, бацюшка, сваіх дзіці біэтэ, бо і е за што, а мо-го нэ зачыпайтэ”. Бацюшка пачырванеў і нічога не сказаў у апраўданне. Аж мне яго стала шкада...

Я думаю, што гэты выпадак красамоўна сведчыць не толькі аб маім дрэнным учынку, але і тых хуткіх зменах, якія пачалі заходзіць у нашым грамадстве ў час народнай улады і дзякуючы ёй. Бо што не кажы, але гэта ўсё ж такі ўжо актыўная абарона сваёй чалавечай годнасці нашымі людзьмі. І, па-мойму, плюс гэтай уладзе. На такую адважную прэтэнзію да святара за не зусім педагогічны падыход яго да сына-шкаляра, думаю, не маглі б сабе дазволіць ні мае бабкі, ні, тым больш, яшчэ ранейшыя пакаленні нашых продкаў...

Нашы старэйшыя людзі, навучаючы нас, дзяцей, рэлігіі, зводзілі ўсё да таго, што трэба радавацца тым, што нам пашанцавала нарадзіцца праваслаўнымі, бо толькі праваслаўе з’яўляецца самай правільнай і богаўгоднай рэлігіяй. І толькі ў ёй можна вымаляваць сабе ключы ў Царства Нябеснае.

Аргументаў на тое, што праваслаўе гэта самая справядлівая і богаўгодная рэлігія яны мелі мноства. Адны з гэтых аргументаў былі моцныя, пераканаўчыя, другія — менш. Правільнейшым, паводле іх, быў і наш царкоўны каляндар са старым стылем. Адзін дзед нам, малышам, так тлумчыў перавагу праваслаўя над каталіцызмам і старога стылю над новым: „Вось падумаіце, дзеткі, на нашае Благавешчанне бусел напэўна знясе яйцо, а на ката-

ліцае — не. Калі б часамі паспяшаўся і знёс яго, то яно і так размерзнецца к чорту. А з нашага будзе бусляня”.

Нічога тут не скажаш, аргумент моцны і пераканаўчы. Благавешчанне — гэта вялікае хрысціянскае свята і з ім у нас традыцыйна моцна звязаны бусел. У маёй сям’і, напрыклад, мама на Благавешчанне заўсёды пякла здобнае цеста ў форме буславай ножкі і называлася яно „буслова лапа”. Падобна было і ў іншых сем’ях маёй і акалічных вёсак. А рэлігійным абавязкам нашых буслоў было знесці на Благавешчанне яйцо.

І хаця я буслоў любіў і не меў ніякіх асноў не верыць у тое, што яны сумленна спаўняюць свой абавязак перад людзьмі і рэлігіяй, але як жа ж хацелася мне, згодна моднай пагаворцы „давярай і правярай”, далезці да гнязда і наглядна пераканацца ў гэтым. Аднак мае мары ніколі не споўніліся.

Ад самых найдалейшых граніц маёй памяці і праз усё маё дзяцінства ў нашай вёсцы былі дзве буслянікі. У нас іх называлі „бусляніска”. Знаходзіліся яны высока-высока на старых магутных вязах. Далезці да іх у мяне не было тады фізічных магчымасцей. А і баяўся бусла, бо бачыў як аднойчы бусел дзеўбануў ката, які палез туды, відаць, таксама задаволіць сваю цікавасць, і той са страшэнным віскам зляцеў на зямлю. Калі падрос настолькі, што перастаў баяцца бусла і пад сілу было далезці да гнязда, не зрабіў гэтага, бо ўжо не выпадала.

Гэтых двух гнёздаў і вязаў ужо даўно няма. Іх зрэзалі дзесьці пасля вайны. Адзін вяз ссеклі вясной, калі ў гняздзе былі ўжо яйкі. Вяз з гняздом са стогнам рухнуў на зямлю і адно яйка нейкім дзівам не разбілася. Падхапіў яго адзін хлопец і прынёс дадому. Бацька гэтага хлопца быў надта цікаўным чалавекам, філосафам свайго роду. Так зрэшты многія яго завочна і называлі, бо паняцце „філосаф” было ўжо занае маёй вёсцы тады, хаця разумеў яго кожны па-свойму. Найбольш блізікім маім тадышнім вяскоўцам быў, як мне здаецца, украінскі варыянт вызначэння гэтага слова, пачуты мною калісьці: „Хфілосаф — цэ така людына, яка нічога нэ робыць, тількі думае. І думае нэ абы-як, а прыблызна”.

Дык вось гэты філосаф, як і належыцца філосафу, вельмі зацікавіўся буславым яйкам: дакладна разглядаў, вывучаў яго і на канец падрыхтаваў з яго яешню. Вывучаў ён, а потым пёк ці рых-

таваў яешню з яек і іншых лятаючых птушак не раз, але такі далікатэс, як буслава яешня, быў першы раз на яго сталі. Таму быў ён надзвычай вясёлы, многа жартаваў і запрашаў скаштаваць яешню сямейнікаў сваіх і прысутных. Ніхто аднак не адважыўся скаштаваць і яешню спажыў ён сам.

Эксперыменты часта бываюць, аднак, надта небяспечнымі і першапраходцам-эксперыментатарам прыходзіцца плаціць за іх немалую цану. Так і тут, хутка так разбалеўся эксперыментатару жывот, што ён крычаў і лазіў па падлозе ад болю. Не памёр аднак ад гэтага, нашы вясковыя „лекары” выратавалі. Канчаткова памёр ён намнога пазней і з іншай нагоды. Дыянгаз вясковых лекараў быў такі: боль напэўна ад таго, што бусел з’еў ядавітага вужа ці змяю і, відаць, частка іх яду апынулася ў яйку...

Каб закончыць справу буслоў у маёй вёсцы, трэба з радасцю сказаць, што якраз у гэтай дзялянцы мая вёска не толькі колькасна нічога не страціла з тых даўніх часоў, а наадварот. Калі ў час майго дзяцінства было толькі дзве буслянкі, дык цяпер іх аж шэсць. І будуецца яны цяпер не на дрэвах і будынках ужо, а на электрычных слупах. Як старажавыя вежы стаяць яны на варце нашай вёскі ў рад і мілы бусліны клёкат нясецца ў сезон з канца ў канец вёскі.

Якасна, аднак, піліпкаўскія буслы змяніліся моцна на горшае. Калі раней толькі дзве іх сямейкі і самі рэгулярна пладзіліся, і паспявалі вяскоўцам дзетак наносіць, дык цяпер шэсць бусліных сем’яў амаль зусім людзям дзетак не прыносяць, толькі выключна сабой займаюцца. Відаць, напляваць ім стала на род людскі. Думаю, што і з рэлігійнага абавязку — знесці яйка на праваслаўнае Благавешчанне — яны не надта цяпер вывязваюцца...

Гаворачы пра далёкія пешыя падарожжы маіх вясковых продкаў, варта ўспомніць пра яшчэ адно, але ўжо не рэлігійнае, а так бы мовіць, дзелавое, чалавічнае падарожжа.

Быў яшчэ адзін у нас дзівак, які пехатой аж у Пецяярбург хадзіў. Называўся гэты хадок на доўгія дыстанцыі Прахвіліі Яканюк. Служыў ён салдатам у царскай арміі, дзесьці на Балканах. Быў там паранены, памарожаны і з гэтага поваду, вярнуўшыся інвалідам дадому, атрымоўваў нейкую пенсію ад дзяржавы. Знайшліся, аднак, такія людзі ў вёсцы, якія пазайздросцілі яму і напісалі ў адпаведныя інстанцыі данос, што Прахвіліі Яканюк мае сваю

гаспадарку і можа ўтрымоўвацца з яе. Пенсію адабралі. Калі пакрыўджанаму ветэрану не ўдалося вярнуць адабраную пенсію пры дапамозе мясцовых улад, ён патупаў са сваёй скаргаю у імперскую сталіцу — Пецяярбург.

Дайшоў, адшукаў там свайго камандзіра і той дапамог яму вярнуць страчаную пенсію, толькі меншую, чым раней.

Даносчыкаў на Прахвілія было двух. Жылі яны на канцы вёскі, крыху на водшыбе ад яе. Адночы ў летні спякотны дзень, калі дарослыя людзі былі на полі, у даносчыкаў раптоўна ўзнік пажар, які хутка разбушаваўся і стравіў датла пакаленнямі нажытую маёмасць. І хоць афіцыйна прычын гэтага страшэннага пажару не ўстаноўлена, але паціхоньку ўсе гаварылі, што гэта работа Прахвілія — помста за пенсію. І пачалі людзі пабойвацца Прахвілія, стараліся ўнікаць яго. А па-мойму, яны больш павінны былі баяцца даносчыкаў, калі сапраўды былі такія...

А цяпер, папрасіўшы прабачэння продкаў нашых, давайце прыглянемся яшчэ адной дзялянцы іх колішняга жыцця, а менавіта — сексуальнай. Як жа ж выглядала і мелася ў іх яна?

Канешне ж і добра выглядала і яшчэ лепей мелася яна. І вельмі добра, бо не будзь яе, не было б цяпер і нас з вамі. Трэба тут адкрыта сказаць, што набожныя продкі нашы любілі таксама і добра з’есці, і салідна выпіць, і загуляць, і салідна пасексаваць, але называўся ў іх працэс гэты не чужым і незразумелым словам „секс”, а больш канкрэтным, свойскім і мілагучным словам, не тут будзь сказана яно. А месцамі іх секс — я б сказаў — мусіў быць проста магутны, калі ў многіх сем’ях па дзесяць-дваццаць і болей дзяцей нараджалася. Як, здаецца, сіл і часу ім на гэта хапала. І экалагічна быў чысты, і згодны з хрысціянскімі вартасцямі. Дзяцей стваралі толькі і выключна традыцыйным спосабам, а не пры дапамозе нейкіх там прабірак, як часта ў нас цяпер.

А колькі ж гарачых гутарак на сексуальныя тэмы было ў мужчынскіх кампаніях тады, колькі цеплыні і ласкі ўкладалася ў іх, і колькі сімпатычных назваў мела гэтая жаночая сексуальная штука? Называлі яе і грыбочкам, і маслючком, і птушчаккай, і зязюлькай, і качумошкай, і многімі іншымі ласкальна-мілымі імёнамі.

Запомнілася мне яшчэ з дзяцінства такая сцэнка. Падпіўшая мужчынская кампанія, а ў ёй жанаты ўжо мужчына раскавае:

„Я, хлопцы, глянуў, а ў яе яна як бубачка, здаецца, каб мела вушка, то проста чэрпаў бы ёю вадзічку і піў”. Чы ж можна яшчэ прыгажэй выказацца? І расказчык пры гэтым моцна хвалюецца, і ўся кампанія проста кіпіць.

Сама жанчына ніколі не была ў такой вялікай пашане ў іх, як гэты глыбока схаваны на перыферыях яе цела прыдатак. Проста панаваў нейкі культ гэтай грэшнай штукі. Каб жанчына хаця ўпалаве цанілася так, як гэтая невялікая штучка яе, то трэба было б моцна зайздросціць жанчынам.

А вось яшчэ адзін прыклад. Сексуальна таленавіты жыхар маёй вёскі быў прызваны пастаяць „за веру, царя и отечество”. За нейкі час яго маладая жонка атрымала ад яго ліст. Відаць, сама была мала або і зусім неадукаванай, таму з пісьмом адразу падалася да адукаванага суседа. Калі думаеце, што малады царскі салдат прасіў у гэтым лісце жонку прыслаць яму пасылку з ежай, бо, падобна, салдат у царскай арміі кепска кармілі, то моцна памыляецеся. Бравы наш ваяр не прасіў, а проста благаў жонку прыслаць яму хаця б некалькі валаскоў з яе салодка-грэшнага месца, а дакланей кажучы, з роднай качумошкі. Ці ж не рамантыкамі былі нашы вясковыя продкі? З другога ж боку, гэта тлумачыла б сакрэт непераможнасці арміі. Часта не воінскім уменнем, добрай зброяй і ўмелай арганізацыяй, а злосцю, выкліканай між іншым і сексуальным голадам, яна ўсё крышыла перад сабой... Ці наша салдатка аскубла сваю качумошку і выслала дарагі падаруначак мужу-ваяру, вёска не ведае. Адным словам, як і паложана, была захавана ваенная тайна. Так больш-менш выглядала тэрэтычная частка сексу ў нашых вясковых продкаў. Практычная яе частка была крыху іншай. Лічылася яна і сарамлівай, і чамусьці крыху грэшнай, значыць не напаказ. І таму зводзілася, як правіла, у глыбокае падполле. Не карысталіся павагай і пашанай у нас мужчыны-бабнікі, а ўжо жанчын так званых лёгкіх паводзін і зусім за людзей не лічылі. Іх называлі і распусніцамі, і блудніцамі, і грэшніцамі, якіх трэба абмінаць, як заразу, калі не хочаш смажыцца ў пекле. Наш народ аднак рызыкаўны і далёка не ўсе іх абміналі.

Старэйшыя людзі не давалі паблажкі і тэрэтычнай частцы сексу. Лічылі яны моцна непрыстойнымі і грэшнымі нават гутаркі на сексуальныя тэмы. Сексуальных жа хвалюноў і расказчыкаў-вульгарызатараў яны злосна перапынялі, напрыклад, у такі спосаб: „Пе-

растань, бессаромнік — граху не баішся!” І дадавалі са злосцю: „Хто хваліцца коньмі, валамі, а ён тым, што між нагамі!” І расказчык хутка сціхаў вінавата, бо ці ж устаіш перад такой слоўнай батарэяй?

Шаноўныя нашы дзедкі і бабкі, не мелі вы рацыі абражаючыся, бо толькі такія сур’ёзныя і адданыя адносіны да сексу і выраставалі нас, беларусаў Беласточчыны, ад поўнага знікнення. Гэта была проста біялагічная неабходнасць. Калі б вашы пакаленні былі сексуальна абыякавымі, а не такімі велізарнымі энтузіястамі, то ўжо даўно быў бы каюк нам. Жывучы ў такіх гістарычна экстрэмальных варунках, мы вымерлі б як дыназаўры. А так, хаця нямала нас і гінула, але нямала яшчэ і аставалася...

Апошнюю цікавую гутарку мужыкоў на сексуальную тэму чуў я дзесьці ў перыяд ранніх спадарожнікаў і ў сувязі з імі. Вестка пра спадарожнікі надта зацікавіла вяскоўцаў і яны дыскутавалі аб іх з вялікім азартам. Вохкалі і ахкалі, перасыпаючы размову сакавітымі матамі, над сілай чалавечага розуму, які выдумаў такія апараты, што ў космас лятаюць, а хутка на Месяц і іншыя планеты паляцяць.

Калі дыскусія ўжо добра-такі разгарэлася і, можна сказаць, дайшла да самага апагея, адзін з дасюль маўклівых кампаньёнаў па-філасофску падсумаваў: „І ўсё ж такі, хлопцы, разумней ад бабскай п... нічога дасюль не прыдуманна”. Усе громка зарагаталі і ахвотна згадзіліся з ім. Спадарожнікі і чалавечы розум адразу перасталі цікавіць іх. Зноў распачалася вясёлая і гарачая гутарка на адвечна жывую і актуальную тэму. Адразу відаць было, што гэта іх тэма — дыскутавалі высокапрафесіянальна, з усімі дэталямі ды параметрамі...

І што вы на гэта скажаце? Усё ж такі мацней мужыцкай логікі няма. Перад такой логікай, думаю, нават такі літаратурны карыфей, як Леў Талстой, зняў бы сваю шапку...

І яшчэ адна дзялянка, бо што гэта за мясцовасць, з якой не звязана ніякая легенда пра скарб?

Быў і ў маёй вёсцы свой скарб, а можа і яшчэ ёсць. І не з легенды, а самы сапраўдны, таямнічы і залаты. Але па парадку.

Крайняй хатай і „сэдлібай” ад вёскі Лішчыны і вясковага „пасвіска” была і ёсць сядзіба Федарукоў. У той далёкі царскі час гэты род не называўся яшчэ Федарукамі, а Шараламі. Прозвіш-

ча Шарала, аднак, чамусьці выдалася маім продкам-аднавяскоўцам надта смешным і яны пачалі падсмейвацца з яго, а Шаралы — абражацца за гэта. Толькі таго і трэба было сяльчанам, за яго ўзяліся вясковыя самадзейнікі. І пасыпаліся вершы-песні тыпу: „Шарало марало кабылі п... обмарало”. Такім чынам прозвішча стала адначасна і мянушкай. Ім часцей за ўсё пачалі не называць, а празываць гэту сям’ю. І ўсё таму, што Шаралы вельмі крыўдзіліся за гэта.

Вечарам, напрыклад, калі ўжо нельга было пазнаць чалавека, падыходзіў такі жартаўнік пад акно іх хаты і афіцыйным службовым голасам пытаў: „Здесь живёт Кондрат Шарало?” А адтуль у адказ яму нясліся праклёны: „А каб табе ў грудзях шарыла і не пераставала, а каб ты пад хмарами лётаў і сонца не бачыў...” і гэтак далей, і таму падобнае. Кандрат хапаў таксама за кланіцу і пёр за жартаўнікамі.

Адным словам, Шаралам ад прозвішча адна толькі бяда і згрызота, а жартаўнікам і вёсцы штораз свежая пацеха. І так дапяклі гэтым прозвішчам-мянушкай, што бедныя Шаралы замянілі яго на Федарук. Так прапала з вёскі, па-мойму, прыгожае прозвішча Шарала, а паявілася новае — Федарук. Нічога, канешне, гэтая змена не дала, бо толькі афіцыйна яны былі Федарукамі, а неафіцыйна надалей аставаліся тымі ж самымі Шараламі...

Дык вось, ад стадолы (па-нашаму клуні) Шаралаў-Федарукоў да старога рэчышча Локніцы метраў тут шэсцьдзесят. Рэчка ў гэтым месцы была глыбокая, а левы бераг і бок яе — высокія. Калісьці, яшчэ да бежанства, стаяў тут вадзяны млын аднаго нашага жыхара, але млын сам згарэў ці яго спалілі, бо калі былі заложаны застаўкі, вада залівала сялянскія агароды. І гэта не падабалася сялянам.

Большую частку гэтай плошчы займае вялікая круглая і неглыбокая яміна. Называецца гэтае месца — Залотіска. Яміна паявілася ад таго, што калісьці сяляне бралі там пясок — як на ўласныя патрэбы, так і на рамонты дарог.

У час аднаго такога капання Макар Хіліманюк закрычаў: „Хлопці, ходіэтэ сюды, я штось найшоў!”. Хлопцы паслушна збегліся і ўбачылі, што Макаровай знаходкай была нейкая дзіўная, моцна пацвіўшая медзяная пасудзіна. Калі разбілі яе лапатаю, пасыпаліся адтуль кусочки нейкага бліскучага металу, а мужыкі,

шырока разявіўшы ад здзіўлення раты, пачалі разглядаць яго ды піхаць паціхеньку Макарову знаходку ва ўласныя кішэні. Панабіралі многія, а потым насілі па вёсцы, усім паказвалі, у кузні кляпалі, расцягвалі, у агонь саджалі — так грунтоўна тэставалі незнаёмы ім метал. Са здзіўленнем расказвалі потым пра незвычайныя якасці яго: калі трымалі над агнём у лыжцы, ён дзесьці незаўважальна знікаў. Значыць, па-іхняму, або ўлазіў у матэрыял, з якога зроблена лыжка, або пралазіў праз яго і кудысьці незаўважальна знікаў. Думаю аднак, што далёка не ўсе былі аж такія несвядомыя вартасці знаходкі.

Хутка высветлілася, што Макарова знаходка — гэта унікальны ў сэнсе гістарычнай вартасці і матэрыяльнай каштоўнасці скарб. Бліскучыя металічныя кусочки былі фрагментамі нейкай цэласці, падобна кароны, зробленай са шчырага золата, не вядома кім і калі, але напэўна даўным-даўно там схаванай.

Вестка пра скарб нейкім цудам дайшла аж да Пецярбурга і так заінтрыгавала сталічных вучоных, што тыя накіравалі ў нашу вёску навуковую экспедыцыю. Вучоныя прыехалі, хадзілі па хатах і выкуплялі паасобныя часткі скарбу, складаючы іх у цэласць. Усіх частак выкупіць ім не ўдалося. Народ даведаўшыся, што трапіла ў іх рукі, не хацеў цяпер расставацца з ім ці тэставаць яго ў кузні.

Экспедыцыя прабавала таксама крыху весці і раскопкі, але золата, падобна, больш не найшлі, а толькі накапалі розных старых чарапкоў.

З выкупленым піліпкаўскім скарбам і чарапкамі вучоныя ад’ехалі ў сталіцу і там знаходку змясцілі ў музей, дзе яна падобна і да сёння знаходзіцца. А месца знойдзенага скарбу было занесена ў рэестр будучых грунтоўных раскопак.

Хутка потым разбушаваліся войны, рэвалюцыі і не да раскопак ужо было. І так аж да сёння, бо ўжо забыліся пра наш скарб.

Мой дзед, а як жа, таксама дабег да скарбу і некалькі кусочкаў прыхапіў. Потым прадаў іх за добрыя грошы, і быў моцна задаволены. А чаму б, здаецца, не аставіць гэтага залацішка для ўнука?!

Былі ж такія, якія сваёй часткі скарбу так і не прадалі ні рускай навуковай экспедыцыі, ні потым, а захавалі золата для дзяцей і ўнукаў. Хаця праўду кажучы, ёсць прыклады на тое, што яны, іх

дзеці і ўнукі, таксама не заўсёды на гэтым добра выйшлі.

Забягаючы далёка наперад, пазнаёмлю вас яшчэ з адным маім аднавяскоўцам. Быў ён ужо старэйшым чалавекам і меў арыгінальную вясковую мянушку.

Колішнія старэйшыя людзі падзяляліся, па-мойму, на дзве групы. Адным з іх характэрныя былі такія асабістыя прыкметы, як душэўная раўнавага і спакой, гатоўнасць кожнаму дарадзіць і дапамагчы, уменне радавацца нават дробяззю і не заломвацца ў вялікай бядзе. Ад іх проста ззяла лагоднасцю, сціпласцю, дабрынёй, спакоем, пакорнасцю выпашаму ім лёсу і набожнасцю. Яны былі добра падрыхтаваны да жыцця і смерці: умелі радавацца жыццём і не пападалі ў адчай у абліччы смерці. Усе зменлівасці лёсу ўспрымалі спакойна, без панікі — з годнасцю адным словам. Можна сказаць — яны былі носьбітамі сапраўдных хрысціянскіх вартасцей. Маё пакаленне, здаецца, так ужо не ўмее паводзіць сябе. Калі аднаго старога чалавека запыталі: „Дзіду, на што вы так цяжко працуеце, стараецца, ціэлымі днямі на ногах і на руках? Вы ж ужо старыя, вам напэўно цяжко і карыстацца з своей работы нэ будэтэ, бо і так хутко ўмрэтэ, хочь бы на старосьць оддыхнулі. А нэвіэстка вас нэ шануе, сын таксама”, ён, усміхаючыся, адказаў: „Сыноч, то ж грыэх остаўляці свою сілу на той свіэт, трэба ее ўсю тут оставіці”. Вось асноўная філасофія і жыццёвая мудрасць нашых мінулых пакаленняў.

Другія ж наадварот, з усіх і ўсяго былі незадаволеныя, заўсёды злыя, бурклівыя. Яны рабілі ўражанне, што гэты белы свет яшчэ нейк трымаецца толькі таму, што яны яшчэ трымаюцца. А калі ўжо іх не стане, то і гэты свет прападзе прападам, кебням...

Гэты старэйшы чалавек з арыгінальнаю мянушкай належаў да першай групы. А ўжо мянушка так прыліпла і пасавала да яго, што завочна толькі і так яго называлі. Пра гэта ён ведаў і не крыўдаваў на людзей.

Расказвалі мне, што доўга да сваёй смерці, будучы яшчэ здаровым і жвавым старычком, ён сам сабе зрабіў труну. Дабротную, дубовую і паставіў яе на гарышчы ў хаце. Там яе наведваў часценька, адкрываў, лягаў у ёй. Нацешыўшыся ўволю, задаволены злазіў з гары і спакойненька займаўся сваімі зямнымі справамі. Скажыце, хто з нас, нібы свядомых і адукаваных людзей, адважыўся б на такое? Хутчэй бы ад страху памёр, як жыць

разам і ў дружбе са сваёй дамавінай...

Рэч аднак не ў ім, а ў тым, што яго бацька таксама займеў частку нашага скарбу, і да таго немалую. Хаця і яму ў гады ліхалецця жылося нялёгка, але са сваім скарбам ён не пароў гарачкі і не прадаў яго, як многія іншыя сяляне. Добранька схаваў яго ад зладзеяў і ўласных сямейнікаў і там трымаў аж да сваёй смерці. Уміраючы, вельмі намагаўся штосьці сказаць, але перад самай смерцю раптоўна страціў дар мовы. Так і памёр нічога не сказаўшы. Усе былі перакананы, што ён хацеў сказаць, дзе схаванае золата. Відаць, так яно і было.

Хутка пасля смерці бацькі сыну прысніўся сон, у якім пакойнік сказаў, што золата закапанае насупраць старога слупа. Паняцце „насупраць” надта ж неканкрэтнае і тым самым арыенцір для пошукаў слабенькі. Тым больш, што старых слупоў на іх панадворку было некалькі. І, падобна, золата так і не знайшлі. Шкада.

Калі хтосьці калісьці выпадкова і знойдзе яго, напэўна будзе доўга чухацца па лысіне над адказам на пытанне, як яно там апынулася.

Канчаючы пра скарб, трэба сказаць, што многія мае аднасяльчане вераць дасюль, што яшчэ не ўвесь наш скарб знойдзены. Я таксама веру ў гэта. У гэтым месцы час ад часу знаходзілі і знаходзяць дзіўныя рэчы, як напрыклад, залатую палачку, сярэбраныя манеты ці іншыя прадметы. А ці ўсе прызналіся, што там знайшлі?

Здараліся там і іншыя загадкавыя прыкметы. Расказваў мне мой тата, што аднойчы летнім вечарам вёў ён з пасавога сваіх коней, едучы вярхом на адным з іх. Было ўжо цемнавата. Пад'язджаючы да гэтага месца, убачыў, што з зямлі падняўся клуб агню і павольна нясецца ў напрамку рэчкі. Адразу падумаў, што хтосьці паліў там вогнішча і пераносіць яго бліжэй рэчкі або нясе тушыць у рэчцы. Калі пад'ехаў яшчэ бліжэй, са здзіўленнем убачыў, што ніхто яго там не нясе, агонь сам павольна нясецца. Хочь і не з пужлівых быў мой тата, але валасы самі паднялі шапку на галаве. Чамусьці першай, маланкава ўзніклай думкай у яго галаве было тады пытанне: „Дзе жарабя?” Ён азірнуўся назад і паклікаў яго. Калі зноў зірнуў наперад, агонь прапаў, як бы там яго і не было. Устрывожыла гэта моцна майго тату. Ён не мог сабе дараваць, што азірнуўся назад і не прасачыў, што сталася

з агнём. І хоць цвёрда не верыў у ніякія звышнатуральныя з’явы, але часта потым вяртаўся да гэтага дзіўнага здарэння. Мучыла яго пытанне: „Што б гэта магло значыць?!”

Аб падобных з’явах чуў я і ад іншых людзей, і з іншых мясцовасцей. А тлумачэнні былі такія, што агонь выходзіць з тых месц, дзе захоўваецца нейкая тайна і, канешне ж, скарб. І Гасподзь яго ведае, верыць гэтаму ці не верыць? А калі ўжо верыць, то ці гэта боскія знакі ці чортава штучка?..

Аб паходжанні нашага скарбу ёсць розныя версіі, але, на жаль, гэта толькі здагадкі. Падкіну яшчэ адну і я: а можа гэта частка яшчэ яцвяжскага скарбу? Жылі ж яны тут перад намі, і, падобна, мелі немалы скарб. Яцвягі загінулі, але скарб іх дзесьці астаўся. Аб ім часценька ўспамінае наша прэса, але на след яго яшчэ дасюль, падобна, ніхто не натрапіў. Дык чаму ж бы яму не быць захаваным у вёсцы Піліпкі?

Выкопвалі ў нас не толькі скарбы, але, часцей за ўсё, людскія косці — паводле тлумачэння вясковых старажылаў родам яшчэ з царскіх часоў — мелі яны належаць нашым продкам, якія масава мерлі ў час нейкай заразы і былі хаваны тут на месцы ў супольных капцах-магілах. Іншыя меркавалі, што гэта косці шведскіх салдат, якія, падобна, калісьці загінулі тут. Так ім іх дзяды казалі, але калі канкрэтна шведскія салдаты загінулі, інфарматыры не ведалі. Косці нібыта шведскіх ваякаў былі проста надзіва вялікія — кожная косць амаль у мой рост, канешне, тады яшчэ малога хлапчука. Прытым інфарматыры абавязкова дадавалі: „Даў тут рускі цар шведам па срацы” або „Добра скроіў тут цар шведам майтачкі”. Сведчыць гэта аб тым, што тутэйшыя нашы беларусы былі лаяльнымі царскімі падданымі. Іх цешыла, што гэта рускі цар „даў па срацы” ці „скроіў шведам майтачкі”, а не шведы далі па гэтай штуцы ці „скроілі майтачкі цару”.

А і ўвогуле яшчэ ў час майго дзяцінства даволі часта і на поўным, як кажуць, сур’ёзе можна было пачуць ад нашых старэйшых людзей, што цар — гэта выбраннік і памазаннік Божы.

Калі ў 1914 годзе распачалася першая сусветная вайна, спачатку не надта адчувалася ў нас яна, бо была яшчэ далёка. Толькі штораз больш пачало паяўляцца рускага войска. Яно то праходзіла праз нашу тэрыторыю, то сям-там кватаравала. А калі рускія салдаты, то і розныя фокусы звязаныя з імі. Такіх смешных

здарэнняў, звязаных з рускімі салдатамі, народная памяць захавала мноства. Вось некаторыя з іх.

Праз нашу вёску ў напрамку фронту стройнымі калонамі валіла царскае войска. А было гэтага войска мноства-мноства. Народ павыходзіў з хатаў паглядзець на іх. Нашы людзі спачувалі расійскаму салдату, бо добра ведалі царскую ваенную службу. І ў гэтай жа арміі нашы хлопцы служылі. Выйшла паглядзець на войска і бабка Пэтрыха. Яна, здзіўлена такой колькасцю салдат, і ведаючы, якім складаным і нялёгкім для маці працэсам з’яўляецца нараджэнне і выхаванне хаця б аднаго толькі чалавека, наіўна запытала: „Салдаткі, салдаткі, чы ж у всех вас матэрыя е?” Адзін салдат весела ёй адказаў: „Нет у нас матерей, бабушка, у нас солдат солдата родит!” Усе весела зарагаталі. І бедная Пэтрыха так і не даведалася ці салдат у Расіі робяць і родзяць традыцыйным і ёй вядомым спосабам, ці так, як салдат сказаў...

У адным з нашых прыходаў, ці не ў Бельску часам, у час нейкага свята адбывалася царкоўная служба і хрэсны ход. Вёў працэсію, як і належыцца, бацюшка. Паабапал дарогі, па якой ішла са святымі песнямі працэсія, набожна стаялі людзі і маліліся. Сярод багамольцаў былі і салдаты. Атмасфера была надзвычай урачыстая, святая. Раптам з натоўпу багамольцаў маланкава кідаецца да бацюшкі салдат і моцна ахапіўшы перапужанага святара сваімі салдацкімі ручышчамі, радасна закрычаў на ўсю глотку: „Гришка, ёб твою мать, так ты здесь батюшкой?!”

Працэсія замерла, знямела, айцец Грыгорый таксама. Ён толькі і здолеў выціснуць з сябе словы: „Тише, тише”. І хаця хутка распазнаў ён у салдаце свайго сябрука з дзяцінства, з якім даўно не бачыўся, але ж не час і не месца аж на такое гарачае працяўленне сяброўскіх пачуццяў, бо не можна ж спраў асабістых ставіць вышэй боскіх. А ўжо „ёб твою мать” і зусім тут як бы не на месцы. І хоць гэтым зваротам да бацюшкі салдат выказваў не „хулу”, а самую чысцейшую чалавечую і нават хрысціянскую, калі хочаце, радасць ад сустрэчы, але ўсё ж такі ніводным царкоўным уставам такая форма прывітання не прадбачаецца...

Калі вайна пачала прыбліжацца да нашай мясцовасці, паявіліся новыя абавязкі ў нашых сялян — перад ваюючай арміяй і фронтам. Сялян пачалі пасылаць на розныя работы для фронту. Пасылалі ў асноўным пешых, але здаралася, што пасылалі ў бок фрон-

ту і з падводай. З нашай вёскі ехаць з падводай былі назначаны дзве асобы: нейкі Захарка і мой дзед Амяльян, з чаго яны, канешне, не былі задаволены. І не дзіва, дарога была далёкая і цяжкая; шкада было каня і воза, якія і мучыліся, і нішчыліся, і можна іх было страціць у такой дарозе. Пешыя былі кіраваны ў асноўным да капання акапаў, а з падводай — у абоз.

З цяжкім сэрцам выязджаў Амяльян з дому. Перажывала яго ад'езд і ўся сям'я. Гэта быў ужо моцна неспакойны час — і ў дарозе, і дома ўсё магло здарыцца. Яшчэ больш згусцілася атмасфера, калі дзед доўга не вяртаўся дадому. Сям'я проста праплакала па ім вочы, думалі ўжо, што ён загінуў.

І раптам прыязджае дзед. Усе кінуліся да яго, а ён жывы і цэлы. Да таго ж вясёлы, задаволены, сыты. Пазней аказалася, што і нейкі грош мае пры сабе, і моцна, як кажучь, падкаваны ў вайсковых справах.

Хаця ў той час вайсковая служба была ўжо абавязковай для ўсіх, але ў арміі Амяльян ніколі не служыў, бо быў адзінакам, а іх тады з вайсковай службы звальнялі. Толькі ў час гэтай паездкі ён стаў пазнаваць першыя азы вайсковага рамяства і вельмі хутка выспецыялізаваўся ў выбары адпаведнай пазіцыі для лініі фронту. Проста стаў, можна сказаць, экспертам па гэтым пытанні.

Справа ў тым, што Амяльян са сваёй падводай быў прыдзелены ваеннаму сапёру возчыкам. Вазіў гэтага сапёра ўздоўж лініі фронту, канешне, у адпаведнай адлегласці. Сапёр выконваў там даручанае яму заданне, а Амяльян дапамагаў яму. Відаць, добры прайдоха быў з гэтага сапёра, бо па-за сваімі непасрэднымі абавязкамі займаўся яшчэ рознымі камбінацыямі, у круг якіх уцягнуў і майго шаноўнага дзеда.

Едучы, напрыклад, па дарозе, сапёр выбіраў багацейшага гаспадара ці гаспадароў і казаў затрымацца там. Сам пачынаў дакладна аглядаць акаліцу (па-вайсковаму гэта рэкагнасцыроўкай называецца), а Амяльяну казаў тым часам біць падрыхтаваныя ў возе калочки, зазначаючы імі лінію, ды так хітра, каб гэтая лінія абавязкова праходзіла праз панадворак, стадолу, млын ці хату выбранага ім гаспадара ці гаспадароў.

Устрыжаны гаспадар хутка заўважаў гэта, нясмела падыходзіў да дзеда, бо рускіх ваенных пабойваліся палякі, і пытаўся:

„Panie, co to ma buj?” Навучаны сапёрам дзед, падазрона аглядаўся па баках, зніжаючы да шэпту голас, даверліва і зычліва інфармаваў: хутка рушыць фронт і яны вызначаюць тут новую лінію фронту. У вызначаным імі месцы хутка пачнуць капаць акопы.

Перапужаны чалавек пачынаў прасіць дзеда ці не далосся б перанесці гэтую лінію ў іншае месца. Дзед кіраваў яго да начальніка, а ён упрошваў, каб з начальнікам пагаварыў сам дзед. Дзед пачынаў набіваць цану кажучы, што начальнік яго чалавек суровы, а і ўвогуле з вайсковымі людзьмі і справамі няма жартаў. Суразмоўца нібыта і сам дасканала аб гэтым ведаў, але можа, аднак, шкадаваць гэтага не будучь.

У выніку такіх просьбаў Амяльян мякчэў, спускаў са службовага тону, бо чаго ж не робіцца для добрых людзей, і згаджаўся пагаварыць. Калі ён ішоў „прасіць” сапёра, гаспадар пёр у хату рыхтаваць пачастунак. А што было за сталом, то і пераказаць цяжка. Пасля некалькіх кілішкаў аказвалася, напрыклад, што „Polak i Rusek to tei dwa bratanki” і гэтак далей і таму падобнае. Пасля багатага застолля Амяльян п'янага сапёра і ўвесь стратэгічны матэрыял грузіў на сваю калымагу і адвозіў іх і лінію фронту ў іншае месца.

З гэтай здзелкі ўсе былі вельмі задаволены. Мясцовыя гаспадары сваёй апэратыўнасцю, якая дапамагала ім даволі лёгка пазбыцца „руска” і лініі фронту, сапёр-„русэк” тым, што прынялі яго як мілага госця, сыта ўгасцілі ды і ў кішэнь далі. Такія цёплыя прыёмы падабаліся, канешне, і майму дзеду, якому выпадала роля пасрэдніка паміж мясцовым насельніцтвам і прадстаўніком царскага войска. Відаць, спаўняў Амяльян сваю ролю добра, бо вельмі спадабаўся сапёру і ён проста не хацеў адпускаяць дзеда ад сябе, а калі ўжо адпусціў, то вельмі цёпла развітаўся ды і грошы Амяльяну на дарогу даў. Так што паездка гэта, якая спачатку выдавалася такой цяжкай і небяспечнай, па сутнасці стала дзеду мілай прыгодай.

Узнікае пытанне, чаму ў часы царызму так усур'ёз трактавалі людзі начальства, чыноўніцтва і ўвогуле службовыя асобы? Памойму таму, што людзі іх проста баяліся, паколькі чыноўніцтва моцна баранілі многія царскія законы. Была, напрыклад, такая слаўная стацця ў царскім судовым законе, як „за оскорбление

должностного лица при исполнении служебных обязанностей”. Пад такую стаццю можна было па сутнасці падцягнуць кожнага. І не дзіва, што кружылі ў народзе такія паняцці, як „начальство лучше знает” або „дайте нам только человека, а мы уже сами нужную статью ему найдём” і гэтак далей. Звычайныя ж грамадзяне або не мелі сваіх правоў, або іх не ведалі. Вось так больш-менш жылося і такімі былі нашы людзі ў час царызму.

І раптам уся гэтая, здавалася б, непарушная дзяржаўная структура і ўвесь стабільны ўклад яе жыцця пачаў валіцца-распадацца. Ад вякоў аселы і моцна прывязаны да сваіх месц народ змушаны быў зрывацца з абжытых месц і са страхам уцякаць невядома куды. Такім было трагічнае лета 1915 года. І наглядны прыклад на тое, як не лічыліся правячыя са сваім народам.

Выязджалі з дому на падводах, забіраючы з сабой, што далося ўзяць. Рэшту рухомай маёмасці захоўвалі дома ў падрыхтаваных тайніках. Значыць, думалі хутка вярнуцца. Пасля вяртання ў 1921-1922 гадах аказалася аднак, што іх хітрыя тайнікі былі кімсьці раскрыты і дабро забранае.

Сям’і і вёскі выязджалі і трымаліся ў асноўным разам. З дзедавай сям’і выехалі дзед Амяльян, бабка Еўдакія, іх сыны Васіль і Віктар (будучы мой бацька, якому тады не было яшчэ і дзесяці гадоў), дачкі Ліза і Ксеня. Разам з імі ехалі таксама дзедавы замужнія дачкі: Палашка, ужо Сахарчук, з мужам і маленькай дочкай Насцяй з нашай вёскі і Ганна, ужо Багінская, з мужам і сынам Мішкам з вёскі Трашчоткі.

Калі было ўжо ўсё пагружанае на воз і запрэжаныя коні, дзед апошні раз зайшоў яшчэ ў сваю хату і доўга маліўся перад абразамі. Відаць, чула яго сэрца, што чакае яго і сям’ю на бежанскіх дарогах, якім па сутнасці ўжо і канца не будзе.

Бежанскія дарогі былі разбіты, загрузаныя войскам і ўцекачамі. Падвода за падводай, падвода за падводай на дзесяткі кіламетраў цягнулася на ўсход беларускае гора, а за імі грукатаў фронт, які то прыбліжаўся, то зноў аддаляўся ад іх. Цяжка было збоку ўехаць на такую дарогу, а ўехаўшы на яе, затрымацца дзе сам хочаш. Паабапал дарогі жывёліну гналі.

Каля беларускай мясцовасці Марынка нагналі вясковыя абозы старэчы, якія не думалі ехаць у бежанства. Яны расказалі, што прыехалі казакі, іх выгналі, а вёску спалілі. Сумная была гэ-

та вестка... Яна, так бы мовіць, паліла апошнія масты, якія яшчэ злучалі бежанцаў з радзімай.

Зменная надвор’е, бруд, натоўпы людзей, адсутнасць гігіены і медыцынскай дапамогі спрыялі розным хваробам, эпідэміям. І яны бязлітасна зваліліся на бежанцаў. Уздоўж бежанскіх дарог пачалі густа расці капцы-магілы і чуваць было горкі плач радні.

Не абмінула смерць і дзедавай сям’і. У Баранавічах памёр зяць Багінскі, а на Міншчыне — дачка Палашка. У час адной стаянкі прапалі свінні і бабка пайшла іх шукаць. У час яе адсутнасці абоз рушыў далей, а з ім рушыў і дзед. Толькі за тыдзень нагнала і адшукала бабка сям’ю. Была галодная, змучаная, хворая і вельмі плакала. І залягла.

На падводах даехалі да станцыі Шклоў Магілёўскай губерні. Там спачатку пасялілі іх у баракі, а потым пагрузілі ў вагоны і павезлі далей на ўсход. А бабка ўсё ападала з сіл і ападала. Даехаўшы да Масквы, здалі яе ў бальніцу, а самі на Дон паехалі. Даехаўшы на месца і сям’ю уладкаваўшы сям’ю, дзед вярнуўся ў Маскву наведаць жонку. У Маскве не толькі не знайшоў жонкі, але і яе магілкі. Прыбіты горам дзед з трагічнай весткай вярнуўся да сям’і. Але жыць далей было трэба...

Пасялілі дзедаву сям’ю і іншых вяскоўцаў у казацка-хахлацкім хутары Табуншчыкаў, ён жа і Табунцы. Недалёка хутара быў „Пороховой завод имени Попова”. Там Амяльян і ўладкаваўся на работу, і не найгоршым чорнарабочым, а цеслем. На заводзе пачалі працаваць і старэйшыя члены дзедавай сям’і. Наймалодшы Віктар пачаў вучыцца ў мясцовай пачатковай школе, а яго сястра Ксеня — у Новачаркаскай гімназіі.

Так распачаўся новы этап у жыцці дзедавай сям’і. З дня на дзень, пасля трагічных бежанскіх дарог і страт найбліжэйшых, яна пачала памаленьку апраўляцца-абжывацца. Папраўлялася таксама і матэрыяльнае становішча. Усе дарослыя працавалі і рэгулярна атрымлівалі зарплату, а за грошы спачатку можна было купіць усё. Высакаякасных прадуктаў, напрыклад, было там мноства і цэны на іх былі вельмі нізкія. І так больш-менш было ў іншых бежанскіх сям’ях.

Адносіны мясцовага насельніцтва і мясцовых улад да бежанцаў былі прыхільныя, спрыяльныя. У кожным разе дыскрыміна-

Дзед Амяльян з сынамі Віктарам.

цыі ці неталерантнасці не наглядалася, хаця нашы бежанцы і мясцовы народ былі зусім рознымі людзьмі — з іншымі характарамі, звычаямі, традыцыямі, культурай і мовай.

Даволі цікава, па-мойму, выглядае супастаўленне нашых бежанцаў з тамашнімі расіянамі. У матэрыяльным сэнсе жылі яны будзь здароў у параўнанні з нашымі, бо, зрэшты, і ўмовы мелі зусім іншыя. А вось з адукацыяй яны ўступалі нашым. І не таму, што былі можа менш здольнымі ад нашых, а таму, што навука ў іх была ў меншай пашане, чымсьці ў нашых дзедаў і прадзедаў. Немалую частку іхняй інтэлігенцыі праглынула армія і фронт. Канешне, далёка не ўсе і ў нас рваліся да навукі, часам не рваліся нават тыя, якія без большых клопатаў маглі здабыць адукацыю. Многія, аднак, хацелі і здабывалі.

Мой дзед не лічыўся дома цеслем, а там на заводзе ўхітрыўся атрымаць працу цеслі. Так як і многія іншыя нашы людзі. А працы сякеркай не параўнаеш з працай, напрыклад, лапатай ці грузчыка. І з зарплатай. А ўжо хто з нашых меў нейкую адукацыю, то вельмі ахвотна давалі там канцылярскую работу, нават дзецям, бо не хапала сваіх адукаваных.

Было чаму павучыцца казакам у нашых дзедаў-прадзедаў і ў некаторых гаспадарскіх справах. Сярод нашых землякоў многа было выдатных майстроў розных прафесій, якія выконвалі сваю работу дакладна, прыгожа, з вялікім густам, а там часта рабілася груба, без густу, з-пад сякеры, як кажуць.

Расказвалі мне нашы, што там нават свіней карміць як трэба не ўмелі. У нас, напрыклад, свіней заўсёды дзялілі на кормных і надворных. Кожная з гэтых груп карысталася зусім іншым статусам. Нашы кормныя — гэта свінячая арыстакратыя, а надворныя — пралетарыят. Ежу кормных проста было немагчыма параўнаць з кормам надворных. А там такога падзелу не было. Усе іх свінні тварылі адну надворна-кормную групу, з адным статусам і адной стравай. Страва гэтая была добрая, каларыйная, бо залатога збожжа было ў іх мноства.

* * *

Данская зямля вельмі шчодрая, ураджайная, але бывалі там і неўраджайныя гады. Неўраджайнасць звязана была ў асноўным з засухай. Найгоршы і рэдкі, але магчымы, варыянт тамашняй неўраджайнасці — гэта тры неўраджайныя гады падряд. Та-

му прадбачлівыя казакі заўсёды трымалі запас збожжа мінімум на тры гады — згодна лагаднейшаму варыянту біблейскай легенды, значыць, не сем, а толькі тры худыя каровы з'ядаюць тры тлустыя. А што трымаць збожжавы запас вымалачаным было небяспечна, бо маглі завесціся ваўчкі, а гэта страшная гадасць, то трымалі яго па некалькі гадоў у стагах немалочаным. Зверху такі стог быў аж чорны ад старасці, але ўсярэдзіне збжына была здаровая. Мышэй там чамусьці не баяліся, відаць, іх там не было або былі больш культурныя за нашыя.

Саветы ніякіх збожжавых запасаў самі не мелі і нікому не дазвалялі іх мець. Відаць, лічылі, што ў іх недапусцімы такі прыродны сабатаж, як неўраджай ды яшчэ некалькі гадоў запар. Кожны год радзіць ім мусіць і ўсё тут. Сталы і бескампрамісны рост сельскагаспадарчай вытворчасці прагназавалі таксама і іх слаўныя сталінскія пяцігодкі... Адным словам, пры савецкай уладзе ўсё і ўсюды мела быць цудоўна, ідэальна. А ўжо ад сельскай гаспадаркі вымагалася як ад вельмі добрай каровы ў польскім анекдотце: „I cielna, i mleko daje, i do byka chce”. І калі, насуперак аптymiстычным савецкім прагнозам і планам, такі сабатаж усё ж такі прырода ўчыніла — надышлі неўраджайныя гады, адразу і наступіў у хлебародным краі страшэнны голад. Загінула тады ад галадухі мноства народу...

* * *

Хадзілі іх свінні ў стадзе і па двары. Калі трэба было, бралі такое свінчо і забівалі, адразу дзелячыся мясам з суседзямі. Перападала часта і нашым бежанцам. Потым тое самае рабіў сусед, за ім наступны і так далей. Свежае мяса, падобна, не пераводзілася ў іх на сталае. Аднак такі спосаб прадукцыі свінога мяса нават на дарэвалюцыйныя часы быў ужо моцна ўстарэлым, неэканамічным.

Гэта нашы людзі навучылі іх, што перад тым, як закалоць, трэба адлучыць ад статка, пасадзіць у цесную кватэру і інтэнсіўна карміць якісьці час. Эфект вялікі, хуткі і бяспрэчны.

І „дуже” здзіўляліся ваяўнічыя казакі свінячай натуры, не знаходзячы ні сэнсу, ні логікі ў свінячых паводзінах. Найвыразней людзі паступаюць з імі па-свінску: адрываюць ад кампаніі, а істоты гэта надзвычай кампанейскія, ад волі, прыроды, замыкаюць у цесныя і цёмныя кватэры, а яны замест таго, каб пагневацца, аб-

разіцца і калі не здохнуць, то хаця б змарнець на целе, наадварот, адплачваюць няўдзячнаму чалавеку хуткім прыростам смачных мясных кілаграмаў. Праўду кажучы і мяне здзіўляюць такія іх паводзіны.

Так наш народ пачаў памаленьку прыжывацца ў новых месцах. Гэты сімбіёз з мясцовым насельніцтвам часта даваў, як бачым, добрыя рэзультаты. У многіх месцах нашы бежанцы ў матэрыяльных адносінах пачалі лепей жыць, як жылі дома, хаця гэта быў цяжкі час для Расіі — яна вяла кровапралітную вайну.

Каб не рэвалюцыя, большасць нашага народа так і не вярнулася б дадому. Хаос, голад, эпідэміі, рэквізіцыі, расстрэлы, выкліканыя Кастрычніцкай рэвалюцыяй, гналі наш народ на радзіму. Настальгія таксама.

Мой тата часта паўтараў, што хаця там і лепей харчаваліся многія нашы людзі, бо елі, напрыклад, толькі белы, пухкі хлеб, на які на радзіме маглі дазволіць толькі ў вялікія святы і які называецца ў нас пірагом, але не раз чулася ад старэйшых людзей: „От каб паесці капусты са старым салам і чорным жытнім хлебом”.

У маёй мамы нарадзілася ў Расіі сястрычка, яна цяпер бабулька ўжо. Калі ў час вяртання дамоў пыталі яе: „Куды едзеш, Таня?”, яна нязменна адказвала ўсім: „На лодіну!” Так наслухалася яна пра нязнаную яшчэ ёй радзіму.

Толькі пачалі людзі на новым месцы абжывацца, закараняцца, гоіць свае раны, як паявілася новае няшчасце — Кастрычніцкая рэвалюцыя. Яна была новым цяжкім выпрабаваннем нашаму народу. Мноства злога і гора нясла яна з сабой.

Хутка пачалі расці цэны на тавары і прадукты, а потым і ўвогуле пачалі знікаць яны з прылаўкаў. Людзі пачалі ратавацца хто як умеў. Каб хаця сям'я так утрымацца на паверхні, пачала шукаць новых рэзерваў і дзедава сям'я. І знайшла — паслалі працаваць на завод моцна непаўналетняга найменшага сына Віктара. Спачатку працаваў ён пасыльным, а потым „пояльщиком в жестяной мастерской” парахавага завода. Працаваў па чатыры гадзіны ў дзень. Праца была напэўна нялёгкай юнаку, але была добрай школай жыцця.

Недахоп прадуктаў давёў да таго, што многія пачалі недаядаць, а потым і зусім галадаць. Паявіліся хваробы і эпідэміі, якіх не вельмі было чым і каму лячыць. І гэта было найстрашнейшым

сюрпрызам рэвалюцыі. Голад і эпідэміі проста касілі народ. Такім чынам народы Расіі апынуліся проста ў бязвыхаднай сітуацыі...

Нашым бежанцам не аставалася нічога іншага, як уцякаць з галоднай, халоднай і ашалелай ад гора Расіі дадому. І яны рушылі, але той дом іх аказаўся раптам за граніцай, за кардонам.

У выніку кровапралітных войнаў і рускай рэвалюцыі наступілі вялікія змены ў Еўропе. Пачалі распадацца імперыі, а на іх развалінах адраджацца новыя дзяржавы. Так у 1918 годзе паўстала Польшча, з нашай тэрыторыяй у яе межах.

Дарога дадому нашаму народу зноў была дарогай праз пакуты. І зноў бежанскія дарогі густа пачалі значыцца свежымі магіламі.

Адроджаная Польшча вельмі неахвотна прапускала праз граніцу бежанцаў-беларусаў. Ужо тады іх месцы рыхтаваліся сваім асаднікам-каланістам. Тыднямі і месяцамі на спякоце ці холадзе трымалі іх на граніцы. Народ галадаў, мёрз, хварэў, уміраў.

З вялікай дзедавай сям'і вярталіся дадому толькі абломкі яе: мой дзед і мой тата, найстарэйшы член сям'і і наймалодшы. Адзін ужо застары, каб пачынаць жыццё нанова, а другі яшчэ замалады. А той родны дом іх — ні кала, ні двара, толькі адны папялішчы ды бур'ян і крапіва ў рост чалавека. Панадворкі, палеткі і нават вуліца парослыя лясным маладняком. І непрыхільныя адносіны мясцовай польскай адміністрацыі да іх.

Такі быў пачатак дома. Але знослівы і працавіты наш народ крок па кроку, крок па кроку пачаў памаленьку ажываць і разжывацца. Вялікай дапамогай у гэтым ажыванні была так званая Польшча. Польшчай нашы людзі называлі тыя мясцовасці, дзе жыло польскае насельніцтва, якое, як правіла, у бежанства не выганялі. І пачалося масавае „хаджэнне на Польшчу, служэнне на Польшчы”. А адтуль неслі, везлі і збожжа, і бульбу, і курачку, і цялятка, і парасятка. І хаця нялёгкая гэта была работа і заробаткі, але не будзь іх, то яшчэ многім бы нашым людзям прыйшлося памерці ад голаду.

Хадзілі на Польшчу амаль з усіх нашых сем'яў. Хадзіла таксама мама і дзед Амяльян з татам. Дзед з татам муравалі печы, паялі посуд, пакрывалі бляхай будынкі або ладзілі старыя бляшаныя дахі. Прычым галоўным спецыялістам па ўсіх гэтых

Першы злева (сядзіць) Віктар.

работах быў не дзед, а тата. За пакрыццё аднаго палаца бляхай атрымалі цэлы воз бульбы. Хапіла яе на ўсю зіму, пасадзіць вясной і заплаціць за прывоз з Польшчы дадому. І так памаленьку ставалі на ногі, як кажучь нашы людзі...

Яшчэ цяжэй было прывыкаць да новага жыцця нашай, яшчэ царскай інтэлігенцыі. Свет ім проста заваліўся. Яны страцілі не толькі свае ідэалы, маёмасць, але і працу, бо ў Польшчы занятку ім проста не давалі. Таму змушаны былі яны вяртацца ў свае вёскі, дзе ім таксама пераважна ўжо месца не было, і зноў прывыкаць да цяжкай мужыцкай працы і долі. Так ужо і дажывалі сваё паломанае жыццё.

Я яшчэ помню такіх інтэлігентаў; яны намнога карысней выглядалі ад іншых сялян: больш дбалі пра свой выгляд, былі больш культурныя, гаварылі ў асноўным па-руску.

А вось сельскія работы яны не заўсёды выконвалі так, як было прынята ў вёсцы. Відаць, праца селяніна не была іх моцным бокам і мілым ім заняткам. Усе іх хібы хутка і прафесіянальна вылаўлівалі і крытыкавалі мужыкі.

У час касавіцы, напрыклад, адны з іх, каб не пакалоць сваіх далікатных босых панскіх ног, растрасаючы нагошаны пакос, ступалі нагамі па гэтым пакосе, а другія — ступалі па ўжо растрэсенай да сушэння траве. І менавіта гэта выклікала смех мужыкоў, бо было роблена, паводле іх, не па-гаспадарску. Калі я, будучы яшчэ малышом, па сваёй дзіцячай наўнасці дапытваўся каторыя ж з іх рабілі правільна, а каторыя не, мужыкі яшчэ больш рагаталі. Аказваецца, адны і другія рабілі няправільна, бо як травы, так і сена таптаць нагамі нельга.

Каб добра і хутка сохла трава, трэба далікатна і раўнамерна растрэсці яе і часта варочаць. Яна павінна проста на паветры ляжаць. Трава на граблях сохне — паўтаралі. Ступаць жа нагамі трэба толькі па голай пожні...

Не ласкавым аказаўся лёс і для нашых палкоўнікаў-аднавяскоўцаў.

Парфенціў Амелянюк, напрыклад, праз праклятую ім рэвалюцыю, страціў нажыты і паложаны ў банку капітал, страціў цёплыню пасадку, страціў маёмасць і належныя двараніну і палкоўніку „почести”. І гэтага мала, трэба было хуценька здымаць з сябе раскошны палкоўніцкі мундзірчык і хуценька ўцякаць з дзяржа-

вы, „где так вольно дышит человек”.

Жыць у роднай вёсцы селянінам ён ужо не надаваўся, а і не было яму ўжо месца там, бо на бацькаўскай гаспадарцы жыў брат Аляксандр з сям’ёй. Страціўшы пасаду ў горадзе, з’ехаў дадому і брат Васіль з сям’ёй.

Вярнуўся наш дзядзька з Савецкай Расіі ў свой горад Вільню і зноў стаў жыць у сваім уласным доме, купленым ім яшчэ ў добры царскі час. У Вільні не было тады ўжо немцаў і саветаў, але не было ўжо і Расіі, толькі Польшча.

Каб нейк пражыць у той цяжкі час, не маючы работы, прадаваў спачатку залатыя рэчы і ўзнагароды, якія ўдалося зберагчы ў час вайны і рэвалюцыі, а потым выклапатаў афіцэрскую пенсію ад польскай дзяржавы. Для гэтага патрэбна было прадставіць двух сведкаў-палякаў, якія б пасведчылі, што ў часы царскай Расіі ён не ставіўся варожа да палякаў. Сведкаў такіх дзядзька знайшоў, хаця не адразу. Калі звярнуўся з гэтай просьбай да найбліжэйшага сябра-паляка, з якім доўгі час разам служылі, гасцявалі адзін у аднаго і якому ўвесь час дапамагаў разбірацца ў складанасцях рускай мовы, той адказаўся. Ён сказаў, што ведае Парфенціў толькі як добрага царскага чыноўніка, а як ён ставіўся да палякаў, ён не ведае. Знайшліся аднак іншыя паны-афіцэры, якія вельмі ахвотна пасведчылі, што мой дзядзька шавіністам не быў і вельмі ахвотна сябраваў з палякамі і дапамагаў ім. І пенсію дзядзька атрымаў. Праўда, не палкоўніцкую, а толькі капітанскую, не ведаю чаму, але і яна была тады немалая, і можна было жыць прыпяваючы.

Як жылося дзядзьку ў той час, дакладна сказаць цяжка, бо ў пачатку Другой Рэчы Паспалітай мяне не было яшчэ на свеце, а пад канец яе было мне толькі два годзікі, значыць, мелка яшчэ плаваў, як кажучь, каб даць ацэнку свайму ўласнаму жыццю, не тое што чужому. Па ўсім аднак відаць, што дзядзьку жылося някэпска. І не дзіва, з капітанскай пенсіяй напэўна жылося сыта ў той час. Надалей быў ён паніскам, надалей наведваў вёску, прывозіў нейкія падаркі і гасцяваў у брата і сваякоў. Прывёз, напрыклад, радыёпрыёмнік з навушнікамі, што было вялікай сенсацыяй у вёсцы.

У час адной такой гасціны моцна ўпала яму ў вока адна замужняя маладзіца, здаецца, з Канюк яна была. Хаця не маладым ужо

быў Парфенцій, але запаліўся па-юнацку да яе. І паступіў па-маладзецку на гэты раз, хаця можа і не зусім па-хрысціянску. Нагаварыў жанчыну кінуць свайго мужа і ехаць з ім у Вільню. І клюнула, яна згадзілася і ціхачом паехала з Парфенціем у Вільню. Афіцыйна мужам і жонкай яны, відаць, не былі, бо і як, яна ж была замужняй ужо. Але нейкі час жылі і спалі разам. І, відаць, такі стан ім адпавядаў.

Даведаўшыся прычын знікнення жонкі, муж адчуў сябе вельмі пакрыўджаным, і ад жалю і крыўды паехаў шукаць яе ў Вільню. Знайшоў, але дадому не вярнуў. Справу ўладзілі палюбоўна: жанчына асталася з Парфенціем, а муж за маральна-сексуальныя перажыванні і страты атрымаў, падобна, паўтары тысячы злотых кампенсацыі. За гэтыя грошы купіў ён пазней пляц у Беластоку...

Хаця і не гандлёвыя чалавек, але падабаецца мне гэтая здзелка — джэнтльменская яна. Хаця з другога боку, мо і пераплаціў мой дзядзька. За гэтыя ж грошы можна было купіць тады табун пародзістых кароў, а каровы — гэта малако, смятана, масла і мяса. Мноства малака і мяса. І каб такі грош за адну толькі бабу?! Распушта гэта!..

Прыклад гэты сам па сабе можа і банальны, але навукі з яго выплываюць вельмі цікавыя. Па-першае, у санацыйнай Польшчы рыначныя адносіны, аказваецца, былі больш развітыя, як у нас цяпер. І па-другое, меў рацыю аўтар блатной рускай песні з часоў майго студэнцтва, сцвярджаючы: „Если невеста уходит к другому, то не известно кому повезло”.

Калі ў 1939 годзе ў Вільню прыйшлі саветы, зноў усё ад дзядзькі адабралі, і ён стаў галадаць. Ад такога бесперспектыўнага чалавека адышла і баба. Яна стала жыць з нейкім энквэдзістам, відаць, атракцыйная халера была. Гэта яна перадала брату Парфенцію, Аляксандру, што Парфенцій галадае, калі прыязджала ў госці сюды. Аляксандр перадаў ёю пасылку і праз нейкі час атрымаў ад Парфенція ліст з падзякай за сала. І гэта была апошняя вестка ад яго. Хутка распачалася новая, нямецка-савецкая вайна.

Загінуў Парфенцій у час савецкай або нямецкай акупацыі Вільні. Калі канкрэтна, як і ад каго загінуў, ніхто з радні не ведае.

Так згасла яркая дзядзькава зорка. І як тут, скажыце, не зга-

дзіцца са словамі рускай песні:

Судьба играет человеком,
Она изменчива всегда:
То вознесёт его высоко,
То бросит в бездну без стыда.

Кастрычніцкай рэвалюцыі і яе ідэалаў нашы высокія блгароддзі Парфенцій Амелянюк і Ігнат Нікалаюк не прынялі, былі вялікімі праціўнікамі яе. І патаптала-знішчыла яна іх: аднаго ў Вільні, а другога дзесьці ў Азіі. Калі не ўспеў Ігнат Нікалаюк у баі загінуць, то напэўна расстралялі яго потым.

Ці астаўся ў жывых хтосьці з сям'і яго, невядома. Калі ж астаўся, павінен пражываць дзесьці ў граніцах былога Савецкага Саюза.

У шасцідзiesiąтых гадах нашчадкі польскіх Нікалаюкоў знайшлі нейкага савецкага Нікалаюка. Ён мог быць сынам або ўнукам Ігната, але да сваяцтва з Ігнатам ён не прызнаўся. І магчыма так яно і было, а магчыма і не. Гэта ж быў яшчэ страшэнна дзікі час, і было небяспечна мець сярод сваіх продкаў царскага палкоўніка і двараніна.

Вось менавіта таму многія савецкія грамадзяне свядома адракаліся прошлага свайго і сваіх продкаў. І пераважна тады адракаліся, калі гэтыя продкі былі слаўныя і не бедныя ў іх. Нейкая недарэчнасць, дурнота, парадокс, адным словам. Так і зубожылі маральна і матэрыяльна сваю краіну праз дзiesiąткі гадоў такой палітыкі...

А цяпер прыгляньмась далейшым лёсам тых членаў дзедавай сям'і, якія вярнуліся з бежанства і тым, якія не вярнуліся.

Цяжка і бедна (за малымі выключэннямі) жылося нашым беларусам у санацыйнай Польшчы. Кепскія былі адносіны польскіх санацыйных улад і мясцовай адміністрацыі да іх. І цяжка было з нічога разжывацца.

Яшчэ горшы быў лёс нашых беларусаў, якія не вярнуліся дадому, а асталіся ў Савецкім Саюзе. Многія з іх, калі не загінулі ад голаду, холаду, хваробы, то маглі быць расстраляны, замучаны ці мучаны ў сталінскіх турмах...

Вярнуліся дадому, як было ўжо сказана, толькі дзед з найма-

лодшым сынам Віктарам. Дзед Амяльян надалей карыстаўся абодвума родавымі прозвішчамі, сын яго Віктар, да сваёй жаніцьбы — таксама. У час жаніцьбы быў настолькі джэнтльменам, што выбраць прозвішча для іх новай сям’і запрапанаваў маладой жонцы Серафіме Сянкевіч. Яна захацела быць Сакоўскай — і так ужо асталася. Усе пачалі пісацца толькі Сакоўскімі.

Калі выдавалі новыя пашпарты ўжо пры народнай уладзе, мама і мы, дзеці, надалей без праблемаў асталіся Сакоўскімі, а тату выдалі пашпарт на прозвішча Антанюк, бо на такое прозвішча меў метрыку. Стаць зноў Сакоўскім мог цяперка толькі праз суд, што ён і зрабіў.

Большая частка дзедавай сям’і не вярнулася дадому, асталіся ў Расіі, якая з часам стала Савецкім Саюзам. Частка з іх была ўжо ў магілах, а частка — яшчэ жыла. Жывымі былі тры дзедавых дачкі: Ганна, Ліза, Ксеня і сын Васіль. Яны аставаліся ў Расіі па дзвюх прычынах: звязаліся з расіянамі сямейнымі або ідэйнымі вузамі. Немалую ролю ў такім разбіцці сям’і адыграла, канешне, і тое, што сям’я страціла маці.

Пад рознымі прозвішчамі жылі яны там і па-рознаму склаліся іх лёсы, але былі яны вельмі цяжкімі і трагічнымі.

Ганна насіла прозвішча другога мужа — Кліменка. Ліза наадварот, нават стаўшы жонкай Дудкіна і нарадзіўшы яму дзве дачкі, да смерці захавала прозвішча Сакоўская. Ксеня — не ведаю, а Васіль быў Антанюком.

А цяпер раскажу пра іх лёсы.

Васіль яшчэ на пачатку рэвалюцыі, пад уплывам камуністычнай агітацыі, кінуў працу на заводзе і ахвотнікам пайшоў у Чырвоную Армію.

Наймалодшая дзедава дачка Ксеня, пад уплывам агітацыі ў гімназіі, скончыла курсы для міласэрных сяцёр і таксама ахвотніцай пайшла ў Чырвоную Армію. Значыць, у нашай блізкай радні былі як белыя, так і чырвоныя. І магло здарыцца так, што белагвардзеец Парфенцій Амелянюк страляў у чырвонагвардзейцаў Ксеню і Васіля Антанюкоў-Сакоўскіх (дзяцей яго роднай сястры), а яны палілі ў роднага дзядзьку. Вось у чым найбольшы парадокс і трагізм рэвалюцыі, але не толькі.

Перад адпраўкай на фронт Ксеня і яе сяброўка, таксама медсястра-охвотніца, хадзілі да варожкі даведацца, што чакае іх на

гэтым грозным рэвалюцыйным шляху ды і ўвогуле ў будучыні. Варожка выважыла Ксені добрую будучыню, а яе сяброўцы — кепскую. І памылілася моцна, жыццё зноў унесла свае карэктывы ў людскія гаданні і жаданні. На іх чырвоную часць напалі казакі і пабілі-парубалі іх. Зарубалі і сястрычку Ксеню. І сталася так, як у песні пяецца: „И родные не узнают, где могилка моя”. Думаю, што ў хвіліне сваёй смерці менавіта аб гэтым падумала і Ксеня. Родныя ніколі не даведаліся, дзе яе, бедненькай, магілка. А сяброўка нейкім чудам выратавалася. У мітусні бітвы, калі стала ясным, што ім паратунку няма, пачала перавязваць раны варожым салдатам ды бачком, бачком і драла з поля бітвы...

Цярністаю была жыццёвая дарога і другога дзедавага ваяра за рэвалюцыю — сына Васіля. У Чырвоную Армію пайшоў ён, як і сястра яго Ксеня, яшчэ непаўналетнім. У выбары такой цяжкай і небяспечнай дарогі кіраваўся ідэямі татальнай роўнасці, справядлівасці, брацтва паміж людзьмі і народамі, якія тэрэтычна несла з сабой рэвалюцыя...

І папаваяваў, папакутаваў спачатку радавы салдат, а потым чырвоны камандзёр Васіль Антанюк. Ваяваў з белымі, якія не заўсёды былі белымі, касавокімі, з фашыстамі і з кім толькі. Ваенная фартуна, якая падобна колам коціцца, сапраўды была надта зменлівай яму: раз была прыхільнай, другі раз, і часцей за ўсё — непрахільнай, а часамі і зусім адварочвалася да яго задніцай. Быў некалькі разоў цяжка паранены, пабываў у варожым белагвардзейскім палоне, а таксама ў родных сталінскіх засценках і фашыстоўскім канцлагеры. Адною такой біяграфіі смела магло б хапіць для некалькіх чалавек. І сумна б ім не было ў жыцці.

Спачатку Васіль Антанюк з групай чырвонаармейцаў трапіў у палон да белагвардзейцаў. Іх чакала непазбежная смерць, бо ў той час белыя яшчэ без суда і разбору расстрэльвалі ўсіх чырвоных ваеннапалонных. Аднак перад самай экзекуцыяй прыйшоў прыказ зверху не ўсіх чырвоных караць смерцю, а з кожным паасобку разбірацца.

І пачаліся доўгія і нудныя допыты хто з іх, як і чаму стаў чырвонаармейцам. Ці часам хто з іх не пайшоў у Чырвоную Армію дабравольцам, бо для такіх ужо літасці і паратунку не было.

У следчых найбольшую падазронасць выклікала непаўналетнасць Васіля, якая магла сведчыць аб тым, што ён не быў пры-

мусам змабілізаваны ў Чырвоную Армію, а пайшоў добраахвотнікам. Да гэтага ён аднак не прызнаваўся, даказваючы, што стаў чырвонаармейцам не па ўласнай волі, а па мабілізацыі. Што магло так быць, добра ведалі і самі следчыя, бо і яны часта сілай бралі ў сваю армію такіх непаўналетніх — і гэта быў як бы аргумент на яго карысць. З другога аднак боку ў тыя злыя часы панавала таксама моцная тэндэнцыя, што лепей расстраляць некалькі лішніх, як аставиць у жывых хаця б аднаго вінаватага. І зноў жыццё яго павісла на валаску. Канчатковае выратаванне ад смерці чырвонаармейца Васіля Антанюка прыйшло з іншага і зусім нечаканага боку.

Пры палонным Антанюку было школьнае пасведчанне яшчэ з дамашняй вясковай школы. На гэтым пасведчанні, апрача персанальных даных і прадметных ацэнак, быў здымак царскай сям'і. І пасведчанне, і царская сям'я на ім былі ў вялікай пашане. Царская сям'я была нават абведзена Васілём прыгожым каларовым арнамантам. Гэта следчым вельмі спадабалася. Яны, відаць, ператлумачылі сабе гэты факт вялікай любоўю і пашанай уласніка пасведчання да цара і яго сям'і, інакш кажучы — яго вернападданніцкімі пачуццямі, а не педантычнымі адносінамі да дакументаў.

І сапраўды, магло яно падабацца, бо нямала было ў той час і такіх, якія нават у афіцыйных дакументах заклеівалі, замазвалі царскія партрэты ці нават выкалупвалі цару вочы на іх. Як бы, зрэшты, яно не было, але астаецца фактам, што школьнае пасведчанне выратавала Васіля Антанюка ад смерці. З яго групы толькі некалькім палонным удалося пазбегнуць смерці. Большая аднак іх частка была расстраляна.

Калі Васіль выйшаў на волю, зноў дастаўся да сваіх і зноў ваяваў у радах чырвоных аж да пераможнага канца.

Рэвалюцыя перамагла, і Васілю Антанюку запрапанавалі паступіць у першую сапраўдную савецкую школу чырвоных камандзіраў, бо ўжо такіх як ён недавучаных начальнікаў не патрабуюць. Ён згадзіўся.

Цяжка было ваяваць, нялёгка было і вучыцца. У камандзірскай школе вымагалі вельмі многа, а ўмовы жыцця і навукі былі вельмі цяжкія. Васіль Антанюк, аднак, усе цяжкасці перамог, школу закончыў і стаў працаваць ужо поўнацэнна кваліфікаваным

Старэйшая дачка Амяльяна — Ганна.

чырвоным камандзірам.

Гэта быў, можна сказаць, першы ясны момант у яго паблытаным маладым жыцці. Перажыўшы столькі гора і безнадзеі — страта радзімы, бежанства, холад, голад, трагічная смерць блізкіх, рэвалюцыя, белагвардзейскі палон і чаканне смерці, зноў бітвы, раны і кожны дзень на грані смерці — як жа ж шчасліва мусіў ён тады адчуваць сябе. Здавалася, вось калі і дзе, за ўсе свае і сваёй сям'і пакуты і крыўды, нарэшце пажыве і зробіць кар'еру чалавек. Страшэнныя бітвы і войны ўжо адгрымелі, а ты — малады, здаровы, прыгожы і ўжо заслужыўшы крывёй сваёй пашану чырвоны камандзір. А вакол цябе самая гуманная, самая справядлівая і „широка страна моя родная” з багацейшымі палямі, лясамі і рэкамі. А кіруе ёю не нейкі цар-прыдурак, а родная і мудрая камуністычная партыя, а ёю кіруюць яшчэ раднейшыя і мудрэйшыя правадыры Валодзя Ульянаў і Сосо Джугашвілі. Чаго ж вам да поўнага шчасця яшчэ трэба?! Проста рай на зямлі. Ну, можа раю яшчэ і не было, але што меўся хутка наступіць ён, то напэўна.

Час ішоў, а рай не наступаў, бо аказалася, што злыя ворагі перашкаджалі. А паявілася гэтых ворагаў мноства-мноства, „видимо и невидимо”.

І мудрэйшая камуністычная партыя з яшчэ мудрэйшым правадыром сваім узяліся за работу. Паўсюдна пачалі арудаваць апрычнікі, дзень і ноч нястомна шукаючы гэтых каварных ворагаў народа. Пад найбольш пільным наглядом аказалася армія, а ў ёй — камандзірскія кадры.

І ці ж маглі яны абмінуць увагай камандзіра, які, праўда, ужо ўласнай крывёй даказаў сваю вернасць камуністычнай дзяржаве, але яго бацька і брат — аж страх падумаць — у капіталістычнай Польшчы жылі, ды яшчэ пад іншым прозвішчам. За адно толькі гэта яго можна было без суда і следства расстраляць. І ў нейкага там Чан-Кай-шы так бы і зрабілі б, але не ў Савецкай дзяржаве, дзе асновай усяму — законнасць і справядлівасць, як і належыцца было быць у самай перадавай і справядлівай краіне свету.

Прыйшлі ціхутка ноччу, відаць, каб не перашкаджаць сумленным савецкім людзям. Шчыльна акружылі дом. Культурна, рытмічна, але пераканаўча пастукалі ў дзверы. Калі адчынілі іх, увай-

шлі, ветліва прывіталіся, каго трэба ўзялі пад каравул, зрабілі дакладны вобыск і наканец каго трэба і што трэба ціхутка адправілі ў сдэдчую турму. Увесь час культурненька звяртаючыся да падазронага на „вы”. Чаго ж вам яшчэ трэба і дзе вы падобнае ўбачыце?

А ўжо ў турме, як гэта ў турме, адносіны паміж следчымі і падсуднымі не заўсёды ўдавалася ўтрымаць у рамках высокай культурынасці. І па віне ў асноўным саміх жа падсудных.

Калі, многа пазней, я гаварыў з дзядзькам Васілём аб яго арышце і пабыўцы ў турме, здзівіла мяне, што ён як бы не меў да нікога жалю за гэты, як мне здавалася, вельмі ж прыкры інцыдэнт.

„Понимаешь, мы ведь жили тогда во вражеском окружении, и надо было быть бдительными. Иногда допускались и ошибки, конечно, но где же их, этих ошибок не бывает?” — сказаў. Бачыце, як разумна і проста? І правільна.

А што ў турме следчыя часам крыху і „осерчали” ды галасней крыкнулі, мацюкнуліся ці нават салідна бакі намялі ды некалькі рэбраў пры такой нагодзе зламалі, то і што ж тут такога? Чырвоны камандзір — не паненка, следчая турма — не санаторый, а следчыя — у сябе дома. Трэба ж быць чалавекам і следчых разумець. Праца следчых вельмі адказная, нялёгая, кругласутачная, а кліентура ў іх розная. Часта спачатку гордая, нахабная, якая ніяк не хацела ў сабе ўбачыць той віны, якую вопытныя следчыя хацелі ў іх бачыць. І зусім не лічыліся з тым, што пунктам гонару кожнага савецкага следчага было такое вядзенне кожнай справы, каб кожны іх „падапечны” прызнаваўся да ўсяго, чаго толькі яны хочучь. Адным словам, працаваць на ўсе сто працэнтаў.

Каб пераканаць, аднак, і падсуднага ў яго віне ды да публічнага прызнання да яе і пакаяння, сапраўды патрабавалася вялікае ўменне, цяроплінасць і ўмелая апрацоўка. Увесь гэты прафесіянальны арсенал і меўся ў тагачасных савецкіх следчых і яны ім шчодро карысталіся. Таму так добрыя і эфекты былі — многія, вельмі многія падсудныя прызнаваліся да ўсяго, чаго ад іх толькі хацелі. Але былі і такія, на жаль, якія псавалі следчым статыстыку і да нічога не прызнаваліся. Такім упартым быў і Васіль Антанюк. На ўсе хітрыя і прадуманыя пытанні следчых адказваў

зусім не так, як яны гэтага хацелі. Цэлыя дні і ночы з ім праводзілі і пераконвалі, прасілі, гразілі, нават па-бацькоўску і стукнулі часамі, каб прызнаўся, бо гэта — як казалі — і для яго, і для справы лепей будзе, а ён усё не і не. Ці ж такая пастава падсуднага магла не разлаваць следчых?!

А яны ж не для сябе, а для камуністычнай партыі, бацькі Сталіна і народнага працвітаньня так стараліся. І так нямнога ад яго хацелі — толькі прызнацца, што ён — вораг савецкай дзяржавы і шпіён зарубежнай разведкі ці разведак. І не задарма ж — за „чистосердечное” прызнанне да віны абяцалі, што справядлівае савецкае правасуддзе возьме гэта пад увагу і будзе „снисходительным” для яго. А ён далей сваё не і не. Так і не прызнаўся да ніякіх злачынстваў...

І сталася дзіўная рэч, пасля васьмімесячных кругласутачных цікавых „канверсацый” паміж падсудным і следчымі, Васіля Антанюка апраўдалі і моцна памятага выпусцілі на волю, хаця з такімі падазрэннямі мала хто адтуль выходзіў.

Прычынай свайго выратавання ад турмы, ссылкі і смерці сам Васіль Антанюк лічыў тое, што быў невінаваты і што не вымусілі на ім прызнання да віны, якой за ім не было. А мне здаецца, што гэтага было тады замала. Відаць, хтосьці з высокапастаўленых вайскоўцаў ведаў яго асабіста і ўзяў у абарону. Не да следчых належала даказаць віну падсуднаму, а да падсуднага — даказаць недаверлівым ім, што ты „ни в слове, ни в деле, ни в помышлении” не вінаваты, а гэта намнога больш складаная справа.

Як цяпер ужо вядома, усіх „чыстасардэчна” прызнаўшыхся ва ўсіх „сваіх” злачынствах, чыстасардэчна і судзіла справядлівае савецкае правасуддзе — „на всю катушку”, як рускія кажуць.

Часцей за ўсё, не менш чыстасардэчна судзілі і тых, якім не даказалі нікай віны і яны самі да яе не прызналіся. Савецкае правасуддзе мела для іх у запасе такія юрыдычныя кветачкі, як „неисправимый”, „злостный”, „матёрый” вораг. І, канешне, адпаведныя параграфы. Калі так упарта не прызнаешся да віны, значыць, маеш што скрываць і ўмееш скрыць. Лагічна? Вельмі лагічна...

Вярнуўшыся з турмы, Васіль атрымаў водпуск на адпачынак і лячэнне маральных і фізічных ран, а потым зноў у армію. Усе

ранейшыя званні, узнагароды і прывілеі, належныя камандзіру яго рангу, былі вернуты яму. Так памаленьку вярталася ранейшае становішча — статус-кво. Ненадоўга, аднак.

У чэрвені 1941 года зноў бяда — распачалася страшэнная вайна, страшэнная бойня. Падпалкоўнік Васіль Антанюк зноў на першай лініі. У арміі хаос, яна адступае, яна бяжыць. І як ёй не бегчы, калі ў пошуках ворагаў народа вынішчылі пераважна найлепшыя ваенныя кадры, засеялі страх, падазронасць, недавер. З пяці, напрыклад, савецкіх маршалаў, якія стаялі на чале савецкай арміі, да пачатку вайны ўспелі расстраляць аж трох — вельмі добрых, найлепшых. Тых двух, што асталіся і кіравалі арміяй, можа і былі добрымі, калі ваявалі на кані, штыком і шабляй, але не цяпер і не з такім ворагам. Падобна як маршалаў перапалолі і ніжэйшы камандны састаў...

Васіль Антанюк успеў яшчэ вылучыцца ў баі і атрымаць нейкую ўзнагароду. Потым, аднак, быў цяжка паранены і так трапіў у нямецкі палон і лагер, надоўга. Умовы ў лагерах былі страшэнныя, і людзі гінулі як мухі. Зноў чужую віну масава і шчодро абмывалі крывёй сваёй і потам тыя, за якімі ні капелькі гэтай віны не было. Антанюк Васіль і гэтае пекла перанёс і датрываў да вызвалення.

У Савецкі Саюз вярнуўся інвалідам. Адпаведнай працы, як пабываўшаму ў нямецкім палоне, не давалі. Надалей былі вінаваты не тыя, хто давёў да гэтага стану і дзяржаву, і армію, што яна адступала і масава трапляла ў нямецкую няволю, а тыя, якія за чужыя памылкі сваю кроў пралівалі або як быдла гінулі на фронце ці ў фашыстоўскіх лагерах. Каб нейк пражыць, зарабляў дзе далосся і як далосся.

Савецкім афіцэрам, пабываўшым у нямецкіх канцлагерах, належаў грашавая кампенсацыя ад савецкай дзяржавы. І афіцэры хуценька бралі яе і карысталіся ёю. А мой дзядзька, каб не прапусціць яе без толку, а скарыстаць з пажыткам, нейкі час не браў яе. Бо то і не вельмі было што купіць, а і трымаць грошы дома было небяспечна. Жыў ён тады на нанятай кватэры. І сталася па-савецку: калі рашыў узяць гэтыя грошы, яму казалі, што ўжо позна, кампенсацыя такіх больш выдаваць не будзе. І не далі. Так за ўсё свае пакуты Антанюк Васіль не атрымаў ні капейкі.

Сяк-так пражыў да старасці, тады атрымаў невялікую пенсію і дажываў на яе. Жыў у Растове-на-Доне. Там памёр і там пахаваны...

Дзедава дачка Ліза не вярнулася з бежанства дадому, бо выйшла замуж у Расіі за рускага — інжынера Дудкіна. Выглядала на тое, што ёй вельмі пашанцавала. Бежанцы і дачцэ мужыка стаць жонкай інжынера-двараніна не так часта здаралася.

Пасля вяселля жылі яны ў Растове, дзе муж меў вялікі ўласны дом і сад. У іх нарадзіліся дзве дачкі. Лёс, аднак, вельмі сурова абышоўся і з гэтай дзедавай дачкой. І ў гэтым выпадку ўсяму вінавата рэвалюцыя.

Жыццё ў паслярэвалюцыйнай Расіі для яе было вельмі цяжкім. Ад цяжкіх умоў хутка ўмірае яе муж. У шаснаццацігадовым узросце ўмірае дачка. Другая дачка — калека. У час родаў надарвалі ёй ножкі, а тадышняя медыцына была ў такім стане, што надарваць ножкі ўмелі, а ўжо вылячыць іх — не. Так і жыла калекай. Яна таксама памерла яшчэ маладой і перад сваёй маткай.

Цётка Ліза пражыла вельмі цяжкае і доўгае жыццё. Яна была вельмі набожнай жанчынай. Рэгулярна хадзіла ў царкву, яе кватэра была завешана іконамі, а хата заўсёды поўнілася жабракамі і пакрыўджанымі лёсам людзьмі.

Памерла і пахавана цётка Ліза, так як і дзядзька Васіль, у Растове.

Дачка Ганна, якой муж памёр па дарозе ў Расію, таксама выйшла замуж за тамашняга. Ад першага мужа яна мела сына і ад другога нарадзіла двух сыноў. Жылі яны на хутары Прахароўка, недалёка Растова. Жытуха ў савецкай дзяржаве стала тады і ў вёсцы вельмі цяжкая — татальная галадуха. Аж смех прызнацца, галадуха там — дзе зямлі мноства і гэтая зямелька такая ўраджайная, што б у яе толькі не ўкінуць, яно без ніякіх удабрэнняў расце і родзіць, як на драждах. Якімі ж мусілі быць тупіцамі і злачынцамі людзі, якія давялі народ да такога стану.

Праўда, і ў гэтай, здавалася б, бязвыхаднай сітуацыі нашы людзі, якіх па хутарах і станіцах асталося ад бежанства нямала, радзілі значна лепей, чым мясцовае, раней заможнае насельніцтва. Нашы беларусы — людзі працавітыя, асцярожныя, прадбачлівыя. Яны заўсёды любілі і ўмелі прыпасціся на чорную гадзіну, якіх ім жыццё ніколі не скупіла. Кожны шматочак належнай

ім зямелькі выкарыстоўвалі максімальна. Гадавалі таксама ўсё, што толькі можна было гадаваць: парсючка, курэй, качак, гусей.

Прафесіянальна карысталіся таксама багатымі дарамі данской прыроды. Там, напрыклад, раслі ў дзікім стане фрукты падобныя на нашы слівы. Яны і смачныя, і моцна ўрадлівыя. Імі карысталіся толькі ў сезоне, а цётка Ганна іх сушыла і гатовіла з іх варэнне. Нарыхтоўвала гэтага прадукту мноства. І так перабівалася сям'я ў час галадухі, і іншых ратавала. Ад такой ежы не растлусцееш, канешне, але і ад голаду не здохнеш. А ўміралі там ад голаду многія.

Ішоў час, дзеці памаленьку падраслі, а матэрыяльныя варункі вольна папраўляліся. Ненадоўга аднак. Калі пачалася вайна, зноў пачало ўсё псавацца. З такой цяжкасцю выгадаваныя дзеці былі мабілізаваны ў армію і адпраўлены на фронт.

З трох цётчыных сыноў вярнуўся дадому толькі адзін — пакалечаным інвалідам. Ехаў ён вярхом на кані ў разведку і наехаў на міну. Конь пад ім быў забіты, а яго ногі і цела страшэнна пакалечаны асколкамі, але жывы. Пасля некалькіх аперацый і доўгага лячэння адна нага была зусім, а другая часткова мёртвая. З часам адну, а потым і другую зусім адрэзалі.

Два яго браты і столькі шчасця не мелі — загінулі дзесьці пад Сталінградам.

Цёткі Ганны і яе апошняга сына даўно ўжо няма на гэтым свеце...

Дзедавы дзеці Ганна, Ліза і Васіль, якія ў 1915 годзе з усёй вёскай выехалі ў бежанства, больш ніколі не наведалі сваю Малую Айчыну і, на жаль, родная зямля іх касцей не прыбрала...

Апрача Васіля Антанюка ў Чырвонай Арміі ваявалі яшчэ іншыя піліпкаўскія хлопцы. Некаторыя з іх у найслаўнейшых чырвонаармейскіх фарміраваннях. І так, напрыклад, Аляксей Абрамюк — у Чапаеўскай дывізіі, а Стах Дэрпа — у I Коннай Сямёна Будзённага. Ён таксама, як і Васіль Антанюк, даслужыўся да чыровнага камандзіра. Ён вельмі цёпла ўспамінаецца ў кнізе А. Лістоўскага „Конармія”. Па ўсім відаць, што і з яго быў добры бальшавік і рубак.

Аляксей Абрамюк вярнуўся з бежанства дадому з куляй усярэдзіне. Так ужо і дажываў да смерці з ёю. Стах Дэрпа дадому не вярнуўся, але рэвалюцыю перажыў. Загінуў ён дзесьці потым. Не

вярнулася з бежанства і сястра Стаха, не вярнуўся ніхто з сям'і нашага колішняга суседа Габрэлэвіча. Не вярнуліся і многія іншыя нашы людзі...

Не раз задаю сабе пытанні: колькі ж з-за бежанства ўзнікла заўчасных магіл і адлажылася гора толькі ў адной дзедавай сям'і? Колькі такіх магіл і гора прыпала на ўсю нашу вёску? А колькі на ўсе нашы гарады і сёлы?!

Скажыце, дзеля чаго наш народ злажыў такую ахвяру?!

Пасля апошняй вайны, у час „славутай” рэпатрыяцыі выехала з нашай вёскі ў Савецкі Саюз чалавек дзесяць...

Які ж лёс далей чакаў нашых бежанцаў дома, у дарагой Айчыне?

Цяжкі, вельмі цяжкі. Вярталіся з бежанства на папялішчы і запушчаныя палеткі. Не мелі патрэбнай у гаспадарцы жывёліны, не мелі чым пасеяць, пасадзіць і за што купіць. Доўга і з велізарнымі намаганнямі адбудоўваліся, набывалі неабходную жывёліну і даводзілі да парадку свае палі і сенажаці. Грошы на свае патрэбы маглі здабываць толькі як сезонныя работнікі і за сельскагаспадарчыя прадукты, а яны былі нізкаплатныя тады і іх не хапала.

Нашы вёскі пачыналі быць таксама моцна перанаселеныя, а адысці з вёскі ці дарабіць не было дзе, бо беспрацоўных было многа, а месц працы мала. Нават беспрацоўныя з горада часта наймаліся на малаплатныя сельскагаспадарчыя сезонныя работы. Калі паяўлялася нейкая сталая праца, то ў першую чаргу давалі яе паляку, католіку, а не праваслаўнаму беларусу. Так, напрыклад, паўстала наша Гайнаўка, у якой ахвотней давалі працу прыезджым з усіх канцоў тагачаснай Польшчы палякам, як мясцовым беларусам. Найбольш даступным і распаўсюджаным заняткам беларусаў у той час была прафесія пастуха. Ой, непрыхільнымі былі адносіны санацыйных польскіх улад да беларусаў. Да праваслаўя таксама...

І не дзіва, што некаторыя нашы людзі былі незадаволеныя, што вярнуліся з бежанства, і не дзіва, што многія з іх проста пачалі зайздросціць тады грамадзянам Савецкага Саюза.

Складалася, адным словам, парадаксальная сітуацыя. Як толькі зыдуцца, бывала, мужыкі, дык і пачынаюць сумныя гутаркі тыпу:

Мы тут ад ранку да ночы цяжка працуем, душымся, гібеем

купай седзячы на сваіх убогенькіх гаспадарках, плацім вялікія падаткі і сумленна спаўняем іншыя павіннасці, а для нас ні магчымасці атрымання сталай працы, ні навукі, ні гарантаваных нацыянальных правоў, ні літасці, ні спагады...

А вось побач нас, за ўсходняй мяжой, працоўным людзям раскоша якая: усе маюць працу, працуюць толькі па восем гадзін у дзень, маюць платныя водпускі, а навукі і медыцынскую апеку бясплатныя, усе народы і нацыі маюць роўныя правы, ды мноства іншых прывілеяў...

Аб гэтых прывілеях і раскошным жыцці працоўных у Савецкім Саюзе нашы людзі ўзнавалі з падпольнай камуністычнай прапаганды. А была яна някепска наладжана ў нас.

І няма чаго нам цяпер апраўдвацца, што нашы людзі да 1939 года чакалі саветаў. Жылося ім пры санацыі вельмі цяжка, таму і чакалі. Нямала было тады і такіх, што прабавалі нелегальна перайсці польска-савецкую граніцу.

Вынікі такіх адчайных крокаў былі розныя, але канчатковыя эфекты падобныя. Каму не пашчаслівілася перайсці граніцу і трапіў у рукі польскім гранічным службам, той даставаў салідна ў сраку ад палякаў і атрымоўваў немалы тэрмін цяжкай санацыйнай турмы. Каму пашчаслівілася перайсці граніцу — таксама даставаў у сраку ўжо ад саветаў і не меншы турэмны тэрмін. І, канешне, ж ніхто не скажа, што па сваёй, так бы мовіць, камфартабельнасці і існуючых у іх звычаях і парадках, савецкая „тюрыяга” ўступала польскаму санацыйнаму „пердлю”. Так што было ў чым выбіраць нашаму беднаму беларусу...

Хачу дадаць пры гэтым, што калі і дзе хаця крыху з беларусамі лічыліся, то яны нікуды не ўцякалі і нікога не чакалі. Беларусы заўсёды ўмелі і ўмеюць шанаваць сваю Айчыну, калі гэтая Айчына хаця сяк-так іх шанавала ці шануе.

Ці не чулі нашы людзі пра розныя злачынствы, якія мелі месца ў Савецкім Саюзе ў той час?

Чулі. Польская санацыйная прэса часта і шырока паведамляла пра іх. Даходзілі такія весткі і з іншых месцаў, але хто ж ім верыў? Ды як жа ж было і паверыць у такое?! Лічылі іх проста злоснай правакацыяй...

А цяпер некалькі прыкладаў з жыцця маёй вёскі пры санацыйнай Польшчы. Трэба сказаць, што арыгіналаў у ёй заўсёды хапа-

ла. Вось яшчэ адзін з іх.

Быў малады, баявы, вясёлы, і меў прыгожы голас. Спяваў задушэўна і ахвотна, і пераважна блатныя песні. Блатное жыццё ён ведаў, бо пасядзеў у свой час у турме, чым потым моцна ганарыўся. Ён хацеў лічыцца ў вёсцы і акаліцы героем, а для героя — паводле яго разумення — абавязкова трэба было мець за сабой і турэмнае прошлае, ну хоць бы нейкі крымінальны эпізодзік. Праўда, яго крымінальны рахунак быў надта сціплы — толькі адзін труп на сумленні, але ўсё ж такі не быў ён зусім пусты.

Будучы яшчэ юнаком, гэты хопец вельмі хацеў стаць гарманістам. І па ўсім было відаць, што мог з яго атрымацца добры музыкант. Да гэтага, аднак, патрэбны быў гармонік, але бацькі купіць яго не мелі за што, бо былі беднымі сялянамі. Зарабіць грошы таксама не было дзе, бо ў санацыйнай Польшчы з заробкам было вельмі цяжка. Бадай адзінай крыніцай заробку вясковаму хлопцу было тады наняцца пастухом. І ён наняўся ў суседняй вёсцы пасвіць свіней, бо тады і свіней пасвілі гуртом.

Прафесія пастуха неганаровая, цяжкая і няўдзячная. Найбольш, аднак, неганаровым і няўдзячным заняткам быў свінячы пастух. Да таго ж, душа музыканта і душа пастуха — гэта зусім розныя душы. Хлопец, аднак, так прагнуў стаць музыкантам, што з усім памірыўся і, сцяўшы зубы, выконваў сваю работу, суцяшаючы сябе, што адаб'е ўсе свае паніжэнні і пакуты, стаўшы музыкантам.

І так цягнуў сваю лямку дзесь да паўсезона. Цягнуў бы яе і далей, але здарылася няшчасце. У яго статку быў вельмі „ўрэдны” падсвінак, які лез і лез у шкоду, і так разгневаў сваімі свінскімі паводзінамі будучага музыканта, што той рашыў правучыць яго па-мужчынску. Падкаравуліў яго і так ад душы цёпнуў, што той і працягнуў капыткі, дурыла. І нарабіў жа, няўдзячнік, клопатаў пастушку нямала.

Моцна перапужаны пастушок схаваў спачатку труп ад людскога вока, а ноччу рашыў перанесці яго ціхачом у агарод гаспадаровага суседа. Тым самым намякаючы ўласніку падсвінка, дзе і ў каго страціў сваё маладое жыццё яго парсючок. Вельмі хітра, канешне, хаця не зусім добрасумленна.

Аднак зрэалізаваць свой хітры план яму не ўдалося, проста атрымалася няўдача. Калі даносіў мёртвага падсвінка да вёскі,

наткнуўся на парсючковага гаспадара, які выводзіў ужо на пасавое сваіх коней. Гаспадар саскочыў з каня і кінуўся да пастуха, а той кінуў нябожчыка і ў ногі. Пёр, падобна як алень. Пяцікіламетровую адлегласць, якая дзеліць нашы вёскі, пакарыў так хутка, як марафонец. І хоць у скуру не дастаў, але зарплата, гармонік і кар'ера музыкі прапалі. Так недарэчна загінуў яшчэ адзін наш беларускі народны талент.

У часы народнай улады, будучы чалавекам ужо немаладым, ён не забыўся яшчэ свайго прызначэння. Толькі цяпер змог ён купіць нейкі гармонік-скварэшнік і ціскаў яго днямі і начама, хаваючыся ад людскога вока і вуха, бо сароміўся ўжо людзей. Музыкантам, аднак, не стаў. З сумам прызнаўся, што каб адным пальцам, то мог бы іграць, а ўсімі пальцамі абедзвюх рук адначасна ніяк не выходзіць, агрубелыя пальцы непаваротлівымі ўжо сталі. Шкада.

З-за матэрыяльных нястач гінулі, неразвіўшыся, многія і іншыя нашы таленты. Матэрыяльная галечка даводзіла і да іншых нецікавых спраў.

Расказваў адзін наш вясковец, які таксама даўно ўжо не жыў, як і чаму ён абмануў аднаго жыда.

Пры санацыі быў ён маладым яшчэ кавалерам, а пунктам гонару тадышніх нашых халасцякоў было мець хромавыя боты з халявамі. Называлі іх тады афіцэрамі. Вельмі важным і патрэбным было, каб тыя боты скрыпелі ў час хады і тым самым звярталі на сябе і іх гаспадара ўвагу. Для большага скрыпу іх нават чымсьці націралі ці мазалі.

Маючы на нагах такія боты, кавалерам не надта сядзелася, часцей за ўсё яны, дастойна паскрыпваючы, прахаджваліся туды-сюды перад кампаніяй. Дадаўшы да скрыпу пах тагачаснай ваксы ці дзэгцю, якімі для прафілактыкі намазвалі боты, атрымоўвалася проста любата — непаўторная паха-гукавая сімфонія, якая, такіх як цяпер далікатных дамалец, магла б з ног збіць. А тады ніхто з моладзі нават на боль галавы не наракаў, а ўжо пра высокі-нізкі ціск крыві нават паняцця не меў... А мо таму не наракаў і не меў, што менавіта выхоўваўся і жыў у такой спартанскай атмасферы, якой, відаць, не вытрымоўвалі бактэрыі, прычына ўсіх хвароб, і пагалоўна дохлі...

Дык вось і гэты хлопец загадаў у жыда такія боты. На ўмоўле-

ны час афіцэркі былі гатовы, а ў яго не было за што выкупіць іх, і не выглядала на тое, што ў хуткім часе будзе. А боты атрымаліся цудоўныя, здавалася, што абуўшы іх, вартасць чалавека адразу непамерна ўзрасце. Дзяўчаты сваімі чароўнымі вочкамі толькі і будуць зыркаць на цябе...

Хлопец думаў, думаў як выручыць афіцэркі не маючы грошай і прыдумаў. Купіў імітацыю залатога пярсцёнка і пайшоў з ім да жыда. Там заявіў, што, на жаль, ён пакуль не мае яшчэ грошай на выкуп ботаў. Праўда, ёсць у яго вельмі цэнная рэч, сямейная рэліквія, якую мог бы часова залажыць, але баіцца, каб не прапала яна часам. Жыд пацікавіўся што гэта за рэч, і хлопец з велізарнай пашанай паказаў яму „залаты” пярсцёнак. Жыд яго дакладна агледзеў, і, канешне, напэўна пазнаў, што ён не залаты. Але хлопец так пераканана гаварыў пра вялікую каштоўнасць і вартасць гэтага пярсцёнка, што асцярожны жыд паверыў у тое, што хлопец лічыць пярсцёнак залатым. І аддаў афіцэркі пад заклад гэтай сямейнай рэліквіі. І, канешне ж, не дачакаўся выкупу яе.

Пазней, сустрэўшы выпадкова хлопца на вуліцы, жыд толькі паківаў галавою і з дакорам сказаў: „Алексей, Алексей, я не належаўся...” А той адказаў: „А я не належаўся, што удасться мне абмануць еврея”. І на тым усё кончылася.

Учынак майго аднавяскоўца, канешне ж, падабацца не можа, несумленны ён. Але, з другога боку, трэба нам ведаць і тое, што да такіх заганных паступкаў часцей за ўсё папыхалі тады нашых людзей вялікія недастаткі, беднасць, убогасць...

Наступала восень 1939 года. Нарэшце „справядлівая” савецкая сацыялістычная дзяржава прыйшла і да нас. І вельмі хутка і наглядна пераканала нашых людзей, што хто дасюль так прыгожа думаў пра савецкую дзяржаву, не меў рацыі, на жаль, або меў яе не да канца. А ўжо той, хто ў савецкі дабрабыт і справядлівасць верыў, той і зусім на дурню выйшаў.

Нашы тутэйшыя беларусы былі ў асноўным сялянамі. Савецкая ж улада сялянства не любіла. А ўжо індывідуальнага селяніна проста ненавідзела. Хутка нашы крыху замажнейшыя сяляне даведліся, што яны кулакі, а іх погляды — праціўнаабывацельскія. Па савецкіх тагачасных мерках аказалася, што гэтых кулакоў не так ужо і мала ў нас.

Пачалі арганізаваць калгасы, а хто не ішоў ахвотна ў іх, таго абкладалі штотым большымі падаткамі і іншымі павіннасцямі, такімі як, напрыклад, лесанарыхтоўкі, рамонт дарог ці іншых аб'ектаў і г.д.

Давозім, — не раз успамінаў мой бацька, — шарваркай сабраннае каменне ці дрэва з лесу ў горад. Коні нашы галодныя, змораныя, мы таксама. А там зусім іншы свет. Розныя чыноўнікі, вайскоўцы, і нават рабочыя — ідуць у кіно, шпацыруюць са сваімі дамамі пад ручкі, смяюцца... І крыўдна-крыўдна робіцца чалавеку. То так мае выглядаць роўнасць і справядлівасць?! — нявольна думаеш...

Пра васьмігадзінны дзень працы селяніну і думаць не прыходзілася. Каб утрымаць сям'ю і выканаць усё, чаго ўлады патрабавалі, часта і шаснаццаці гадзін было мала. А выконваць усё трэба было без супраціву і тэрмінова, калі не хочаш „сабатажніка” заслужыць. Вельмі моднымі былі паклёпніцтва і даносы. Паклёпнікаў і даносчыкаў, канешне, хапала, хаця і модная была пагаворка тады: „Мы доносы любім, но доносчиков не уважаем”. Такі ўжо быў стыль працы савецкай улады.

І хаця свае абавязкі перад дзяржавай наш народ выконваў даволі сумленна, пачалі рыхтаваць спіскі тых, каго трэба вывезці на белыя мядзведзі, як у нас казалі. Траплялі ў іх у асноўным добрыя, спакойныя, працавітыя людзі, якіх віной было толькі тое, што былі або крыху замажнейшыя, або мелі больш зямлі, або не падабаліся камусьці з давераных.

Праўда, не ўсіх іх вывезлі. І не таму, што можа тутэйшых беларусаў больш любіла савецкая ўлада, а толькі таму, што ў першую чаргу вывозілі чыноўнікаў, асаднікаў, паноў, сярод якіх беларусаў амаль зусім не было, а потым распачалася вайна. Проста не ўспелі.

І не дзіва, што сярод многіх нашых людзей хутка пачало шырыцца незадавальненне савецкімі парадкамі. Гэтае незадавальненне, часцей за ўсё, выражалася антысавецкімі анекдотамі і песенна-вершаванай сатырай на Савецкі Саюз і савецкія парадкі. Фрагменты некаторых з іх я дасюль яшчэ помню:

„По улицам ходила большая крокодила, она же голодная была. Увидела француза — хватъ его за пузо, она же голодная была. Увидела китайца — хватъ его за яйца, она же голодная бы-

ла...”

„На спудніці сіні цвет, коло пупа сельсовет, ніжэй пупа райисполком, хлопці ходят за пайком...”

„Один с сошкой — семерых с ложкой...” і г.д....

Да яснейшых момантаў таго часу ў маёй вёсцы трэба залічыць тое, што пачалі будаваць новую прыгожую школу. Да пачатку нямецка-савецкай вайны яе дакончыць не ўспелі. У час нямецкай акупацыі яе загадалі разабраць і перавезці ў вёску Храбалы, дзе яна і дасюль стаіць і служыць народу. На добрую справу жыхары Храбалоў павінны заплаціць маім аднавяскоўцам за яе, але штосьці не рвуцца да платы, жмінды.

Гаворачы пра так важную справу, як свая школа, трэба аддаць доўг справядлівасці: вёска Піліпкі мела сваю ўласную школу, з уласным будынкам, толькі ў час царскай Расіі, і мела мець — за першых саветаў. У час царызму была гэта руская школа, а за савета мела быць беларускай. За нямецкай акупацыі, санацыйнай і народнай Польшчы ўласнага школьнага будынка Піліпкі не мелі. Цяпер яе таксама не маюць. Яна і не патрэбная цяпер, бо хто будзе вучыцца ў ёй? Пенсіянеры хіба? Але яны ж у нас адукаваныя. Дзетак маленькіх там амаль зусім няма і, здаецца, не будзе. Там дажываюць свой век пенсіянеры, а яны, як вядома, дзетак не народзяць, раскошнымі сталі...

Найгоршым аднак перыядам для нашага народа быў час нямецкай акупацыі. Народ быў абложаны ўсялякімі павіннасцямі. Селянін меў права аставіць сабе толькі мінімум, патрэбны для сціплага пражыцця, а ўсё іншае аддаць акупанту: малако, мяса, збожжа, воўну і некаторыя ўжо гатовыя вырабы. За найдрабнейшыя правіненні былі суровыя кары: грашовыя, цялесныя і смерць. Чалавек быў няпэўны кожнага дня, бо жыццё мог страціць за нішто. Так і жыў народ у пастаянным страху. Удалося пражыць дзень — і дзякуй Богу.

Трагічнай ношай нашаму народу было тады забіранне нашай моладзі на работы ў Германію. А бралі туды многіх нашых дзяўчат, хлопцаў і нават сем’і. Праводзіла іх і развітвалася з імі ўся вёска, як з пакойнікамі. З горкім плачам і жаласнымі песнямі. Хаця я быў тады яшчэ дзіцём, але дасюль перад вачыма стаяць мне гэтыя трагічныя сцэны з незабыўнымі словамі і мелодыяй песні:

Последний нынешний денёчек
Гуляю с вами я, друзья,
А завтра рано чуть светочек
Заплачет вся моя семья...

І плакалі над іх лёсам усе: яны самі, іх родныя і ўся вёска. І было над чым плакаць. Чакала іх там катаржная праца і нечалавечыя адносіны. Многія з іх так і не вярнуліся адтуль дадому.

Па маіх падліках, з нашай невялікай вёскай на прымусовыя работы ў Германію забралі 18 дзяўчат і хлопцаў (часта вельмі маладых, непаўналетніх) і тры сям’і — разам чалавек трыццаць. Частка з іх пасля вайны вярнулася дадому, частка была вывезена з Германіі ў Савецкі Саюз і адтуль не магла вярнуцца, а частка загінула. Як і чым змераць гэтае гора? Аж страх падумаць, што было б з намі, каб Гітлер перамог у гэтай вайне?!

Але і ў гэтай, здавалася б, бязвыхаднай сітуацыі наш народ сумеў прыстасавацца да новых умоў і нейк радзіць у жыцці. І, канешне ж, часта змушаны быў хітрыць, камбінаваць, рызыкаваць. Да малака, напрыклад, рэгулярна далівалі ваду. Паціхеньку білі, рэзалі і калолі жывіну. Каб ніхто не ўбачыў і не данёс, бо даносчыкаў заўсёды хапала, рабілі гэта зачыніўшыся ў хляве. З авечкай ці цяляткам справа простая, бо гэта культурныя істоты, якія ўмелі захаваць чужую тайну. А вось з нашымі свіннямі была чыстая бяда. Я лічу, што свінні гэта капрызныя і некультурныя жывёліны, а ўдаюць з сябе такіх далікатных — не ўспеў яшчэ кальнуць ці разнуць яе, а яна ўжо разверашчалася на ўсю акаліцу, дурная, наражаючы на небяспеку гаспадара свайго! Дзе ж патрыятызм ваш, скажыце? Ці ж не мілей вам, калі сальцам ці вяндрлінкамі вашымі заядаецца ўласны гаспадар, а не нейкі фашыстоўскі нямчура, якога нават мовы не ведаеце і не дазнаецеся, ці еўшы вашы вырабы, хваляць іх ці ганяць? Таму адпрацавана было некалькі спосабаў пазбаўлення іх жыцця так, каб і не квікнулі. Накладалі, напрыклад, на галаву свінні торбачку з мукой, каб задыхалася ад мукі, і тады ўжо білі, рэзалі ці калолі. Часта не смалілі, бо ў хляве гэтага не зробіш, толькі аблівалі падрыхтаваным варам і парылі. Потым вырывалі шчацінне, разбіралі, салілі і хавалі мяса ў падрыхтаваныя хітрыя тайнікі. Калі ж уда-

валася выкрыць такі тайнік — гаспадара і сям'ю яго чакалі вялікія клопаты...

Удзень бралі акупанты, а ноччу — такзваныя „партызаны”. Яны таксама бесцырымонна бралі ўсё, што толькі трапляла ў іх рукі.

Вельмі дакучлівымі былі таксама шарваркі і частыя варты. Шарваркі маглі быць пешыя і з падводамі. Шарваркамі рамантавалі старыя дарогі, пракладалі новыя, працавалі пры пабудове і рамонце аэрадромаў і іншых ваенных і цывільных аб'ектаў. Перавозілі пясок, каменне і людзей. Па чарзе і рэгулярна адбывалі ў сваёй вёсцы варты і хадзілі каравуліць чыгунку...

Надта ж цікавай і моцна развітай дзялянкай народнай дзейнасці ў час нямецкай акупацыі была прадукцыя забароненай тады самагонкі, якую называлі ў нас таксама бімбрам. Самагонку гналі многія (калі не ўсе) і многа, а рабілі яе са збожжа.

Выдатным спецыялістам-самагоншчыкам быў і мой бацька. Працэс самагончнай прадукцыі давёў ён да „перфекцыі”. І вынікі меў годныя „Кнігі Гінеса”.

Рэцэпт на добрую самагонку, як помніцца мне, быў такі: добрая бочка на рошчыну, значыць, найлепей дубовая і ўжываная ўжо, адпаведная мука, дрожджы, датрыманне тэхналагічных тэрмінаў і добрая перагонаная апаратура. Бочку з рошчынай трэба было трымаць у цёплым месцы, значыць, у халодны час абавязкова ў хаце, адначасова скрываючы ад людскога вока, што, звяжышы на памеры бочкі, не было справай прастай.

А цяпер некалькі заўваг наконт апаратуры для прадукцыі самагончкі-жытнёвачкі. Найважнейшай і найбольш складанай часткай яе быў халадзільнік. Ён павінен быў быць зроблены з адпаведных труб і трубак, адпаведна выгнутых і зманціраваных адна з другой. Трубка павінны былі быць з добрага металу і моцныя. Найлепей надаваліся для гэтага самалётныя. І людзі нейк здабывалі іх.

А рабіў для ўсёй вёскі і аколiцы самагончаную апаратуру мой бацька, які быў паяльшчыкам. Ды так, бывала, адчаканіць, што проста на выстаўку нясі. Прыгожая, моцная і функцыянальная была яна. На жаль, выставак і конкурсаў на такую апаратуру і гатовую ўжо самагонку не арганізавалі тады, прызоў і ўзнагарод не давалі за яе, толькі каралі.

Варта было б цяпер выправіць гэты прабел і хоць з адзін такі

апарацік адшукаць і паставіць на ганаровым месцы ў нашым Беларускаму музеі. Ён сімвалізаваў бы там не толькі частку нашай рэчаіснасці, умельства нашых майстроў, але і адну з форм нашага непаслушэнства акупанту, значыць, адну з форм барацьбы з фашызмам.

Тэхналагічны рэжым і добрая апаратура — гэта яшчэ не ўсё. Так зробленую самагонку мой бацька зліваў разам і яшчэ раз пераганяў яе. Потым зноў змешваў, прапускаў праз нейкі фільтр і разліваў у бутэлькі. Атрыманая гарэлка была чыстая як крышталь і моцная як халера — на градусы 60. Страсянеш, бывала, а па ёй шарыкі бегаюць...

У 1943 годзе прыехалі ў вёску жандары і ў некалькіх гаспадароў зрабілі вобыск, у бацькі таксама. І, канешне ж, ува ўсіх пазнаходзілі самагонку, відаць, добрых інфарматараў мелі. У каго знайшлі бутэльку самагонкі, у каго дзве, а ў майго бацькі аж пяць літраў яго фірменнага азіята. Усім віноўнікам вызначылі дзень, у які мелі яны з'явіцца ў бельскую камендатуру.

Вобыск, знойдзеная самагонка, прыказ з'явіцца ў камендатуру страшэнна напужалі майго бацьку. Ён быў перакананы, што ўжо не вернецца адтуль. І меў падставу так думаць. Знайшлі многа самагонкі — гэта раз. За саветаў быў грамадскім актывістам: наглядаў за пабудовай школы; сам многа пры ёй працаваў і іншых да гэтай працы агітаваў, што не ўсім у вёсцы падабалася — гэта два. Не хадзіў у царкву — гэта тры. Па тадышніх вясковых нормах, не хадзілі ў царкву бязбожнікі, а бязбожнік — гэта напэўна камуніст, хаця камуністам ён не быў.

Нават палова гэтых правін гарантавала ўжо месца ў канцлагеры. Думалася нават, што і вобыск быў выкліканы нейкім даносам. Таму яўляцца ў камендатуру быў страх, уцячы і не явіцца — таксама страх, бо сям'ю разваліць. Вось які быў гэта трагічны час.

Перад адыходам цёпла і з жалем развітаўся бацька з сям'ёй, перадаў апошнія настаўленні і парады маці і нам, дзецям, на выпадак, калі ён не вернецца дадому, і адправіўся ў Бельск, як на зарэз.

Заходзіць у камендатуру, а там мноства такіх нешчасліўцаў, як ён. Хто яшчэ чакае са страхам сваёй чаргі, хто павучае суседа як трэба паводзіць сябе на допыце, а хто ўжо крычыць за дзвя-

рыма, бо яго там лупцююць. А білі тады часта і не шкадуючы.

Чакаў мой бацька да самага канца, каб як найдаўжэй налюбавацца воляй. Увайшоў апошнім, калі ўжо вечарэла. Прывітаўся, а немец злы, як змей, на яго вачэй не падымае. Глянуў на акно, а там яго гарэлка стаіць, а ў ёй градуснік плавае. Толькі калі назваў сваё прозвішча, немец раптоўна ажывіўся, глянуў на бацьку і запытаў ці на акне яго гарэлка. Так. Немец адразу злагаднеў, на яго твары паявілася ўсмешка, папрасіў сесці і пачаставаў самагоншчыка сігарэтай, чым вельмі здзівіў бацьку. Ён чакаў усяго найгоршага, напрыклад, што яго адразу „опіздзят” — як сам пазней казаў — дубінкаю, а потым адправяць у турму і лагер. А тут не толькі што не „апідзят”, а наадварот: міленька прынялі, папрасілі сесці ды і сігарэтай патрактвалі.

Так страшны чорны сцэнарый, надуманы маім татам, пачаў змяняцца мілай і аптымістычнай рэчаіснасцю. Далей не следства, а проста мілая сяброўская гутарка між ахоўнікам суролага акупацыйнага правапарадку і парушальнікам яго пайшла. Немца цікавіла ў асноўным тое, як мой бацька зрабіў такую дасканалую гарэлку, а бацька больш-менш яму расказваў. Канешне, не прызнаваўся, што рабіў самагонку з жыта, а з лубіну. Ці паверыў хітры немец у бацькаву казку — сказаць цяжка.

Выслухаўшы бацьку, немец сказаў, што ён пры ўсім сваім жаданні не можа зусім затушаваць гэтую справу, бо інфармацыя пайшла ўжо ў Беласток. Можа, аднак, мой бацька напісаць просьбу ў Беласток, каб кару даравалі, ён яе падтрымае і там моцна зусім зняць штраф. Повад быў: бацькі рыхтаваліся да хрысцін маёй малодшай сястры. Бацька сардэчна падзякаваў і сказаў, што ён завініў і хоча кару заплаціць. Тады немец налічыў найніжэйшы з магчымых штраф, а бацька з радасцю заплаціў яго. Міла развітаўшыся, вясёлы і шчаслівы бацька вярнуўся дадому...

Трэба сказаць, што некалькігадовае прабыванне сярод палякаў і беларусаў чагосьці навучыла таксама і немцаў. Многія з іх навучыліся, напрыклад, бойка піць гарэлку і любіць выпіўкі. Таму і маглі так высока ацаніць вартасць гэтага прадукту. Лепшай сканфіскаванай самагонкі немцы не нішчылі, як патрабавалася ў іх інструкцыі, а забіралі сабе і ласаваліся ёю.

Тут на месцы папівалі нашу самагоначку і паціхеньку вазілі яў свой фатэрлянд. Думаю, што і частка азіята-крэпача таткавай пра-

дукцыі трапіла туды і песціла там далікатныя арыійскія паднябенні.

Ці не варта было б запатрабаваць цяпер ад нямецкай дзяржавы фінансавую кампенсацыю за сканфіскаваную нам і бясплатна спажытую немцамі ў час акупацыі нашу самагонку? Маглі б заплаціць нам маркамі, доларамі ці нават нашымі залатоўкамі. Гэта ж ганаровыя даўгі і іх рэгуляваць заўсёды трэба. Пілі чужую самагоначку, то будзьце добрыя і заплаціць за яе.... І што з таго, што многія з пакрыўджаных тады самагоншчыкаў ужо не жывуць, кампенсацыю ахвотна іх дзеткі і ўнукі возьмуць...

У час апошняй вайны наша вёска аказалася ў франтавой палаце. У ёй мелі свае пазіцыі немцы, і былі гэта добрыя пазіцыі. Савецкія войскі некалькі разоў атакавалі яе, і здабылі толькі на шосты ці сёмы дзень. Загінула многа-многа салдат. Спачатку пахавалі іх у брацкіх магілах за вёскай, недалёка рэчкі і яміны, у якой знайшлі калісьці золата. А потым астанкі перавезлі на бельскія вайсковыя могілкі.

Колькі загінула немцаў не вядома, бо немцы сваіх забітых адразу забіралі і кудысьці адвозілі.

У час бою нашы людзі сядзелі ў загадзя падрыхтаваных сховішчах, якія называлі „схронамі”. А потым большасць з іх уцякла з вёскі на савецкі бок. Падобна савецкае камандаванне перадало, каб нашы людзі ўцякалі, бо будуць пускаць кацюшы. Кацюш аднак не ўжылі, а немцаў прагналі. Некалькі нашых аднавяскоўцаў загінула ў час фронту, некалькі ад мін і гранат ужо пасля баёў. Ваенныя падзеі я ўжо помню даволі добра, бо было мне тады годзікаў сем.

Помню, як у час бою вакол нашага „схрону” рваліся снарады — усё тады гудзела, кіпела, раўло, аж зямля дрыжэла. Было вельмі страшна і мы, дзеці, плакалі, а старэйшыя маліліся, просячы Бога ратунку. Вельмі хацелася перажыць гэтае пекла. Калі ў „схрон” заглядалі немцы, мужчыны хаваліся за жанчын, а жанчыны падымалі сваіх маленькіх дзетак і хорам паўтаралі „кіндэр, кіндэр”. Адночы хтосьці з сядзеўшых у нашым сховішчы, а сядзела ў ім некалькі сем’яў, выказаў такую думку, што тыя, каму ўдасца перажыць гэту вайну, то ўжо напэўна будуць жыць між сабой у вялікай згодзе, дружбе і па-Божаму. Усе згадзіліся. А як жывуць, самі бачым.

Дасюль ніяк не магу забыць яшчэ аднаго прароцтва, пачутага

ў „схроне”. З намі сядзеў адзін цікавы дзядуля. Ён спакойна слухаў ахканняў, вохканняў, плачаў ды абяцанак, якімі гэта добрымі людзьмі будзем, калі ўдасца перажыць вайну, бо яна напэўна ж за грахі нашы, а потым сказаў, што гэта не апошня і не найстрашнейшая яшчэ вайна. „Я ўжо не дажыву, — сказаў паказваючы на мяне пальцам, — а вось такія дажывуць да такой вайны, што людзі будуць у кожную шчыліну хавацца і іх усюды смерць знойдзе”.

Не дай толькі Божа, каб гэтае прароцтва збылося...

Дакладна помню таксама, як мы вярнуліся ў вызваленую ўжо вёску нашу. Яе проста не можна было пазнаць: знішчаная, зруйнаваная, растоптаная, спаленая. І проста не было чым дыхаць — такі быў смурод паленага і гніўшага кругом. Забітыя салдаты і вяскоўцы былі ўжо ў асноўным пахаваны або адпаведныя вайсковыя службы вышуквалі іх і хавалі, але забітая звярына ляжала ўсюды. У многіх месцах было відаць яшчэ кроў і акрываўленыя фрагменты вайсковага адзення, а таксама мноства рознай зброі і амуніцыі. Уся гэтая атмасфера страшэнна прыгнятала нас, дзяцей і дарослых. Толькі і чуваць было: „О Божа, і тут загінуў бедненькі салдацік, і тут, царства ім нябеснае... А колькі добра загінула...”

У каго згарэлі ўсе будынкі, у каго — частка, але былі і такія, у якіх нічога не згарэла. Частка дамашняй жывёліны была пабіта, а рэшта проста прапала. Пасля фронту яе шукалі ў акалічных вёсках, і часамі ўдавалася знайсці авечку, цялятка ці кароўку. Найбольш загінула тады, і беспаваротна, свіней і коней. Жыць без малака і з постам нейк можна было, але без каня проста немагчыма.

У маёй сям’і згарэлі дзве стадолы з інвентаром, беспаваротна прапалі коні і частка іншай жывёліны. Але асталіся хата і хлявы. У нашай хаце жыло ў пасляваенны час чатыры сям’і нашых пагарэльцаў. Так наш народ зноў нанова мусіў будавацца і разрывацца.

Стан толькі што вызваленай вёскі нашай і нас саміх быў далёкі ад аптымізму. А вось савецкае войска, якога было тады ў вёсцы і на нашым панадворку многа, вяло сябе надзіва весела, аптымістычна: чуваць было песні, голас гармошкі, жарты.

Весела і сардэчна сустрэлі франтавікі і нас. Пацікавіліся так

сама яны ці бацькі маюць чым нас, дзяцей, пакарміць і самі паесці. Калі даведаліся, што няма ў нас хлеба, падзяліліся сваім. Мама хлеб узяла, але мы ім так і не пакарысталіся, хаця былі і галодныя. У нашым разуменні гэта быў не хлеб, а нейкі эрзац праціўны, скала. І як толькі яны, бедныя, маглі есці яго?!

Тут хтосьці з нашых і прыпомніў, што адзін з камуністычных лозунгаў у час рэвалюцыі на Доне быў такі: „Хватит кормить солдат навозом!” Навоз — гэта чорны жытні хлеб, якім у Расіі салдат тады кармілі. Лепшым і слаўнейшым, аднак, лічыўся там белы пшанічны хлеб, таму і гэта выкарысталі камуністы ў сваёй агітацыі. І вось прайшло ўжо столькі часу ад перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі, а салдат там надалей не толькі не кормяць белым хлебом, але не кормяць і чорным, а толькі такім, які інакш і не назавеш як навозам. Вось як дзіўна і смешна на гэтым свеце бывае...

Аднаго забітага савецкага афіцэра знайшоў у сваім збожжы наш селянін пасля таго, як ужо выйшлі з вёскі пахаронныя службы. Ён адшукаў адпаведнага ваеннага начальніка і заявіў яму аб гэтым. Той сказаў:

— Так похорони его.

— Але ж гэта афіцэр, — сказаў селянін.

— Ну и что же? Так же само лежать будет. А за труд свой сними с него сапоги...

Савецкае войска яшчэ нейкі час стаяла ў нас або праходзіла праз нашу вёску, таму нашы людзі часта мелі дачыненне з імі: давалі ім начлег, пачастунак, вялі гутаркі.

Калі аднойчы адзін афіцэр папрасіў пакарміць яго і ягоных салдат, гаспадар запытаўся чым жа ён іх накорміць. Афіцэр падказаў, што салдатам можа наварыць бульбы, а ён ахвотна з’еў бы яешню або каўбаску. Калі салдаты елі ўжо звараную бульбу на двары, а афіцэр яешню ў хаце, старэнькі бацька гаспадара адважыўся запытацца яго:

— Усюды гаворыцца, што ў вас роўнасць і справядлівасць, а вы штосьці разам з салдатамі і салдацкай ежы есці не хочаце. Якая ж гэта роўнасць і справядлівасць?

На гэта дапытліваму дзядулі афіцэр адказаў так:

— Я всегда хорошо кушал, кушаю и буду кушать. А эти дураки хотели революции, так пусть и жуют постную картошку...

Нашы людзі многа кепскага наслухаліся аб жыцці народа ў Са-
вецкім Саюзе і таму пры кожнай нагодзе хацелі даведацца аб
гэтым, рознымі хітрыкамі стараліся таксама выпытаць салдат.
А яны ці сароміліся, ці баяліся раскрывацца і таму ўсялякія глуп-
ствы часта гаварылі. Многія з такіх дыялогаў былі проста смеш-
ныя, камічныя, і хадзіла іх у народзе мноства. Напрыклад:

— Ух, какая маленькая, красивенькая пчёлка, — любуецца сал-
дат пчалай.

— А ў вас якія пчолы? — адразу дапытваецца наш чалавек.

— Как гусь, — сур'ёзна адказвае той.

— То якія ў вас вуллі?

— Обыкновенные.

— Як жа ж такая вялікая пчала ўлезе ў звычайны вулей?

— Пищит, трещит, но лезет, — заканчвае салдат...

Савецкія салдаты былі вялікімі ахвотнікамі спіртных напіткаў,
што, канешне, і не павінна здзіўляць нас — вайна. За гарэлку
можна было абмяняць у іх амаль усё. І многія нашы сяляне на
гэтым тавараабмене някепска скарысталі. Але нярэдка паяўлялі-
ся пры гэтым і розныя казусы ды смешныя сітуацыі.

Паяўляецца, напрыклад, салдат з прыгожай кабылкай і просіць
за яе два літры гарэлкі:

— Хорошая, выносливая лошадка. Она с нами из самой Сиби-
ри идёт, — рэкламуе яе.

Мужыкі кінуліся за гарэлкай, бо як жа ж і адказацца ад такой
дурніцы. Шчасліўчыкам аднак мог астацца толькі адзін з іх. Ён
уручыў салдату гарэлку, сардэчна падзякаваў і забраў кабылку.
Дома сабралася ўся сям'я вакол цэннага набытку і проста нара-
давацца не могуць „сібірачкай”.

Аж тут задыханы і з крыкам убягае на панадворак селянін з дру-
гога канца вёскі:

— Вы што, падурэлі, чужую кабылу трымаць?!

— Якую чужую? Мы яе купілі, а яна аж з Сібіра, — гаворыць
новы ўладальнік.

— Я табе зараз дам з Сібіра! Яе з майго панадворка забралі...

А салдата з гарэлкай ужо і след прастыў.

Некалькі падвод вярталася з пакупкамі з кірмашу. Непадалёк
дарогі бачаць салдата, які ў бязрыбнай лужыне прымітыўнай вуд-
кай рыбу ловіць. Затрымалі падводы і падышлі бліжэй, каб пас-

мяяцца з неразумнага салдата:

— Ну што, салдат, бярэ рыба? — іранічна запыталі.

— Здесь не клюёт, но там клюёт, — з усмешкай адказаў сал-
дат.

Гэтым яшчэ больш расмяшыў іх. І як не рагатаць ім, калі ло-
віць салдат прыладай, якой ніяк злавіць не можна, і там, дзе ры-
ба не водзіцца ніколі. Ды і пляце штосьці недарэчнае рыбак.

Насмяяўшыся ўволю, вяртаюцца да сваіх падвод — а там па-
купак ужо няма. І „рыбака” раптоўна як бы ветрам здула. Дык
вось што мела значыць „там клюют” здагадаліся нарэшце.

— А ёб тваю маць з такім „рыбаком” і з намі — дурнямі, так
лёгка даўшыміся абдурачыцца! — толькі і можна было пачуць ад
нашых падарожных...

На нейкі час пасля фронту запанавала неразбярыха і хаос. Не-
каторыя з тых, у каго асталіся коні, пачалі выкарыстоўваць гэтае
безуладдзе і цягаць бярэны з лесу. І часцей за ўсё былі гэтыя па-
гагарэльцы, але тыя, у якіх нічога не згарэла.

На першую паваенную Тэклю (наша парафіяльнае свята, якое
прыпадае на 7 кастрычніка) некаторыя нашы сем'і прымалі ўжо
гасцей, з выпіўкай і громкімі песнямі, што вельмі раніла пакрыў-
джаных вайной. Не, не быў гэты адпаведны час на выпіўкі і пес-
ні.

Хутка потым двух нашых сялян, якія везлі бярэны з лесу, на-
ехалі на міны і трагічна загінулі. Аднаго маладога хлопца разар-
вала граната. Гэта быў халодны душ вёсцы.

Доўга не было вядома, да якой дзяржавы будзе належаць на-
ша тэрыторыя — да Савецкага Саюза ці Польшчы. А калі да Польш-
чы, то якой мае быць гэтая Польшча?

Ані санацыйная Польшча, ані Савецкі Саюз не пахлі нашаму
народу, або, інакш кажучы, „воняем пахлі”. (Было тады такое мод-
нае выражэнне, думаю, прывезенае яно было з Расіі). Добра ўпі-
ліся яны ў косці нашаму народу ў свой час. І добра было вядома
чаго можна было чакаць ад іх.

З цягам часу пачало праясняцца, што наша тэрыторыя будзе
належаць да Польшчы, а польскае грамадства пачынае будаваць
новую, іншую Польшчу — Народную Польшчу, справядлівую.

Моцна абяцаючымі, але ж цяжкімі і небяспечнымі нашаму бе-
ларускаму народу былі пачаткі яе: рэпатрыяцыя ў СССР, высо-

кія падаткі сялянам, раскулачванне замажнейшых гаспадароў, прывід калектывізацыі... А таксама польскае падполле, якое проста здэкавалася над праваслаўным беларускім народам.

Таму і не дзіва, што многія ў нас пачалі чакаць Амерыкі і верылі, што яна да нас прыйдзе.

На якой аснове верылі?

На такой, што свет быў падзелены на два варожыя лагеры — сацыялістычны (савецкі) і капіталістычны (амерыканскі). І між імі безупынна вялася халодная вайна, ад якой ужо зусім недалёка да гарачай. Выдавалася проста часамі, што мір вісіць толькі на валаску.

Ці больш прыхільнікаў было ў нас савецкага ці амерыканскага лагера, сказаць цяпер цяжка. Прыхільнікі Амерыкі даказвалі, што Амерыка — гэта дабрабыт і мілітарная сілішча, якая як толькі пердыкне ўсім сваім арсеналам, то толькі пёркі пасыплюцца з Савецкага Саюза і яго лагера, і хутка ім „піздзец” будзе. („Піздзец” — гэта таксама моцна папулярнае слова ў нас; яно заключала ў сабе такія паняцці як: канец, каюк, капут...).

Прыхільнікі Савецкага Саюза і сацыялістычнага лагера наадварот: хвалілі іх і гаварылі, што няхай толькі пачне вайну Амерыка, то хутка ёй самой „піздзец” і капут будзе.

Трэба адзначыць, што тады ўсе жылі палітыкай і кожны быў прыхільнікам якойсьці арыентацыі, хаця і не заўсёды публічна прызнаваліся якой. Я таксама, хаця і быў яшчэ малы. Няхай прабачыць мне Амерыка і НАТО, бо маім вялікім жаданнем было тады, каб гэта яны салідна дасталі ў сраку.

Адным словам халоднаваенная атмасфера ўсё нагняталася і нагняталася. Гэтану спрыялі таксама розныя прароцтвы і нават сны. Вось адзін з іх.

Прачынаецца старэнькі бацька і звяртаецца да сына:

— Мікалай, паедзь у Бельск і купі солі.

— У нас жа ёсць соль, — адказвае сын.

— Купі яшчэ, вайна будзе.

— Адкуль вам гэта вядома?

— Сон прысніўся, — і раскажаў свой сон.

— Глупства гэта. Сон пра вайну хутчэй бы прысніўся прэзідэнту ці першаму сакратару, а не вам, пастуху.

Бацька моцна пагневаўся на сына і больш не раскажаў яму

палітычных сноў. Але былі такія, якія верылі ў сны і не раз ездзілі па соль і іншыя тавары.

Яшчэ больш моднымі і пераканаўчымі былі прароцтвы. Хадзіла іх у народзе многа, і тым актыўней яны кружылі, чым больш экстрэмальнай была сітуацыя. Але не варта, па-мойму, замнога займацца і пераймацца імі, бо можна зусім здурнець. Тым больш, што многія з іх зусім былі недарэчныя, фальшывыя. Хаця напэўна не ўсе. Праблема ў тым, як распазнаць, якое з іх праўдзівае. За сваё жыццё наслухаўся я розных прароцтваў мноства. Але здзівіла мяне сваёй праўдзінасцю і канкрэтнасцю толькі некалькі. Прывяду два з іх.

Помню, як у 1941 г. бязладна ўцякала савецкая армія, а яе гналі адкормленыя, па зубы ўзброеныя навейшай і магутнай тэхнікай нямецкія войскі. Здавалася тады, што няма такой сілы, якая магла б затрымаць іх ці проціставіцца ім. У іх непераможнасць верылі і яны самі, і нашы людзі. Але не ўсе. Былі такія, якія на аснове знаных ім прароцтваў аўтарытэтна даказвалі ўжо тады, што хаця чорны певень і салідна аскубе чырвонага, але пераможцам будзе чырвоны...

Падобна і з савецкай сістэмай. У свой час Савецкі Саюз быў і вялікі, і магутны, і „нерушымый”, і ўра-камуністычны. Хто б мог падумаць тады, што так ганебна, і сам па сабе, ён разваліцца, падзе? А ўсё ж такі былі такія, што і гэтае ведалі. Ад тых жа самых людзей чуў я даўно, і не раз, што савецкі лад пратрывае ў Расіі 70 гадоў. А потым: як невядома адкуль ён узяўся, так невядома куды ён дзенецца... І што вы на гэта?..

Так больш-менш выглядаў у нас пераходны перыяд, у час якога пачала фармавацца Народная Польшча. Што я магу сказаць пра яе?

Час Народнай Польшчы мне ўжо з „аўтопсіі”, як кажуць, знаёмы. Магу пра яго, як пра родную жонку, расказаць і расказаць. Як жа ж зрэшты можа быць і інакш, калі на гэты час прыпала маё юнацтва і дарослае жыццё аж да старасці. У час Народнай Польшчы здабываў я першыя азы сялянскага жыцця, здабываў адукацыю, прафесію і вучыўся ўсялякім іншым жыццейскім прамудрасцям. Потым, ужо як настаўнік сярэдняй школы, па меры маёй адукаванасці і здольнасцей, набытыя веды і прамудрасці стараўся пераказаць маладому пакаленню. А як адзіны мужчынскі прадстаў-

нік новага пакалення Сакоўскіх пераймаў памаленьку ад бацькі родавую эстафету...

Пра Народную Польшчу магу сказаць я тое, што была яна, па-мойму, цікавай і своеасаблівай дзяржавай. Не была яна ні сацыялістычнай, ні капіталістычнай, ні тым больш, савецкай, як многія хочуць даказаць. І ў тым, што не была яна сацыялістычнай ці савецкай, было больш заслуг нашых вярхоў, як нізоў. Нашы дзяржаўныя камуністычныя мужы, за невялікімі толькі выключэннямі, проста не стараліся перабудаваць Польшчу на савецкі лад і падабенства. А калі ўжо і мусілі штосьці зрабіць пасавецку, то рабілі гэта нязгодна са сваёй нацыянальнай рысай „быць заўсёды першымі”, а рабілі самымі апошнімі з усіх сацыялістычных краін і без энтузіязму, абы-як адным словам.

Савецкае кіраўніцтва, канешне, дасканала ведала аб гэтым і не любіла Польшчы і польскага кіраўніцтва за іх нерушлівасць і розныя гаспадарчыя і палітычныя адхіленні ад савецкай нормы ды розныя навінкі.

Будучы ад 1960 года студэнтам Мінскага дзяржаўнага ўніверсітэта, мне не раз даводзілася выслухоўваць папрокаў савецкіх студэнтаў і выкладчыкаў у свой адрас за тое, што „ваша Польша — это самое слабое и ненадёжное звено социализма”. Як „самое прочное и надёжное звено социализма” падавалі, напрыклад, Чэхаславакію.

Я, канешне, не надта чырванеў ад сораму за сваё слабое звяно, а прабаваў даказаць ім, што не маюць рацыі, бо і мая Польшча з’яўляецца даволі моцным і надзейным звяном. Мае аргументы, аднак, больш смяшылі, як пераконвалі іх, і яны, канешне, мелі рацыю.

Па сталінскіх і савецкіх мерках нават нашы першыя сакратары партыі, да Ярузельскага ўключна, больш надаваліся на Калыму, як быць шэфамі сацыялістычнай дзяржавы. Ратаваў іх толькі сталінскі і савецкі плюралізм. Лічылі ў Маскве, што пабрыкаюць яны, пабрыкаюць і змірацца-зжывуцца. А на худы канец меліся на іх і сілавых аргументы...

Што магу сказаць я пра свой асабісты жыццёвы старт і свае адносіны да Народнай Польшчы? А тое, што кар’еры я не зрабіў і багацця не нажыў. Як распачаў працу бэльферам сярэдняй школы, так і кончыў ім. Моцна крыўдзіла мяне, што нейк падазрона,

з недаверам глядзела на мяне начальства і нават сябры, бо я да партыі ніколі не належаў. Згаджаюся таксама, што часам вельмі нялёгка жылося тады, але што быў гэта страчаны час — як некаторыя пробуюць даказаць цяпер — ніяк згадзіцца не магу і каменем у Народную Польшчу не кіну. І ў эканамічным, і палітычным, і тым больш, нацыянальным сэнсе быў гэта складаны і напэўна нялёгкае час, але для нас, беларусаў Беласточчыны, ці ж быў ён калі-небудзь лёгкім?!

Найправільней было б сказаць, па-мойму, што ў часы Народнай Польшчы было як многа непатрэбшчыны, дурноты ды сацыялістычнай шуміхі і паказухі, так нямала і цікавых, разумных і гуманых развязак, мерапрыемстваў і законаў. Карацей кажучы, у Народнай Польшчы легальна і законна сужыло з сабой дабро і зло, разумнасць і дурнота.

І так напрыклад, Народная Польшча была суцэльным пляцам будовы. Будавалася ў нас многа, даволі добра, прыгожа, функцыянальна. Але хто шанаваў ужо збудаванае, выпрацаванае, здабытае, калі яно было не прыватнае, а так званае грамадскае, дзяржаўнае?! Нішчылі, бралі, кралі, раскідалі, прапівалі і вінаватых у асноўным не было.

Не цанілася салідная, прафесійная праца і стваральнікі яе, а цаніліся людзі, якія на кожную нагоду мелі поўны рот патрыятычных цытат ды лозунгаў.

Хто меў сякую-такую галаву на плячах і ахвоту, мог без большых клопатаў здабыць адукацыю і амаль любую прафесію, але ўжо прафесіянальную кар’еру рабілі ў асноўным не самыя выдатныя і прынцыповыя людзі, а хутчэй за ўсё хітруны і кар’ерысты.

Хоць высокія дзяржаўныя пасады пачынала займаць учарашняя галота, але ўжо заняўшы іх, гэтая галота мела ўсе асновы і права адчуваць і паводзіць сябе як удзельныя князі ў сваіх вотчынах. І менавіта гэтымі магчымасцямі бессаромна злоўжывалі многія з іх. Дайшло да таго, што сакратар партыі мог ганяцца па ўсёй краіне на службовай машыне ў пошуках доказаў свайго шляхецкага паходжання, бо пачалі ў нас больш высока цаніцца пан з пана, як пан з рабочага ці мужыка. Калі ж ужо і камуністу ў камуністычнай дзяржаве пачало прыдаваць больш прэстыжнасці яго шляхецкае паходжанне, то ці ж можам уявіць сабе штосьці яшчэ больш

парадаксальнае?!

Хоць і не надта цаніліся тады навука і вучоныя людзі, але была велізарная мода на навуку. Каму толькі не лень, здабываў веды, бо дзяржаўная палітыка спрыяла і дапамагала такім. Больш, аднак, цанілася сама паперка-дыплом, як набытыя веды. Мноства пісалася таксама навуковых прац. Нярэдка магі-стэрскія дысертацыі былі на ўзроўні доктарскіх. І гэта, па-мойму, прывільна і добра. Але бывала, на жаль, што і за абы-якія працы прысвойвалі навуковыя ступені. Пачалі паяўляцца проста камічныя тэмы навуковых прац. Ці ж можа быць штосьці яшчэ больш смешнае, як нашумеўшая ўжо тады доктарская дысертацыя на тэму: „Wpływ gry w palanta na rozwój ruchu robotniczego w Polsce”? Аднак у тагачасных публічных дыскусіях на такія тэмы афіцыйная „вырочня” амаль заўсёды трымала бок „палянта”.

А цяпер давайце пярэйдзем на грунт маёй, ужо паспяваеннай вёскі. Варта тут пачаць з таго, што паспяваенная мая і ўсе нашы вёскі былі адсталымі, заняўдбанымі, запушчанымі. На гэту адсталасць салідна папрацавалі і санацыйная Польшча, і кароткае тут савецкае панаванне, і нямецкая акупацыя.

Народная ўлада была, канешне, свядома адсталасці нашых вёсак і абяцала, відаць, і хацела перабудаваць нашу адсталую сельскую гаспадарку і вёску на перадавую. Зрабіць, аднак, гэта хацела бягом і часта не зусім у згодзе з законамі эканамічнага развіцця. Але толькі некаторыя — як было ўжо сказана — з нашых часта змяняючыхся правячых экіп хацелі перабудаваць нас і нашу гаспадарку на савецкі лад. І мелі рацыю, бо гэты спосаб і быў найдурнейшым з усіх магчымых. На поўную сілу і моц, аднак, гэты спосаб у нас ніколі не разгарнуўся. Так што ў нашых улад то паяўлялася нейкае там жаданне зрабіць вёску калектыўнай, то зноў прападала. Сялянства ж калектывізацыі працівілася заўсёды.

Чаму наш народ не любіў калектывізацыі сельскай гаспадаркі і не рваўся стаць калгаснікамі?

Прычын таму было некалькі. Па-першае, калектывізацыя ўжо па сваёй натуре праціўная сялянскай душы. Па-другое, наш народ многа страшнага наслухаўся пра савецкія калгасы і ўспеў крыху сам прыглянуцца калгасам у час першых саветаў. Усё гэта пераканаўча адпіхала нашага селяніна ад калгаса.

Чаму ж усё ж такі ў нас паявіліся калгасы і калгаснікі?

Прычын гэтаму таксама было некалькі. Па-першае, сярод нашых сялян заўсёды былі непапраўныя аптымісты. Па-другое, гэта былі ўцёкі ад вельмі цяжкіх падаткаў і абавязковых дастаў, якія проста заядалі нашых сялян і руйнавалі іх гаспадаркі. Па-трэцяе, каб прынялі ў школу або не выкінулі са школы іх дзяцей. Маглі быць яшчэ і іншыя прычыны, як, напрыклад, шахер-махер тыпу: ты ўступіш у калгас, а мы дапаможам табе ці сямейніку твайму выпутацца з крымінальнай справы, якая вісіць над вамі. Адным словам, часцей за ўсё нашы людзі ставалі калгаснікамі не ад раскошы, а з бяды. Канешне, нямала было і такіх, якія запісваліся ў калгас не дзеля таго, каб у ім жыць і працаваць, а каб стаў ён новай ступенькай у кар’еры.

Я добра помню тую цяжкую атмасферу, якая навісала над тымі вёскамі, у якіх арганізавалі калгасы. Адзін за другім чарадою пёрлі туды розныя агітатары, якія доўгімі вечарамі і начамі планамерна апрацоўвалі сялянскі калектыў оптам і кожнага паасобку. А найбольш тых, на каго — як кажуць — мелі „гака”. Яны дасканала ведалі колькі залягаеш дзяржаве, дзе твае дзеткі і не скрывалі, што можа стацца з табой і з імі, калі не ўступіш у калгас. Так што многія проста не вытрымоўвалі такой атмасферы і паддаваліся. Гэта было цяжкае выпрабаванне нашаму народу і, думаю, нам цяпер трэба не крытыкаваць тых, хто стаў калгаснікам ці не стаў ім — як некаторыя з нас робяць — а толькі паспачуваць ім...

А вось як мой бацька стаў калгаснікам. Ён таксама хварэў усімі тагачаснымі хваробамі, а менавіта: быў непапраўным аптымістам, быў членам партыі, быў кулаком і меў нас, дзяцей, якія канчалі пачатковую школу і хацелі далей вучыцца, а ён з усіх сваіх сіл і сродкаў хацеў вучыць нас. Быў ён вельмі добрым бацькам і разумным чалавекам. Няхай зямля яму будзе пухам, маме таксама.

Не сялянскія гаспадаркі і прафесіі сялян-земляробаў даць сваім дзецям было жыццёвай мэтай майго бацькі. Пунктам яго гонару і жыццёвым ідэалам было даць сваім дзецям навуку і добрую інтэлігенцкую прафесію. Сялянскі лёс лічыў ён цяжкім і няўдзячным, бо надта выкарыстоўваюць сялян, нажываюцца на іх і ніхто не лічыцца з імі.

Аптымістам і членам партыі быў мой бацька таму, што моцна верыў у справядлівы і дабрабытны сацыялізм. Кулаком, бо меў няшчасце мець звыш пятнаццаці гектараў зямлі. На той час гэта было многа, вельмі многа. Тадышняя дзяржаўная палітыка не любіла такіх сялян і проста не давала ім жыць. Падаткавая прагрэсія накручвала высокія падаткі і штараз большыя абавязковыя даставы. Да канца разлічыцца з дзяржавай проста не было ніякай магчымасці селяніну-кулаку, а за гэта маглі забраць тваё дабро, аставіць сям'ю з постама, а нават пасадыць у турму. Але бадай найбольш крыўдным было тое, што ў пачатковым перыядзе народнай улады дзеці кулакоў не мелі ходу ў сярэдняю і вышэйшую навуку. (З цягам часу народная ўлада, аднак, штараз больш лагяднела і набывала — як кажуць — людскі твар). Вось таму ўсе гэтыя хваробы былі так моцна калгасатворнымі. Нават частка гэтых хвароб, думаю, з часам напэўна прывяла б і майго бацьку ў калгас. Але пакуль ён яшчэ аднекваўся, паявіўся новы моцны калгасатворны аргумент, які і зрабіў нашу сям'ю калгаснікамі.

Суседняй ад нас вёскай з захаду ёсць Зубава. Цяпер гэта ціхая і спакойная вёска, можна сказаць, вёска-пенсіянерка. А калісьці Зубава было о-го-го! Яно ззяла і грымела на ўсю аколiцу як у даслоўным, так і ў пераносным сэнсе.

Зубава стала, можна сказаць, эксперыментальнай пляцоўкай для калектыўнай сацыялістычнай сельскай гаспадаркі і кузняй нашых партыйна-афіцэрскіх кадраў.

Зубаўляне вельмі хутка і беспамылкова зразумелі, што народная ўлада — гэта вельмі добры час для нізоў рабіць кар'еры. Разумелі таксама і тое, што, не маючы дастатковай адукацыі, найпрасцей і найхутчэй можна зрабіць кар'еру па партыйнай лініі. Першым крокам да такой кар'еры было тады звярнуць на сябе ўвагу палітычнага начальства. А зрабіць гэта можна было рознымі спосабамі: стаць актыўным партыйцам, вербаваць новых членаў у рады партыі, арганізаваць новыя партыйныя ячэйкі, дружныны ОРМО, засноўваць калгасы, выкрываць кулакоў і іншых ворагаў народнай улады, быць даносчыкам і г.д.

Трэба прызнаць, што тагачасная народная ўлада ўмела вяла прапаганду і хутка падрыхтавала цэлую армію сваіх янычараў, у станоўчым сэнсе, канешне. Помніцца мне, што і ў маёй вёсцы

было іх нямала. Адзін з іх, напрыклад, зусім неадукаваны хлопец, трапіў у SP (Служба Польшчы), адтуль, за выдатную працу, правільнае паходжанне і палітычную спеласць паслалі яго на курсы трактарыстаў. А там так насякнуў ён ваяўнічымі сацыялістычнымі ідэямі класавай барацьбы, што напісаў бацьку ліст з патрабаваннем зачытаць яго на вясковым сходзе. А ў гэтым лісце чорным па белым было напісана, што як прыедзе дадому, то будзе біць кулакоў. Быў ён здаравенным хлопцам, а кулачышчы меў проста пудовыя. Ад такога кулака напэўна не ўстаяў бы на нагах нават самы мацёры кулак. На кулацкае шчасце бацька нашага патрыёта не толькі не прачытаў сынаў ліст на сходзе, але яшчэ востра аблаяў у сваім лісце сына за гэта, намякаючы, што, відаць, сынава школа не надта прыбавіла яму розуму. Так абмінуў здаравецкі юнацкі кулак нашых вясковых кулакоў, на абяцанках усё і кончылася...

Але давайце вернемся ў тагачаснае Зубава — нашу вёску-актывістку. Там кіпіць, там бурліць, перабудоўваецца жыццё на новы лад, на новы стыль. Там моцная партыйная арганізацыя, там дружнынікі ОРМО, там адзін з першых у нашай аколiцы калгас...

Менавіта ў такім Зубаве гасцяваў аднойчы ў дваюраднана брата мой бацька. У гасціне было многа зубаўлян: як актывістаў, так і нармальнага народу. Падвыпіўшы, пайшла гаворка і пра калгасы. Калі хтосьці з гасцей расхвальваў калгаснае жыццё і быў моцна за тым, каб як найхутчэй арганізаваць іх ва ўсіх нашых вёсках, мой бацька наіўна прабаваў крыху не згадзіцца з яго аптымізмам наконт калгаснага жыцця, так проста, па-сяброўску.

Хутка пасля гэтай гасціны бацьку выклікалі ў бельскую бяспеку, дзе чакаў яго вельмі нямілы сюрпрыз. Даведаўся менавіта аб тым, што ў акалічных вёсках вядзе ён прапаганду супраць калектывізацыі. Было гэта вельмі сур'ёзнае абвінавачанне, ды і патрактавалі яго таварышы па зброі (бацька быў ужо членам партыі) не так міла, як вораг-немец у час самагоначнай справы. Не частавалі цыгарэткамі і міленька не размаўлялі з ім, а толькі падкрывалі на яго і дэкламавалі штараз страшнейшыя параграфы крымінальнага кодэкса за ўчыненае ім злачынства. З гэтай, здавалася б, бязвыхаднай сітуацыі бельскія ўбэшнікі бачылі толькі два альтэрнатыўныя выхады: або ісці ў турму, або... запісацца

ў калгас, які пачыналі таксама арганізаваць і ў нашай вёсцы. Тады ўсе яго грахі даруюцца. Бачыце, як разумна і проста!?

Мой бацька падумаў, падумаў і паступіў так, як робіць толькі электарат у час выбараў сваіх прэзідэнтаў — выбраў меншае зло. Меншым злом — на яго тадышняю думку — была Spydzielnia Produkcyjna „Nowe Ćycie” w Pilipkach. І так мой татка, як кажуць, горка заплакаў і з ахвотай пайшоў у калгас. І сапраўды, усе цяжкія абвінавачанні аўтаматычна былі з яго зняты.

Так мая сям'я стала калгаснікамі, распачынаючы новае жыццё ў калгасе „Новае жыццё”. Праўда, парадавацца новым жыццём нашай сям'і не ўдалося, бо па нейкім часе нас з калгаса выкінулі. Адрозна выдзелілі абы-якое поле і аблажылі яго высокімі падаткамі. Збожжавага і бульбянога ўкладу, унесенага бацькам пры арганізацыі калгаса і цвёрда гарантаванага „Statutem Spydzielczym” не аддалі, бо быў неўраджай — казалі. А воля калгаснікаў была тады і законам...

І жыві-разжывайся, як сам хочаш. Адпаведныя ўлады не рэагавалі, і згаджаліся з кожным беззаконнем калгаснікаў у адносінах да нашай сям'і, каб толькі ўтрымаць калгас ад распаду. Трэба было радавацца тым, што хаця кабылу нам аддалі. І мы памаленьку радаваліся, чаго не можна сказаць пра нашу кабылу Каштанку.

Менавіта ёй найбольш не спадабалася новая сітуацыя і яна ніяк не хацела пагадзіцца з такой, на яе думку, відаць, моцна несправядлівай сітуацыяй. Яна так палюбіла калектыўную гаспадарку, што да канца сваіх дзён ніяк ужо не магла пагадзіцца з індывідуальнай. Як толькі вырвецца з хлява, бывала, так і прэ адрозна, залупіўшы хвост, пад калгасную абору, бегала вакол яе, іржэ, у вокны заглядае і не даецца злапацца нам, палітычна няўстойлівым. Такой ужо кампанейскай і з такой высокай камуністычнай свядомасцю была яна.

І канешне ж, з паводзін нашай кабылы былі задаволены і нашы калгаснікі, і бельскі павятовы камітэт партыі. І гэта быў яшчэ адзін доказ на тое, што калектыўная гаспадарка вышэй індывідуальнай. А нам паступак нашай кабылы быў яўнай здрадай. Тым больш крыўдна было, што кабыла наша як ад гаспадара, так і ад сям'і крыўды не мела. Усе мы любілі яе, шанавалі і ганарыліся ёю, бо была яна сапраўды арыгінальнай кабылкай.

Была яна хуткая, як бліскавіца, добра збудаваная і разумная-разумная, халера. Мела таксама свой, кабылін, гонар і фантазію. Для яе біча не трэба было ўжываць, бо разнясе — так адразу прывучыла нас. І ніколі яго не ўжывалі, і не мелі, але і ніколі не прыстала ў дарозе, не панесла і не разбіла воза і пасажыраў.

Звычайна была яна спакойная, лагодная, разважлівая, але бывалі і такія хвіліны, што паводзіла сябе зусім як анархістка.

Едучы, напрыклад, ноччу цёмнай дарогай, яна заўсёды першая заўважала, што насустрач ці ззаду прэцца нейкая машына. Тады паварочвала галаву да гаспадара, седзячага на возе, і лагодна ржала. Гэта мела значыць: мне страшнавата, падыдзі, гаспадар, бліжэй да мяне. І бацька паслушна злазіў з воза, падыходзіў да яе галавы, гаварыў з кабылкай, і тады мог праязджаць ці пралятаць сам Люцыпар з кампаніяй, не тое што нейкая машына, і кабылка была спакойная. Удзень такой патрэбы не было.

Толькі пераехаўшы кутлоўскі мост на рацэ Арлянцы, едучы з Бельска дадому, ніколі не забывала наша кабылка адразу затрымацца, відаць, добрую матэматычную памяць мела. Гэта мела значыць: хачу крышку перадыхнуць і напіцца халоднай рачной вадзічкі. І мой бацька зноў ушаноўваў яе волю. Выпрагаў і зводзіў з высокага тут дарожнага насыпу ў рэчку. Кабыла піла, крыху паплёхалася і сама ішла ў аглоблі, а запрэжаная пачынала адразу з капыта, каб надрабіць страчаны час.

Калі пад вечар ішлі забраць яе з пасавога, яна заўсёды першая здалёк заўважала гаспадара, высока падымала галаву і вясела падавала свой голас, які меў значыць: тут я, тут, чакаю.

Калі ж здаралася спазніцца, была моцна незадаволеная, знерваваная, не скубла травічкі, толькі бегала на ўсю даўжыню ланцуга, ржэла і моцна нічшыла капытамі пасавое. Таму тата моцна трымаўся адпаведных тэрмінаў і ад усіх сямейнікаў патрабаваў гэтага.

Часамі находзілі, аднак, на кабылку і такія хвіліны, што раптоўна змянялася, пачынала пляваць на ўвесь гэты этыкет і „канвенансы” конска-чалавечых узаемаадносін і стрымгалоў ляцела ў шкоду. І напэўна дасканалая ведала цану свайму ўчынку, бо тады ўжо не толькі не давалася злапацца, але не дапускала нават збліжыцца да сябе, а ўсё пёрла і пёрла далей у шкоду. Праўда, здаралася ёй гэта не так ужо часта і ў асноўным у час яе

маладосці. Што ж, „молада-зелена” — любілі паўтараць старэйшыя людзі.

Усё гэта хутка мы ёй выбачалі і надалей яе шанавалі. Прыехаўшы, напрыклад, з дарогі ці вярнуўшыся з работы, бацька ніколі сам першы не пачаў есці ці адпачываць, пакуль не ўпарадкаваў кабылы. Мог ужо ноччу ў ложку прыпомніць, што яшчэ не напіў яе і адразу бягом уставаў, адзяваюся і шоў паіць, бо калі кабыла была хаця крыху спацелая, ніколі не даваў адразу вады, каб не прастудзіць. „Коні вельмі ўтлыя”, — часта паўтараў. І, канешне, крыўдна нам было, што так шанаваная намі кабыла лепей адчувала сябе ў калгасе, чым у нас...

Чаму майго бацьку выкінулі з калгаса? Канешне ж, не таму, што зрабіў нейкае злачынства ці пазайздросцілі яму добрай калгаснай жытухі. А таму, што мы, ягоныя дзеці, як адзіныя з цэлай вёскі тады, пачалі вучыцца ў сярэдняй школе. Сярэдняя ж адукацыя ў той час давала велізарныя магчымасці стаць паніскам. А гэта ўжо не ўсім падабалася ў вёсцы. Вельмі не падабалася гэта і некаторым калгаснікам. (Калгас наш гэта нейкіх дванаццаць сваяцкіх сем’яў). Вось і лічылі, што калі толькі выкінуць бацьку з калгаса, адразу выкінуць і ягоных дзяцей са школы. Такія гэта былі суровыя часы і такія панавалі тады парадкі. Выкінуць жа з калгаса было надта проста тады — адбывалася шляхам звычайнага галасавання — хто за? І ніякія іншыя рацыянальныя аргументы не браліся пад увагу.

Адразу пасля выключэння дэлегацыя нашых шанюўных калгаснікаў, страшыня „со товарищи”, з’явілася ў дырэктара маёй школы — Яраслава Васільевіча Кастыцэвіча з патрабаваннем выкінуць мяне, кулацкае насенне, са школы. Яраслаў Васільевіч быў разумным і культурным чалавекам, але моцна не любіў тых, якія стараліся шкодзіць іншым нашым людзям. Ён прыняў нашу шанюўную калгасную дэлегацыю холадна, паведамляючы іх, што можа выключыць са школы толькі тады, калі атрымае ад адпаведных улад адпаведны дакумент. Незадаволеная наша дэлегацыя падалася ў камітэт партыі, але і там такога дакумента не атрымала, бо наступалі ўжо новыя часы — палітычная адліга сярэдзіны пяцідзiesiąтых гадоў.

Але гэта не канец клопатаў з маім паходжаннем.

Будучы вучнем адзінаццаціга, матуральнага тады, класа і на-

стаўнікі нашы, і дырэктар, і, канешне, кожны з нас, абітурыентаў, ставіў перад сабою пытанне: што далей?! Значыць, куды пасля матуры падацца, якую выбраць школу, прафесію? А былі гэта нялёгкае пытанні.

Не ведаю чаму, але мне пачало тады здавацца, што я вельмі люблю мора, якога, дарэчы, я тады яшчэ ні разу не бачыў. Яшчэ было б лепей, — далей разважала мая маладая гарачая галава, — аглядаць наша блакітнае мора і слухаць рамантычны шум яго пеністых хваль, прыадзеўшыся ў форму марскога ваеннага афіцэра з бліскучым корцікам пры баку. Вось дзе была б раскоша і прыгажосць. А ўжо дзеўкі то і вачэй не маглі б адарваць і, канешне ж, ніякуткі не адмовілі б такому кавалеру — далей аптымістычна разважаў я. Значыць, так і быць — поўнай парай трэба падавацца ў школу ваеннага марфлоту.

Лёгка сказаць „падавацца”, а на самай справе была гэта доўгая і складаная працэдура. Распачыналася яна далёка перад матуральнымі экзаменамі афармленнем розных дакументаў: заяў, анкет, справак, характарыстык, біяграфіі, фатаграфій... Далей наступала яшчэ горшае — лекарская камісія. Кандыдатам у ваенна-марское вучылішча была яна моцна складаная і суровая. Дакладна абмацвалі і абшчупвалі чалавека, як нейкую клячу. Заглядалі ў зубы і розныя іншыя закамаркі цела і душы. Найгоршае аднак было тое, што перад камісіяй, сярод якой былі і жанчыны, трэба было паяўляцца галышом, а я быў вельмі сарамлівым вясковым хлопцам і проста згараў ад сораму. Мусіла быць велізарнае хаценне стаць ваенна-марскім афіцэрам, калі дабравольна згадзіўся на такое. Праўду кажуць, што хаценне горш няволі.

Удала прайшоў я і гэты, і наступны этап — экзамены. Цяпер ужо даволі выразна пачаў чуць я пах мора і бачыць прыгожы ваенна-марскі мундзірчык з корцікам на сабе. Але, на жаль, а можа і на шчасце, на гэтым і закончылася мая ваенна-марская прыгода.

Аказваецца, што тых інфармацый, якія былі пададзены ў нашых заявах, анкетах, розных спраўках і характарыстыках, даных нам школамі і іншымі ведамствамі, было яшчэ мала. У тых кандыдатаў, якія пераможна прайшлі ўсе гэтыя этапы, пачалі высвятляць іх палітычную добранадзейнасць. Па гэтай прычыне паявіліся і ў маёй вёсцы давераныя службовыя асобы і даведальнікі

там страшных рэчаў аба мне — бацькі мае маюць многа зямлі і былі выкінуты з калгаса. І гэтага хапіла, каб заявіць мне катэгарычнае — не!

Калі я здаў матуральныя экзамены і атрымаў атэстат сталасці, дырэктар параіў мне шукаць сабе вышэйшай школы на далейшую навуку дзесьці ў заходніх ваяводствах. Я паслухаўся і падаў дакументы ў найбольш непакорны тады горад Познань, дзе, здаўшы ўступныя экзамены, стаў студэнтам. А быў гэта 1956 год. І сапраўды, там у гэтым сэнсе быў зусім іншы свет...

Гэта быў ужо другі (і не апошні) выпадак, калі Яраслаў Васільевіч Кастыцэвіч дапамог мне. Так дапамагаў ён і іншым сваім вучням, і іншым нашым людзям, патрабуючым дапамогі. Гэта быў тыповы прадстаўнік старой, яшчэ царскай інтэлігенцыі і высакародны чалавек. І сустрэўся я з ім ужо ў ліцэі.

А ўвогуле распачынаў я сваю навуку ў 1947 годзе, калі мне было ўжо 10 гадоў. Так больш-менш распачыналі і ўсе іншыя мае ровеснікі з нашай і акалічных вёсак.

Вучыўся я ў вёсцы Пасынкі, бо ў нашай вёсцы школы тады не было. У пасынскай школе вучыліся тады дзеці і моладзь з васьмі акалічных вёсак. А было яшчэ на вёсках моладзі многа-многа. Многія нашы вучні былі моцна перарослыя. Школа і класы былі перапоўненыя, моладзь задзірыстая. Часта ўзнікалі розныя канфлікты і бойкі між намі.

Кніг не было або не ўсім іх хапала, сшыткаў і іншых школьных прылад і дапаможнікаў таксама. Але найбольшыя клопаты былі з абуткам і вопраткай. Іх не вельмі было дзе і за што купіць, а ўжо купленае проста гарэла на мне.

Восенню і зімой трэба было рана, на світанні, выходзіць з дому і прыцемкам вяртацца, бо дарога была далёкая і цяжкая, непрыстасаваная. Цяжка было і нам, вучням, тады, і цяжка было з намі.

Навука ўсё ж такі ішла, і не без следу. Хто з пераросткаў стараўся і спраўляўся з навукай някепска, настаўнікі дапамагалі ім за год канчаць па два класы і надрабіць страчаны час. Так што пачатковую школу я закончыў у нармальны тэрмін.

З выбарам сярэдняй школы клопатаў не было. Я і мае бацькі ведалі ўжо загадзя, што маёй сярэдняй школай павінен быць Бельскі беларускі ліцэй. Гэты ліцэй быў моцна папулярны тады.

Ён быў, можна сказаць, нашым беларускім універсітэтам.

І так, здаўшы ў 1952 годзе ўступныя экзамены, я стаў вучнем Агульнаадукацыйнага ліцэя з беларускай мовай навучання ў Бельску-Падляшскім.

Навука ў ліцэі была, аднак, нялёгкая. Веды ў пачатковых вясковых школах многія з нас атрымалі слабенькія. Вельмі цяжка было таксама прыстасавацца да ўмоў гарадскога і самастойнага жыцця, здалёк ад роднай вёскі і таты з мамай. Да таго ж вялікай перашкодай былі сталыя матэрыяльныя нястачы. У суботы дамоў за 12 кіламетраў, а ў нядзелі з дому хадзіў я пяшком, хаця і курсавалі тады аўтобусы. Ліцэй быў таксама перапоўнены. Восьмыя класы налічвалі звыш сарака вучняў у кожным.

Дысцыпліна ў ліцэі была суровая і трымаў яе ў асноўным дырэктар — старой даты педагог. Гэта ён быў усяму галава. Спазненняў, прагулаў, нават мінімальнай правіннасці ён не пераносіў — успрымаў іх проста як асабістую знявагу. Дысцыпліну і паслушэнства лічыў ён важнейшым выхаваўчым элементам. З поўнай адказнасцю можна сказаць, што наш ліцэй быў тады школай, у якой выхаваўчая сістэма дзейнічала згодна прынцыпу: за аднаго бітага двух нябітых даюць. І правільна, хаця ў той час нам так не здавалася. І такой дысцыпліны, і стражнікаў яе мы не надта любілі і стараліся здалёк абмінаць іх, хаця не заўсёды нам удавалася гэта.

Асоба Яраслава Васільевіча Кастыцэвіча адыграла немалую ролю і ў маім жыцці, і ў жыцці многіх дзяўчат і хлопцаў майго пакалення, і ўсёй нашай тутэйшай беларускай грамадскасці. Гэта, між іншым, яго заслуга, што па вайне паўстала ў нас беларускае школьніцтва. Гэта яго заслуга, што былі адкрыты нашы беларускія ліцэі, якія мноства нашай моладзі вывелі ў людзі і надалей выводзяць.

Яраслаў Кастыцэвіч, калі стаў дырэктарам Бельскага белліцэя, быў ужо немаладым чалавекам. У той час адбывалася мноства розных мерапрыемстваў, у якіх павінны былі ўдзельнічаць і школы, тым больш беларускі ліцэй, які меў вялікі хор, танцавальны калектыў і духавы аркестр. Але, бадай, не было такой, у якой не ўдзельнічаў бы сам дырэктар, знаходзячыся заўсёды на чале сваёй школы.

Наш дырэктар у твар і па прозвішчы ведаў усіх сваіх ліцэ-

істаў. Не толькі перад дарослымі, якіх знаў мноства, але і перад кожным з нас, ліцэістаў, здалёк здымаў на вуліцы сваю шапку і першы вітаўся. Але Божа цябе ўпасі, калі ты не заўважыў яго і культурненька не адкланіўся, тады ўжо трымайся, бо на бліжэйшай лінейцы (якімі пачыналіся штодзённыя нашы заняткі і якія называліся ў нас „апэлямі“) уся школа будзе мець з цябе пацеху: „Вчера ученик восьмого класса „б“ Саковский так был занят наблюдением за пьяницами около пивной, что даже не заметил своего директора! Прошу его сюда!!!”

О, Божа, аж цяпер дрыжыкі па целе прабягаюць!

А некаторым нашым ліцэістам даставалася яшчэ горш, напрыклад: „Вчера вечером около Кармелитского костёла наш пьяный ученик валялся в снегу. Это недопустимое безобразие!”

І ў такім выпадку наш паважаны дырэктар ужо не гаварыў, а проста грымеў святым гневам. Нават калі і не выкінулі такога вучня са школы, то так дастаў ён па вушах, што напэўна на ўсё сваё жыццё набавіўся агіды да гарэлкі і выпіўкі...

І так амаль на кожнай лінейцы наш шаноўны дырэктар або кагосьці хваліў, бо хваліць ён таксама ўмеў і любіў, або граміў.

Мы, дарастаючыя хлопцы, вельмі хацелі адгадаўцаць модныя тады доўгія валасы, якія называліся „шэвэлюрамі”. А Яраслаў Васільевіч не любіў такіх валасоў і не дапускаў на нашых галовах заводзіцца модным шавялюрам, няшчадна ганяючы нас да цырульніка. Мяне аднойчы, напрыклад, выганяў аж тры разы ў адным дні.

За кожным паваротам абавязкова трэба было явіцца на праверку да яго, а валасы, убачыўшы дырэктара, ад страху становяцца дыбам, як у вожыка — і зноў да цырульніка. За трэцім разам паявіўся я прыбіты горам перад ім, а галава мая выглядала як нейкая булавенька. Замест пышной шавялюры засталіся нейкія тры кароценькія валасіны на галаве: дзве на права, адна на лева, з разборачкай, значыць. Я ледзь не плачу ад жалю і крыўды, а мой дырэктар проста не налюбуецца маім выглядам, кажа павярнуцца налева, направа і з усіх бакоў; паводле яго, выглядаў я падобна цудоўна. Таксама было і з іншымі нашымі вучнямі...

За нашы правіненні былі розныя кары. У цяжэйшых выпадках, напрыклад, выпіўка, дробнае хуліганства ці калі выкрылі, што ву-

чань сам сабе даставіў ціхачом у дзённіку ацэнку, дырэктар патрабаваў прыйсці ў школу не толькі кроўным бацькам віноўніка, але і хросным бацькам. Так балюча здымалі з нас грубы і цвёрды слой шурпатасці і непакорлівасці. Канешне, такія суровыя адносіны дырэктара былі толькі да вучняў пачатковых класаў ліцэя.

І не дзіва, што па акаліцы проста легенды кружылі наконт выхаваўчых метадаў нашага дырэктара.

Не аставаліся ў даўгу, канешне, і самі вучні. Яны складалі вершы, песні пра дырэктара. Фрагменты адной такой песні-рыфмаванкі, складзенай на польска-руска-беларускай мове на папулярную тады мелодыю, я дасюль яшчэ помню:

Dyrektor Kostyczewicz
Szlachetne serce ma.
Gdy spotka na wagarach,
Krzyczy: „Иди сюда!
Чего ты здесь шукаеш,
Плохой ты ученик?
А где твоя фуражка?
Почему не чистишь черевик?”
И бедный наш проказник,
Со страха весь дрожа,
От директора втикает,
Как лошадь от бича...

Пазней мы зразумелі, што Яраслаў Васільевіч з’яўляецца не толькі суровым дырэктарам, але і, можна сказаць, клапатлівым нашым бацькам. Усе яго дырэктарскія дзеянні былі падпарадкаваны аднаму — зрабіць з нас добрых, культурных, разумных, адукаваных людзей, і, канешне ж, свядомых беларусаў.

Бельскі беларускі ліцэй, пад яго кіраўніцтвам, быў своеасаблівай школай, са своеасаблівай свойскай атмасферай у ёй. У сценах яе гучэла як польская мова, так і ўсе нашы мясцовыя беларускія дыялекты. Але ў ліцэі пазнавалі мы і беларускую літаратурную мову, беларускую літаратуру, гісторыю, забытаную, але цікавую і багатую мінуўшычню нашай мясцовасці.

З танцавальным калектывам, хорам з багатым беларускім рэ-

пертуарам і духавым аркестрам мы часта выступалі ў Бельску і цэлай нашай бліжэйшай і далейшай аколіцы. Нашы выступленні карысталіся вялікай папулярнасцю і славілі беларускі ліцэй і нашу беларускую культуру. І нас, і нашых гледачоў наглядна пераконвалі яны, што мы і наша беларуская мова і культура не горшыя ад культур іншых народаў.

Той час быў моцна атэістычным часам. Ад дырэктара школы проста адміністрацыйна вымагалася выхоўваць маладое пакаленне ў атэістычным духу. Яраслаў Васільевіч і ў гэтым сэнсе не зблзнаваўся ніколі, як многія іншыя нашы ўра-патрыёты. Мы ніколі не пачулі ад яго антырэлігійных выказванняў і ні перад кім не скрываў ён таго, што з'яўляецца моцна веруючым і праваслаўным.

Бадай не было такога Яна (парафіяльнае свята ў нашым пашынскім прыходзе, за якіх дзесяць кіламетраў ад Бельска), каб Яраслаў Кастыцэвіч на сваім старэнькім ровары не прыехаў туды і не памаліўся ў нашай царкве ды не сустрэўся з многімі сваімі знаёмымі каля царквы. І гэта быў найлепшы прыклад нам, маладым. Я ганаруся тым, што закончыў менавіта гэту школу і што маім дырэктарам быў Яраслаў Васільевіч.

Наш дырэктар знаходзіў час даслоўна на ўсё, каб магчы ўдзельнічаць у школьных і гарадскіх імпрэзах, кантраляваць урокі, дапільнаваць дысцыпліну і парадак у школе, слядзіць за нашымі прычоскамі і гігіенай, накрыць прагульшчыкаў і разявак, пахваліць заслужыўшых пахвал і аблаяць правініўшыхся.

Асаблівай увагай і павагай карысталіся ў нашага дырэктара вучні апошніх класаў. Пачынаючы ўжо з дзесятага класа Яраслаў Васільевіч праводзіў з намі і нашымі бацькамі гутаркі на тэму нашай далейшай жыццёвай дарогі. Дараджваў куды варта кіравацца пасля заканчэння ліцэя. І такія гутаркі нам былі моцна патрэбныя, бо ані ў нас, ані ў нашых бацькоў дастатковай арыентацыі ў гэтай справе не было.

Калі той, хто на яго думку павінен далей вучыцца, не падаваў дакументаў у вышэйшую навучальную ўстанову, наш дырэктар сам мог паехаць нават да яго дадому. З такой мэтай прыязджаў і да мяне на вёску. Прывёз патрэбныя паперы, казаў запоўніць іх, сам забраў іх і школа адправіла куды трэба.

У старэйшых класах не было ўжо праблемаў і з нашай дысцып-

лінай, і з прычоскамі, бо дырэкцыя і настаўнікі рабіліся лагоднейшыя для нас, а мы ўжо дасканалы ведалі што нам можна, а чаго — не...

Калі наведвалі школу выпускнікі, якія закончылі школу, дырэктар вельмі ахвотна прымаў іх, абводзіў па школе, расказваў пра школу і распытваў пра іх справы...

Расказваў, даўно ўжо пакойны, наш вясковы сусед Сямён Герасімяк, што ў час нямецкай акупацыі хтосьці нашрайбаваў на яго паклёпніцкі данос немцам. На аснове падобных даносаў многія нашы людзі траплялі ў нямецкія турмы, канцлагеры і гінулі. Яраслаў Васільевіч працаваў тады ў канцылярыі ў Бельску, бо быў высокаадукаваным чалавекам і ведаў нямецкую мову. У яго рукі траплялі часам і падобныя даносы. Наражаючы сябе і сваю сям'ю на вялікую небяспеку, калі толькі мог, нішчыў такія даносы. Знішчыў, не прапускаючы далей, і данос на майго суседа, паведамляючы яго аб гэтым...

Такім педагогам, дырэктарам і чалавекам быў наш паважаны Яраслаў Васільевіч Кастыцэвіч.

Гаворачы пра навуку, мы часта чуем цяпер: вось у пасляваенныя гады то было добра і лёгка вучыцца. Хто толькі хацеў, нават найбольшы туман і тупіца, мог лёгка закончыць любую сярэдняю і вышэйшую школу...

Дапусцім, што нейкая часціна праўды ў такім сцвярджэнні і ёсць. Але колькі ж добрых, сумленных, працавітых і здольных дзяўчат і хлопцаў з нашых вёсак не маглі дастацца ў адпаведныя школы тады толькі таму, што бацькі іх не то што былі замажнейшыя, але мелі няшчасце мець крыху больш гектараў ад бядняцкай нормы. І ніхто не наракаў і не наракае над іх лёсам і тым, што марнаваліся не развіўшыся іх здольнасці і таленты.

Вельмі перашкаджалі ў навуцы тады таксама вялікія матэрыяльныя нястачы дзяржавы і людзей. Школыныя і інстытуцыя будынкі былі слабенькія і запушчаныя, класы, аўдыторыі і інтэрнаты — моцна перапоўненыя і халодныя. Не хапала падручнікаў, кніг і іншых дапаможнікаў. Не хапала або і не было за што купіць адпаведнага адзення, абутку і ежы. Але і такіх убогіх класаў, школ і інстытутаў было моцна замала і далёка не ўсіх дастойных і ахвотных маглі яны прыняць да сябе на навуку. Бо гэта быў час, калі моладзь, якой былі перапоўнены ўсе тадышнія нашы вёскі, пачуў-

шы, што на іх пакаленне выпала шчасце жыць ужо ў калгасных вёсках, раптоўна і масава так кінуліся ўцякаць ад таго шчасця ў гарады, у навуку, што аж пыл курэў. Дзесьці недалёка пераду пёр задыханы і я з сястрой... Так што не так ужо проста і лёгка было ў той час з навукай.

Сама ідэя калектывізацыі сельскую гаспадарку можа і не ёсць кепская, але калектывізацыя савецкага тыпу, якая ў нас тады праводзілася, гэта напэўна страшная рэч. На шчасце праводзілася яна ў нас нядоўга, не надта станоўча і яшчэ не ва ўсіх вёсках. Але і так успела нарабіць шкод нямала.

Не гаворачы ўжо пра матэрыяльнае і юрыдычнае становішча калгаснікаў, трэба сказаць, што калектывізацыя моцна нішчыла вясковыя традыцыі, міжлюдскія адносіны і вякамі набыты ўклад сельскага жыцця. Сеяла варожасць паміж паасобнымі людзьмі, сем'ямі, найбліжэйшай раднёй і нават паміж людзьмі і жывёлінай, як, напрыклад, паміж маёй сям'ёй і нашай кабылай Каштанкай.

І так, напрыклад, індывідуальныя не любілі калгаснікаў за тое, што з-за іх згоды пачалі ў іх арганізаваць калгас, бо дзейнічаў тады такі механізм: дзе арганізаваўся калгас, там аўтаматычна яшчэ мацней прыціскаліся ўсе некалгаснікі. З такім, канешне, разлікам, каб і іх хутчэй загнаць у калгас.

Калгасны палетак выбіралі заўсёды ў найлепшым месцы і на найлепшай зямлі. Калі ў гэтым месцы знаходзілася поле некалгаснікаў, узамен давалі ім дзесьці ў іншым месцы, і, канешне ж, часцей за ўсё ў горшым і з горшымі грунтамі.

У сваю чаргу калгаснікі варагавалі між сабою даслоўна за ўсё: за тое, што аднаму траплялася лепшая, а другому горшая праца, за якасць і колькасць выкананай працы, за налічванне працадзён, за колькасць і якасць унесенай імі маёмасці ў калгас і выкарыстоўванне калгасам яе, за падзел выпрацаванага прыбытку, за выбар калгаснага начальства і г.д.

Былі таксама і такія, якія актыўна арганізавалі калгас, але самі зусім не думалі быць калгаснікамі. Арганізоўванне імі калгаса мела паслужыць ім, і часцей паслужыла, у далейшай іх кар'еры.

Усё гэта множыла між людзьмі крыўду, злосць, нянавісць і ў многіх жаданне помсты, бо нашы людзі не дараслі яшчэ тады

да такой хрысціянскай дасканаласці, каб падабалася ім паправа ўласнага быту ці рабённе ўласных кар'ер адных коштам другіх.

І калі ў маёй вёсцы канчалася ўсё толькі на сварках, то ў Зубаве жаданне помсты пачало матэрыялізавацца больш канкрэтна. Найчасцей вылівалася яно ў скрытых падпалах. Бадай у ніводнай з нашых вёсак не было столькі пажараў, колькі ў пасляваенным Зубаве. Вёска была, можна сказаць, палаючым факелам. Вось што несла з сабой калектывізацыя...

У той час выдавалася для вёскі газета „Gromada”, а ў ёй была сталая палоска гумару і сатыры: рысункі і кароткія надпісы пад імі. Галоўным героем гэтай гумарыстычнай палоскі быў нейкі адсталы і някёмлівы вясковы тып Мацек Бздура. Дык вось гэты Бздура, задыханы і моцна ўсхваляваны, прыбгае аднойчы ў кампанію мужыкоў і пытае: „Co to jest koichoz?” І яму хтосьці разумнейшы з кампаніі адказвае: „Koichoz to jest taki zbyj, ktyremu nawet komendant milicji nic nie radzi”. І сапраўды, ніякі гэта не жарт, а самая праўдзівейшая праўда — калгас быў разбойнікам. І не дзіва, што пры першай нагодзе калгасы разляцеліся, рассыпаліся. Разляцеўся і калгас „Новае жыццё” ў Піліпках. Туды яму і да рога...

Прайшло ўжо нямала часу, як няма ў нас калгасаў, але не ўсе яшчэ загоіліся раны, набытыя ў той час...

Іншай вялікай дурнотай часоў Народнай Польшчы было згадае ўжо мяню перанясенне нашай рэчкі Локніцы ў іншае месца. На гэтае мерапрыемства былі патрачаны велізарныя грошы, якіх не хапала тады на самыя элементарныя патрэбы. Але карысці ад гэтага ніякай, толькі адны шкоды, бо ці ж можна пераносіць рэчку з самага аптымальнага, вызначанага прыродай, месца?..

Хтосьці можа сказаць тут, што магло быць яшчэ горш. Канешне, магло б. Магла б, напрыклад, камусьці з тадышніх „дэцыдэнтаў” прыйсці ў галаву думка не пераносіць рэчкі, а змяніць напрамак яе цячэння. Плыве сабе спакойна і нічога не падазраючы рэчка з поўдня на поўнач... і раптам паварочваюць яе цячэнне з поўначы на поўдзень. Кажуць уплываць менавіта туды, адукаль прырода выплываць ёй казалася — вось дзе быў бы апагей дурноты і „ашаломства”.

А што магла камусьці прыйсці ў галаву і такая ідэя, то напэў-

на. Была ж тады такая славуная краіна, у якой прабавалі змяняць і напрамак цячэння рэк. І якраз гэтая краіна была тады ўзорам для нас. Калгасная сістэма таксама прыйшла адтуль.

Вельмі забавнай была таксама кампанія супраць каларадскага жука (стонкі), якога ў свой час нам, падобна, амерыканскія капіталісты падкінулі. Папашукалі-папавыглядалі мы гэтага жучка перад тым, як ён у нас паявіўся. У вызначаны час цэлыя вёскі ў строгім парадку змушаны былі выходзіць на свае палеткі і шукаць яго. (А папрабуй не выйдзі, то адразу сабатажніка заслужыш). І колькі ж перамулялі-перашчупалі там розных жучкоў і іншай гадасці ў пошуках менавіта каларадскага жучка. Рабілі гэта старанна, дакладна і часта, бо патрабавалі гэтага грамадскі абавязак і пільнасць. А можа крыху і таму, што чакала грашовая ўзнагарода і слава для таго, хто знойдзе шкоднае насякомае.

(Паяўляліся канешне і асобныя камбінацыі пры гэтым, бо адсталы элемент хапала і тады. Многія нашы хлопцы працавалі тады ў розных пэгэрах на захадзе Польшчы. Там гэты жучок паявіўся раней, як у нас. І вось былі такія, якія дзеля грашовай узнагароды, прывозілі ціхачом жучкоў сюды і з'яўляліся з імі за ўзнагародай. Але часцей за ўсё іх хітрасць выкрывалі і сурова каралі).

Каларадскія жукі былі таксама пастаяннымі героямі тадышняга радыё, прэсы... Да таго была магутнай і настэрнай гэтая кампанія, што проста аж хацелася, каб нарэшце гэты амерыканскі жучок паявіўся і ў нас.

І ён паявіўся — шторааз шчыльней абсядаючы нашы бульбянікі і няшчадна іх зжыраючы...

І менавіта тады, калі гэты пражорлівы жучок стаў пагражаць нам рэальна і дапамога дзяржавы была патрэбна як ніколі дасюль, у нашых улад, наадварот, пачаў прападаць інтарэс да яго. І не толькі перасталі гаварыць і пісаць пра гэтага жучка, але аказалася, што нават не падрыхтавалі адпаведных прэпаратаў і механізмаў да барацьбы з ім. Сялян аставілі, можна сказаць, самасам з жучком. Адзіным ратункам ад яго была тады нейкая парашковая атрута, якую сяляне ўручную пасыпалі свае бульбянікі. Каму гэтая атрута больш шкодзіла — чалавеку ці жучку? — дасюль невядома. А і гэтай атруты не заўсёды ў продажы хапала...

Было, на жаль, няма і іншых большых і меншых дурнот...

Але было таксама няма і добрых, разумных развязаў і змен, як напрыклад, камасацыя, дрэнажаванне, кантракцыя. Пабудова новых школ, бальніц, дарог, крамаў, клубаў. Бясплатная адукацыя і ліквідацыя непісьменнасці. Медыцынская хуткая дапамога і ўвогуле медыцынская апека, якая зліквідавала многа страшных хвароб, як сухоты, напрыклад. Вельмі танныя крэдыты і пенсіі сялянам. Уводзіліся новыя, пародзістыя гатункі дамашняй жывёлы, фруктовых дрэў, гародніны, збожжавых культур. Пачалі заворваць сенажаці і засяваць іх новымі, выдатнымі гатункамі траў і г.д.

Амаль усе гэтыя змены і мерапрыемствы (як кепскія, так і добрыя), якія масава плылі ў нашу пасляваенную вёску, прымаліся ёю вельмі ж неахвотна і з недаверам. Ой, неахвотнай была вёска наша да навінак і змен!

Ужо пры маёй памяці былі ў нас яшчэ такія сем'і, якія вывезены з хлява гной бралі з капіц голымі рукамі і так растрасалі па полі, бо лічылі грэхам растрасаць яго жалезнымі віламі. Пачалі растрасаць яны віламі толькі пасля смерці сваіх адсталых бацькоў і калі ўжо вёска пачала насміхацца з іх ды публічна нюхаць іх рукі. Цяпер гной растрасаюць амаль толькі механічна.

Помню таксама, якому смеху і крытыцы падвяргаліся тыя вяскоўцы, якія першымі серп мянялі на касу ў час жніва. Прарочылі ім, што астануцца самі без хлеба і ўся вёска пацерпіць праз іх грэшныя выдумкі. Цяпер ужо і касой ніхто не косіць травы і збожжа, толькі машынамі. Механічна арэцца, сеецца, косіцца, жнецца, возіцца, малоціцца, мелецца...

Калі першы раз прыехалі ў нашу вёску з прапановай на поўны дзяржаўны кошт заараць, удобрыць і засеяць сенажаці, народ чуць не качаўся ад смеху ад такой — на яго думку — недарэчнай прапановы. Бо хто калі чуў ці бачыў, каб заворваць і засяваць сенажаці?!

На ўсю нашу вёску з вялікімі цяжкасцямі знайшлі толькі чатырох ахвотнікаў, якія адважыліся дазволіць заараць і засеяць свае сенажаці, і не ўсе, толькі частку, каб не застацца зусім без травы і сена і не стаць яшчэ большым пасмешышчам для вёскі. Сяляне ж былі перакананы, што травапасяўны эксперымент не ўдасла...

ца і проста прагнулі, каб ён не ўдаўся.

Я вельмі рады, што сярод гэтых адважных быў і мой бацька. Ён сам прыладзіў да свайго коннага плуга спецыяльны нож для рэзання дзёрну і спраўна заараў сваю сенажаць, засеяў і конна ўтрамбаваў катком — „завалаваў”. Мой тата любіў рабіць усё дакладна. Так і тут, так стараўся, што аж перастараўся. Завалаваўшы ўбачыў, што многа травянога насення было непакрытага зямлёй. Таму ўзяў і забаранаваў яшчэ, а гэтага рабіць, аказваецца, нельга. І трэба было яшчэ раз валаваць. Канешне, за ўсе гэтыя працы яму адлічылі шарварку.

Тры іншыя ахвотнікі-эксперыментатары таксама працавалі на сваіх сенажацях за шарварку. Адзін з іх, якога сенажаць ляжала пасярэдзіне эксперыментальнага палетка ўхітрыўся вытаргаваць яшчэ, каб частку яго сенажаці аставіць незааранай і незасеянай для параўнання, як бы не можна было параўнаць з бакамі.

Усе іншыя сяляне стаялі злосным мурам і гатовы былі хутчэй легчы пад трактар, чым дазволіць заараць і засеяць сваю сенажаць.

Травапасяўны эксперымент удаўся надзвычай добра. Відаць, добра падрыхтавалі глебу, добра ўгналі і добрай травой засеялі, бо гэтыя сенажаці далі ў пяць-шэсць разоў больш і лепшай травы. Яе часта касілі, а яна ўсё пёрла ўверх і пёрла.

Іранічныя насмешкі многіх сялян замяніліся шчыраю зайздрасцю цяпер. Але і надалей нашы сяляне не надта рваліся рабіць тое самае са сваімі сенажацямі і чакалі, што з гэтага далей будзе. Прайшло нямаля яшчэ часу, пакуль і іншыя нашы сяляне пачалі заворваць і засяваць свае сенажаці.

Не латвей уводзілася і механізацыя сельскай гаспадаркі. Калі першы раз пачалі жаць снопавязалкай, некаторыя старэйшыя людзі доўга пляваліся і гаварылі: „Добра, што не жывуць ужо нашы дзяды, бо гэта забіла б іх адразу...”

А я лічу, што не забіла б. Тыя ж самыя дзяды-прадзеды нашы мелі ў свой час таксама немалыя клопаты з рознымі тэхнічнымі і гаспадарчымі навінкамі, як хаця б замена сахі плугам. Гэта таксама была свайго роду тэхнічная рэвалюцыя і прымалася яна з немалымі цяжкасцямі і не адразу. Наш сучасны пачцівы дзядуля-плужок на пачатку сваёй кар’еры меў таксама як сваіх прыхільні-

каў, так і праціўнікаў. Абодва бакі мелі свае важкія аргументы „за” і „супраць”. Аргументам прыхільнікаў было тое, што ім намнога хутчэй і латвей аралася. Плуг добра трымаўся глебы і шырэйшую скібу браў, а саха на бакі скакала, зямлі не трымалася, якую хутчэй старчма ставіла, як клала. Поле зааранае плугам давала аднак спачатку горшыя ўраджаі — і гэта было наймацнейшым аргументам прыхільнікаў сахі. Я думаю, што горшыя спачатку ўраджаі ад плуга былі таму, што плуг араў глыбей і выворваў яшчэ невыпрацаваную і няўгноеную глебу. Хутка аднак і ўраджайнасць, і ўсе іншыя вынікі ад прымянення плуга былі куды лепшыя, як ад сахі. І нашы няскорыя да навінак продкі замянілі яе на плуг. Відаць, так ужо мусіць быць, што ўсё новае нараджаецца ў болях... Такой была мая і нашы вёскі...

Варта, думаю, дакончыць тут аповед пра нашу кабылу Каштанку. Мой бацька выбачыў ёй за яе вялікую прыхільнасць да калгаса „Новае жыццё” ў Піліпках, так непрыхільнага да нашай сям’і. І надалей шанаваў і цаніў моцна яе, часта расказваючы і мне пра ейныя дастоінствы. Нават здаўшы сваю гаспадарку дзяржаве за пенсію і будучы ўжо моцна пажылым чалавекам, яшчэ нейкі час трымаў Каштанку, хаця ні работы, ні пашы ў нас не было ўжо для яе. Толькі пасля доўгіх нашых просьбаў, ён рашыўся кабылку прадаць. Прадаў не на мяса, што было тады і латвей зрабіць, і з большай выгадай, а знайшоў на рынку такога пакупніка, які — на яго думку — гарантаваў ёй у меру спакойную старасць. Вярнуўся з рынку дадому сумны і нешчаслівы. Яшчэ большы сум агарнуў яго, калі праз нейкі час сустрэўся з ёю на дарозе. Вельмі нешчаслівай выдалася яна бацьку і ён проста не мог глянуць Каштанцы ў вочы, так балюча адчуваў сваю віну перад ёю. Гэта была апошняя іх сустрэча...

Вёска наша пераможна перажыла царскі феадалізм і капіталізм, польскую санацыю, савецкі сацыялізм, нямецкі фашызм і народную ўладу. Усе гэтыя годы-нягоды зрабілі нашых людзей больш устойлівымі, загартаванымі.

Ці ўдасца ім выйсці цэла і з сучаснага капіталізму, сказаць цяжка. Ужо цяпер жыве ў вёсцы народу мала і з кожным годам яго ўсё меншае і меншае. Старэйшыя людзі, якіх найбольш у нашай

вёсцы, на жаль, адыходзяць, а дзяцей радзіць не вельмі ёсць каму.

Добрых гаспадынь з маладымі наследнікамі амаль зусім няма. Штораз больш паяўляецца пустых, замкнутых хат і зарослых пустазеллем панадворкаў. Яны проста трывожаць і страшаць чалавека.

Такі ж лёс і маёй роднай хаты і панадворка. Яны стаяць як сіроты гаротныя. Няма ўжо ў нашай вёсцы прозвішчаў Антанюк і Сакоўскі. Паменшала і іншых прозвішчаў. Не чуваць ужо ў ёй песень і жартаў, яна павольна ўмірае.

Адпывае ў нябыт наша традыцыйная беларуская вёска са сваёй цікавай і самабытнай культурай, традыцыяй і людзьмі.

Шкада! Вельмі шкада!!!

Хаджу-браджу па сцежачках
Раднога мне сяла.

Тут я калісь радзіўся, рос,
Жыла мая сям'я.

Тут бацька на руках насіў,
Вучыў любіць раллю.
І маці уцірала мне
Дзіцячую слязу.

— Не плач, сыноч мой дарагі, —
Любіла паўтараць, —
Расці на славу нам — бацькам,
Табе нас заступаць.

Балюча мне мой успамін
Кранае ўсю душу,
Бо я цяпер ўжо не дзіця,
Бацькоў не маю я...

Прайшлі гады, як ураган,
Дарожкі зараслі.

Мяне ўжо тут не пазнаюць,
Я ім зусім чужы.

Жыццю сваю я дань аддаў —
Дзяцей пагадаваў.
Пачнуць ўжо хутка і мае
Дарожкі зарастаць.